

MANCOMUNITAT DE CATALUNYA

La Mancomunitat de Catalunya

(1914)

SIMPOSI DEL
CENTENARI

Edició a cura
d'Albert Balcells

Institut
d'Estudis
Catalans

Diputació
Barcelona

La Mancomunitat
de Catalunya (1914)

MONOGRAFIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA, XIV

La Mancomunitat de Catalunya (1914)

Simposi del centenari

Edició a cura d'ALBERT BALCELLS

Barcelona, 2015

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

La **Mancomunitat** de Catalunya (1914) : simposi del centenari. —
(Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica ; 14)
Recull les ponències presentades en el simposi celebrat a Barcelona del 22 al 24 d'octubre de 2014.
— Bibliografia. — Textos en català, resums en català i anglès
ISBN 9788499652528
I. Balcells, Albert, ed. II. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica
III. Col·lecció: Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica ; 14
1. Catalunya. Mancomunitat — Història — Congressos
2. Catalunya — Política i govern — 1914-1925 — Congressos
352.9(460.23)"1914/1925"(063)
32(460.23)"1914/1925"(063)

El simposi del centenari de la Mancomunitat i aquesta publicació han rebut un ajut de la Diputació de Barcelona.

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

© dels autors de les ponències
© 2015, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: abril del 2015

Compost per Fotoletra, SA

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-252-8

Dipòsit Legal: B 7414-2015

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Sumari

INTRODUCCIÓ: La Mancomunitat en la història contemporània de Catalunya, <i>a càrrec d'Albert Balcells, coordinador del simposi</i>	7
Paraules inaugurals, <i>per Joandomènec Ros, Josep Massot i Muntaner, Salvador Esteve i Francesc Homs</i>	11
Els dos presidents: Enric Prat de la Riba i Josep Puig i Cadafalch, <i>per Albert Balcells</i>	17
La campanya pro Mancomunitat (1911-1913) i els seus antecedents, <i>per Santiago Izquierdo Ballester</i>	33
La relació amb l'Administració local i el projecte d'estatut de Catalunya de 1919, <i>per Enric Pujol</i>	49
Reflexió sobre les finances de la Mancomunitat de Catalunya, <i>per Josep Muntaner i Pasqual</i>	61
La política sanitària de la Mancomunitat de Catalunya, <i>per Ferran Sabaté i Casellas</i>	71
La política agrària de la Mancomunitat, <i>per Andreu Mayayo</i>	87
Serveis i ensenyaments tècnics, carreteres i telèfons, <i>per Santiago Riera i Tuèbols</i>	101
La Mancomunitat i la normalització lingüística, <i>per Josep Massot i Muntaner</i>	117
Biblioteques i bibliotecàries: dels orígens a la consolidació del projecte de la Mancomunitat, <i>per Assumpció Estivill Rius</i>	133
L'obra pedagògica de la Mancomunitat de Catalunya, <i>per Josep González-Agàpito</i>	151
La irradiació de la Mancomunitat fora de la província de Barcelona, <i>per Josep M. Roig Rosich</i>	167
La Mancomunitat, la intel·lectualitat i el Noucentisme. Assaig d'interpretació, <i>per Jordi Casassas</i>	181

Introducció

La Mancomunitat en la història contemporània de Catalunya

El 2014 es compliren cent anys de la constitució de la Mancomunitat de Catalunya, federació voluntària de les quatre diputacions catalanes, el 6 d'abril de 1914. S'inaugurà quan feia justament dos-cents anys de la desfeta de 1714 i de la pèrdua de les institucions autònomes de Catalunya per la força de les armes borbòniques. Així ho recordà Enric Prat de la Riba, el primer president de la Mancomunitat, en el seu discurs d'investidura davant l'assemblea formada per tots els membres de les quatre diputacions catalanes.

Aquest llibre recull les ponències que diversos especialistes presentaren en el simposi organitzat per l'Institut d'Estudis Catalans entre el 22 i el 24 d'octubre de 2014. L'Institut d'Estudis Catalans, la història del qual està tan lligada a la Mancomunitat, no podia deixar passar el centenari sense celebrar un simposi científic com a espai de reflexió i de debat sobre el significat històric d'aquella corporació regional.

Situada en la seqüència de la història contemporània de Catalunya, la significació de la Mancomunitat pren tot el seu sentit. Fou el fruit de tres decennis i mig de moviment polític catalanista, que el 1880 havia celebrat el seu primer congrés, el 1901 havia obtingut el seu primer èxit electoral a Barcelona i el 1907 havia aconseguit amb la Solidaritat Catalana quaranta de les quaranta-quatre actes dels districtes catalans al Congrés de Diputats a Madrid. Al mateix temps, la Solidaritat Catalana portava Enric Prat de la Riba a la presidència de la Diputació de Barcelona. Va començar aleshores la negociació parlamentària de la Mancomunitat dins un projecte de possibles mancomunitats regionals espanyoles. La Setmana Tràgica de juliol de 1909 deixà el catalanisme en una situació de gran desconcert, del qual començà a sortir amb la campanya pro Mancomunitat, que començà el 1911, fins que s'aconseguí el decret del 18 de desembre de 1913 que permetia les mancomunitats interprovincials.

La Mancomunitat fou possible gràcies a un consens entre la dreta i l'esquerra catalanistes al qual es va sumar la gran majoria dels polítics catalans dels dos partits

monàrquics espanyols. Els successius consells permanents de la Mancomunitat —els seus governs— foren tots de composició plural i alhora completament estables. La Lliga Regionalista portà la batuta, però mai no tingué la majoria absoluta ni monopolitzà els càrrecs. Tots i cada un dels presidents de les diputacions catalanes acabaren aviat integrats en el Consell de la Mancomunitat, que presentava una composició similar a la d'un govern d'unitat nacional.

La Mancomunitat fou una concessió de mínims, l'èxit d'una estratègia possibilista. Només comptà amb els traspassos de les quatre diputacions catalanes, que el 1920 li transferiren la totalitat de tots els seus serveis i recursos. En canvi, el poder central no li cedí cap competència ni recurs fiscal durant els deu anys d'existència de la corporació regional, contradient la previsió potencial de fer-ho que contenia el decret del desembre de 1913.

La Mancomunitat aconseguí el suport dels ajuntaments catalans, expressat en els referèndums municipals d'octubre de 1913, de l'estiu de 1918 i de gener de 1919. Fracassaren els intents de contraposar la causa de l'autonomia administrativa del municipi a la de l'autonomia política catalana. Ambdós objectius quedaren lligats de forma indissoluble.

L'adhesió de tot el país es basava en la confiança que la Mancomunitat s'ocuparia amb preferència de les comarques més endarrerides de Catalunya, superant les barreres artificials de les províncies, i que la riquesa concentrada a Barcelona pel treball de tots els catalans refluïria en part fins a les contrades menys ateses del país. La pagesia valorà els cursets que els tècnics de la Mancomunitat portaren al camp. Fins aleshores només havien vist l'Administració pública en la forma del recaptador de contribucions i en la del reclutador dels seus fills per al servei militar. Les expectatives es veieren confirmades pels fets. Globalment, les províncies de Girona, Lleida i Tarragona reberen més del que aportaren al fons comú, que es nodrí en gairebé un vuitanta per cent de la contribució de la província de Barcelona. Quan arribà l'hora de la liquidació, el 1925, el passiu fou repartit d'acord amb la contribució de cada província al pressupost de la Mancomunitat i l'actiu, d'acord amb el territori on es trobava. La província de Barcelona, amb el 57 % de la població catalana, havia contribuït amb el 79,4 %, la de Girona amb el 6,7 %, la de Lleida amb el 8,4 % i la de Tarragona amb el 5,8 %. Deixant de banda el que cada diputació tenia a la caixa i les obligacions del deute no col·locades, la de Barcelona rebé 26,3 milions de pessetes de l'actiu i 47 del passiu. La de Girona rebé 5,4 milions de l'actiu i 4 del passiu. La de Lleida rebé 6,6 milions de l'actiu i 5,1 del passiu. La de Tarragona, 5,9 milions de l'actiu i 3,6 del passiu. Totes les diputacions en sortiren beneficiades, menys la de Barcelona, i quan aquesta protestà, se li respongué que estava «obligada a sufrir en esa mayor proporción el desvarío mancomunado de que fue instigadora y principal culpable».

La imatge històrica de la Mancomunitat resultaria incompleta si no es tingués en compte que no hauria existit sense una gran metròpoli com Barcelona. No sols fou

aquesta ciutat el pilar fiscal de la Mancomunitat com ho havia estat de la Diputació de Barcelona, sinó que l'Ajuntament de Barcelona fou el soci contribuent imprescindible de diverses empreses mancomunals, des de l'Institut d'Estudis Catalans fins a la Universitat Industrial, des de la Biblioteca de Catalunya i la Junta de Museus fins a l'Escola Catalana d'Art Dramàtic.

La Mancomunitat no aconseguí l'estatut d'autonomia que elaborà i reclamà per a Catalunya el gener de 1919. Com que no es creà cap altra mancomunitat regional a Espanya, aparegué, amb raó, com un organisme preautonòmic als ulls dels espanyols. El 1919 les aspiracions autonomistes catalanes foren compartides pels republicans de Lerroux, que el 1911 s'havien oposat a la Mancomunitat. Però, en canvi, una fracció minoritària dels representants dels partits monàrquics a Catalunya es girà aleshores contra la Mancomunitat. Fou la Unión Monárquica Nacional, una minoria dins la minoria monàrquica. Al mateix temps, a l'extrem oposat, naixia el primer partit independentista, liderat per Francesc Macià.

Amb uns recursos insuficients, la Mancomunitat féu una obra considerable en la vertebració nacional catalana per mitjà del progrés de les comunicacions, l'ensenyament tècnic, la cultura i la sanitat. Encara que aquesta obra quedà notablement per sota d'allò que projectà la mateixa Mancomunitat, fou justament el disseny d'un gran projecte nacional el seu mèrit principal. Dissenyà un programa per a superar l'endarreriment del país, suplir el que no havia fet l'Estat espanyol i posar els serveis públics de Catalunya al nivell de les necessitats d'un país industrial segons els models europeus avançats.

Aquest projecte ambiciós guanyà per a la Mancomunitat la col·laboració de tècnics i d'intel·lectuals que no pertanyien al partit dels presidents Prat de la Riba i Puig i Cadafalch, que era la Lliga Regionalista. Aquesta cooperació es produí en el context del Noucentisme, corrent cultural normalitzador i modernitzador que tenia en la Catalunya-ciutat el seu ideal. La normalització lingüística féu socialment un pas endavant, tot i que la llengua catalana encara no tenia un estatut de cooficialitat. El català fou la llengua de la documentació oficial de la Mancomunitat i l'idioma de docència a les seves escoles tècniques. Posà les bases per a superar la diglòssia, que podia ser el preludi d'una futura desaparició del català.

La Mancomunitat desplegà la seva acció en un període convuls tant a Europa com a Espanya. Poc després de la constitució de l'organisme, esclatà la Primera Guerra Mundial a Europa i, entre l'agost de 1914 i el novembre de 1918, el continent es des-sagnà mentre es fracturava i es degradava aquella civilització europea admirada pel catalanisme. La revolució comunista russa polaritzà l'opinió mundial a partir de 1917. El feixisme arribà al poder a Itàlia el 1921. La hiperinflació i la inestabilitat social i política sotraguejaren la República de Weimar a Alemanya abans que les tropes franceses ocupessin el Ruhr el 1923.

A l'interior, la desigual prosperitat econòmica dels anys 1915 a 1918 fou succeïda per la crisi de postguerra, que encari el diner d'emprèstit que necessitava la Manco-

munitat. L'Estat monàrquic constitucional d'Alfons XIII a Espanya travessà un seguit de crisis entre la gran agitació de l'estiu de 1917 i el cop del general Primo de Rivera de 1923, amb el descrèdit, el 1921, del desastre d'Annual al Marroc.

La lluita de classes a Catalunya prengué una virulència especial amb el pistolerisme anarcosindicalista i la repressió indiscriminada governativa, que fou molt dura entre 1920 i 1922. La Mancomunitat no tenia competències en matèria d'arbitratge laboral ni en legislació social ni en ordre públic. Van ser desateses les seves crides a la negociació entre la patronal i el moviment obrer. La Mancomunitat posava la vista en un futur més cívic i no aturà la seva obra constructiva malgrat la greu pertorbació generada pels atemptats socials.

Malgrat la dissolució de la Mancomunitat per decret el 1925, la petjada de la seva obra sobrevisqué als sis anys de la dictadura del general Miguel Primo de Rivera. Les institucions malmeses o suprimides foren reparades o refetes el 1930 i, a partir de 1931, la Generalitat republicana es trobà amb un llegat que pogué continuar.

La Generalitat aconseguí el 1932 l'Estatut d'autonomia que no s'havia concedit a la Mancomunitat, però cal advertir que la nova institució autònoma durà poc —cinc anys escassos abans de la Guerra Civil, amb una interrupció de setze mesos entre octubre de 1934 i febrer de 1936—, de manera que poc hauria pogut fer la Generalitat sense l'obra anterior de la Mancomunitat. No es donà entre l'esquerra i la dreta catalanistes en els anys republicans aquell consens dels anys de la Mancomunitat i els dos principals partits catalanistes es deixaren portar per la polarització hispànica i per les tensions socials internes.

El febrer de 1939, amb la victòria franquista, semblava que havia quedat eliminat per sempre tot allò que havia començat la Mancomunitat. Però no fou així, malgrat els trenta-sis anys de la segona dictadura espanyola del segle XX en contra dels signes de la identitat nacional catalana.

Encara que la Catalunya d'avui sigui molt diferent de la dels temps de la Mancomunitat, en aquesta i en la seva acció els catalans reconeixen els orígens dels propòsits, de les aspiracions i de les realitzacions del present, de manera que la Mancomunitat apareix com l'antecessora de l'actual Generalitat de Catalunya. Els ciutadans i ciutadanes d'avui continuen sent deutors de l'obra d'aquell primer pas vers l'autogovern.

No es pot acabar aquest pròleg sense donar les gràcies a la Diputació de Barcelona per haver patrocinat aquest simposi d'historiadors i a l'Institut d'Estudis Catalans per haver acollit aquesta iniciativa de la seva Secció Històrico-Arqueològica, ni sense agrair a tots els ponents la qualitat de les seves contribucions i als nombrosos assistents la seva participació.

ALBERT BALCELLS
 Coordinador del simposi

Paraules inaugurals

PARLAMENT DEL PRESIDENT DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, JOANDOMÈNEC ROS

L'Institut d'Estudis Catalans fou creat el 1907 per Enric Prat de la Riba, aleshores president de la Diputació de Barcelona, com una alternativa a una situació universitària doblement galdosa: per un cantó, la recerca científica en general hi era gairebé inexistent, amb comptades excepcions, i per altre, l'estudi del patrimoni històric, lingüístic i cultural català no era pas una prioritat a la Universitat de Barcelona, que llavors era l'única existent al Principat.

Des de bon començament, els objectius de l'Institut d'Estudis Catalans foren l'alta recerca en els àmbits de la cultura catalana, en especial la metodologia històrica aplicada a les ciències humanístiques, l'estudi, la codificació i el desenvolupament de la llengua catalana i el conreu de tots els camps de la ciència en aquesta llengua. Això és el que anomenem catalanística i abasta no tan sols la llengua, sinó també l'estudi del patrimoni històric, cultural i natural dels Països Catalans.

En els primers anys fins al 1914, l'Institut ja havia fet molta feina i ben feta. Recordem, per exemple, les primeres expedicions arqueològiques, les pintures romàniques al Pirineu, la instal·lació a l'edifici de la Generalitat, l'ampliació d'una a tres seccions, les primeres oficines, les normes ortogràfiques, de les quals acabem de celebrar el centenari, i les acuradíssimes publicacions, en especial l'*Anuari de l'Institut*. Però és a partir de 1914, amb la Mancomunitat, que l'Institut desplega tot el seu potencial en els estudis històrics, en la llengua, en l'epidemiologia, en la zoologia, en la botànica, en la toponímia, en la jurisprudència i en l'arqueologia. Ara pot sorprendre el fet que estudis de psicologia experimental, de fonètica, de meteorologia, entre molts altres que se succeïren fins a la primera de les dictadures que Catalunya hagué de patir en el segle xx, fossin capdavanters en el món científic internacional.

Avui inaugurem aquest simposi sobre «La Mancomunitat de Catalunya, 1914. Centenari del primer pas vers l'autogovern», que és un dels molts actes i exposicions que s'han celebrat aquest any i que continuaran. No han estat actes sobrers, perquè crec que es pot afirmar que en la història de Catalunya hi ha un abans i un després de la bona feina feta per les institucions creades per la Mancomunitat —o pocs anys abans, com el mateix Institut d'Estudis Catalans— que van posar aquest país a l'altura dels millors en comunicació, ensenyament, ciència, agricultura, indústria i en tots aquells aspectes que requeria un país modern. I tot això amb molt pocs recursos, però amb la complicitat i el treball constant —i a vegades en circumstàncies gens propícies— de prohoms de la ciència i la cultura que Prat sabé aplegar i engrescar. Ens sentim orgullosos de ser hereus d'aquells homes de ciència i de cultura i d'aquelles administracions, la Diputació de Barcelona i la Mancomunitat de Catalunya, que marcaren el camí de la renovació tècnica, científica, cultural i social de Catalunya, i continuem treballant per a fer-nos-en dignes.

**PARLAMENT DEL PRESIDENT DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA
DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, JOSEP MASSOT I MUNTANER**

El centenari de la Mancomunitat de Catalunya és un fet molt important per al nostre país. Com precisament tindrà ocasió d'explicar demà, és un fet transcendental per al nostre Institut d'Estudis Catalans, fundat per Prat de la Riba, aleshores ja president de la Diputació de Barcelona, que en trià els membres, els assignà les tasques que corresponia dur a terme, en va presidir moltes de les sessions i quan va convenir va posar-hi molta pau. El segon president de la Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch, va ser president de la Secció Històrico-Arqueològica i més endavant va ser decisiu per a la represa de l'Institut després de la Guerra Civil i en va ser president.

Per tot plegat, era de justícia que la nostra Secció Històrico-Arqueològica, la primera fundada a l'Institut, celebrés aquest aniversari tal com mereixia i hem tingut la sort de comptar amb un especialista reconegut en la història de la Mancomunitat i en la història de l'Institut d'Estudis Catalans, el doctor Albert Balcells, que aviat ens parlarà dels dos presidents de la Mancomunitat. Des de fa temps, ell va tenir la idea de celebrar aquest simposi, en va cercar els col·laboradors i va obtenir el suport de la Diputació de Barcelona, que ens cal agrair molt. Esperem que tindrem uns dies agradables i fecunds i que molt aviat podrem recollir en un volum les actes d'aquest simposi.

PARLAMENT DEL PRESIDENT DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA, SALVADOR ESTEVE

Hi ha poques maneres més escaients de commemorar el centenari de la Mancomunitat de Catalunya que fer-ho a l'Institut d'Estudis Catalans, probablement la

institució més emblemàtica de les sorgides en aquells anys cabdals en què Prat de la Riba, primer com a president de la Diputació de Barcelona i després com a president de la Mancomunitat, va situar Catalunya al segle xx. L'Institut va refundar la cultura catalana amb un esforç admirable i titànic. Gaziell, que hi treballà en els anys inicials, ho va definir així: «Al començament no hi havia res, igual que en el caos primigeni. No hi havia més que un paper acordant crear el nou organisme. Prat de la Riba va demostrar que firmant papers i creant equips de treball competents i plens d'entusiasme, el país podia avançar amb passos de gegant.»

Set anys després de la creació de l'Institut per obra de la Diputació de Barcelona, va arribar el gran pas endavant de la creació de la Mancomunitat. Podríem dir que l'esperit amb què s'havia engegat l'Institut es va traspasar a tota la societat catalana. El repte era més gran i en aparença igual de forassenyat si tenim en compte que, com en el cas de l'Institut, pràcticament tot estava per fer. En paraules una altra vegada de Gaziell: «La Mancomunitat va ser una entitat miraculosa que no tenia gairebé un clau i portava a la realitat projectes immensos.» Aquesta imatge és encertada i és la que ens ha quedat veritablement de l'obra de la Mancomunitat. Però convé remarcar que si el miracle es va produir va ser perquè darrere del projecte de Prat de la Riba i de la seva gent hi havia una ferma voluntat política, una clara determinació per a optimitzar i utilitzar amb eficiència els escassos recursos disponibles, i finalment un profund sentit de país.

Els experts que participaran en les tres jornades del simposi abordaran amb la profunditat necessària l'abast i la significació nacional de l'obra de la Mancomunitat. En aquest acte inaugural, només vull subratllar un parell de fets des del meu punt de vista de polític local, de servidor de la cosa pública que s'emmiralla de manera agraïda, respectuosa i convençuda en la figura extraordinària de Prat de la Riba. En primer lloc, en una etapa com l'actual en què reivindicuem estructures d'estat per a Catalunya, el programa de vertebració i modernització del país que va desplegar la Mancomunitat constitueix un referent pioner. Perquè aquella vertebració, com saben, estava dotada d'una perspectiva territorial ampla i descentralitzadora que aspirava a promoure el progrés d'una manera equilibrada i equitativa per a tot el país.

En segon lloc, i de fet en relació amb aquest primer element, hi ha la sòlida base local del projecte de la Mancomunitat. La trajectòria de país anava indistintament lligada als ajuntaments, al poder local; en definitiva, als pobles i ciutats. La història sovint dibuixa paral·lelismes significatius. El plebiscit municipal del 1918, en què els ajuntaments que representaven el 98 % de la població catalana van manifestar el seu suport a la campanya de l'autonomia, va sorgir, com és sabut i es recordarà, en una sessió d'una de les setmanes municipals organitzades per l'Escola de Funcionaris de l'Administració Local. Ara com aleshores, la voluntat de construir més i millor el país s'inicia en el món local. Per què? Perquè expressa de la manera

més directa la voluntat popular, perquè és l'arrel que vincula el projecte de país que volem a una trajectòria històrica que ve de lluny.

Em complau participar en aquest acte d'homenatge a la Mancomunitat reivindicant, d'una banda, el paper dels governs locals i supralocals en aquella magna i recordada obra, i expressant un cop més en l'actual conjuntura política la posició dels ajuntaments i de la Diputació al costat de les institucions nacionals.

La història no es repeteix i el que Catalunya va viure cent anys enrere té un altre context, tot i els paral·lelismes que hi podem trobar, que no són pocs. Som de fet prou més enllà del que s'aconseguí en aquella dècada que no és exagerat qualificar de prodigiosa, però podem aprendre molt de la ferma ambició que va guiar els passos de la Mancomunitat, de la seva capacitat per a integrar i posar en joc al servei de la societat els millors talents del país. Per això celebren que l'Institut d'Estudis Catalans se sumi a l'ample programa de la commemoració de la Mancomunitat amb aquest simposi que portarà la necessària perspectiva acadèmica i científica al conjunt d'actes programats. Agraïxo al president, l'amic Ros, l'esforç que s'ha fet per a reunir els millors especialistes en la matèria i agraïxo també a l'Honorable Conseller de la Presidència de la Generalitat que hagi volgut solemnitzar la inauguració d'aquest simposi amb la seva presència.

PARLAMENT DEL CONSELLER DE LA PRESIDÈNCIA DE LA GENERALITAT, FRANCESC HOMS

Jo simplement faré un parell de comentaris molt breus, perquè els coneixements ens els transmetran els ponents d'aquest simposi. La història no es repeteix, però se'n poden treure lliçons en un sentit positiu i també negatiu. Amb l'excusa de les efemèrides, com en aquest cas la del centenari de la Mancomunitat, es poden fer algunes consideracions.

En primer lloc, cal constatar que la societat catalana de fa cent anys era molt diferent de l'actual, començant per la seva població, que era de poc més de dos milions d'habitants, mentre que ara és de set milions i mig. A més, es tractava d'una població relativament homogènia culturalment, mentre que ara presenta l'heterogeneïtat de gent vinguda de tot el món. Fets aleshores inexistents eren la globalització i l'estat del benestar; aquest no existia aquí ni enlloc, com a mínim de la manera com el concebem actualment. Avui, les condicions de pau estan consolidades a Europa, però aquest continent ha estat escenari de terribles guerres amb milions de morts. Només cal recordar que aquest any commemorarem també el començament de la Primera Guerra Mundial.

Han canviat moltes coses en aquests cent anys, però hi ha actituds que ho han fet poc. Per exemple, la del Govern espanyol davant les aspiracions nacionals catalanes. Els governs espanyols d'aleshores no tenien l'actitud de facilitar el desplegament de la Mancomunitat ni eren favorables a les aspiracions d'autogovern dels catalans.

Tampoc no han canviat la determinació del poble de Catalunya ni la seva capacitat de veure possibilitats on no era fàcil trobar-les. Les mancomunitats es crearen a partir d'un decret general que permetia la federació de diputacions veïnes. I això va ser aprofitat a Catalunya per a constituir la primera pedra de l'autogovern català. Aquesta disposició per superar les dificultats, per assolir un objectiu ambiciós i aprofitar totes les possibilitats, existia aleshores i existeix ara. Cent anys després perviuen institucions d'aquell temps, com aquest mateix Institut.

Una altra constant és la mentalitat constructora catalana, que ha donat tan bons resultats quan hi ha hagut un acord per a construir amb mentalitat positiva. Quan aquest país es posa a sumar, les coses li acaben sortint per molt impossibles que semblin d'entrada. En aquest sentit, el referent de la Mancomunitat ens resulta avui molt útil. Va començar del no-res, com remarcava el president de la Diputació de Barcelona fa un instant, però nasqué amb una clara determinació del que es volia construir, superant obstacles i aprofitant possibilitats. Potser no s'arriba a construir tot allò que s'ha imaginat, però sí quelcom que queda i que transforma el curs de la història. Una dictadura es va carregar la Mancomunitat, però allò que va fer la Mancomunitat ha quedat no sols en forma d'institucions, sinó també de mentalitat de país, en forma de consciència nacional dels catalans, de concebre'ns com a nació, de ser col·lectivament un poble. El paper de la Mancomunitat en això fou determinant. Quan es discutia el projecte de mancomunitats regionals, Cambó anà a veure el rei Alfons XIII per explicar-li la idea. El rei li digué que li semblava interessant, però que seria més fàcil realitzar-la si s'excloïa de la futura Mancomunitat de Catalunya la província de Tarragona i, en compensació, se li sumava la d'Osca. Cambó no pogué evitar respondre-li que li semblava una bajanada.

La concepció de poble integrat i la determinació constructora permeten aconseguir instruments per a configurar-se com a nació. Davant els reptes a què ens enfrontem actualment, he volgut compartir aquests comentaris amb motiu d'aquest simposi, que se celebra en el lloc més escaient, l'Institut d'Estudis Catalans, convençut que el coneixement històric ens anima a creure que els superarem. Felicito, per tant, l'Institut d'Estudis Catalans i la Diputació de Barcelona per l'organització d'aquestes jornades.

Els dos presidents: Enric Prat de la Riba i Josep Puig i Cadafalch

ALBERT BALCELLS
Institut d'Estudis Catalans

Resum

Prat de la Riba i Puig i Cadafalch pertanyien a la mateixa generació i al mateix partit polític: la Lliga Regionalista de Catalunya, fundada el 1901. Autor del principal breuari del nacionalisme autonomista, *La nacionalitat catalana* (1906), Prat de la Riba fou el president fundador de la Mancomunitat, federació de les quatre diputacions provincials catalanes, sense deixar la presidència de la Diputació de Barcelona, que ocupava des del 1907. En morir prematurament el 1917, va ser elegit per a succeir-lo l'arquitecte i historiador de l'art Josep Puig i Cadafalch, que havia estat la mà dreta de Prat en política cultural. Puig ocupà la presidència fins al 1923 i ja no tingué simultàniament la de la Diputació de Barcelona. Sota el seu mandat, les quatre diputacions traspassaren a la Mancomunitat tots els serveis i recursos el 1920, de manera que aquest fou el moment en què la corporació tingué més cos, tot i les limitacions imposades pel fet de no haver aconseguit un estatut d'autonomia el 1919. La importància de l'obra desenvolupada durant els set anys de la presidència de Puig no pot quedar eclipsada per l'error d'haver cregut en l'aparent regionalisme del general Primo de Rivera, que es féu amb el poder el 1923 sense cap oposició efectiva i liquidà la Mancomunitat el 1925.

Abstract

Enric Prat de la Riba and Josep Puig i Cadafalch belonged to the same generation and the same political party: the Lliga Regionalista de Catalunya, founded in 1901. The author of the leading breviary on pro-autonomy nationalism, *La nacionalitat catalana* (1906), Prat de la Riba was the founding president of the Mancomunitat, the federation of the four provincial councils of Catalonia, although he never stepped down from the presidency of the Diputació de Barcelona, which he had held since 1907. When he died prematurely in 1917, the architect and art historian Josep Puig i Cadafalch, who had been Prat's right-hand man in cultural policy, was chosen to succeed him. Puig occupied the presidency until 1923, although he did not serve simultaneously as the president of the Diputació de Barcelona. Under his mandate, the four provincial councils transferred all services and resources to the Mancomunitat in 1920, so this was the period when the Mancomunitat had the most

substance, despite the limitations imposed by not having achieved a statute of autonomy in 1919. The importance of the efforts made during Puig's seven-year presidency should not be eclipsed by his error of having believed in the apparent regionalism of General Primo de Rivera, who seized power in 1923 without any effective opposition and liquidated the Mancomunitat in 1925.

Enric Prat de la Riba i Josep Puig i Cadafalch pertanyien a la mateixa generació. El primer nasqué a Castellterçol el 1870 i el segon a Mataró el 1867, tres anys abans. Prat estudià dret i Puig, arquitectura i ciències físicomatemàtiques. Tots dos foren estudiants brillants i presidiren successivament el Centre Escolar Catalanista, és a dir, la joventut universitària nacionalista, primer Puig el 1889 i després Prat, el 1890, i cinc anys més tard ocupà aquell mateix lloc Francesc Cambó, nascut a Verges, a l'Empordà. Tots tres foren joves de comarques formats a Barcelona, una circumstància que cal tenir en compte, i tots tres destacarien entre els fundadors del primer partit catalanista capaç de guanyar eleccions, la Lliga Regionalista, amb el seu primer èxit a Barcelona el 1901. Gràcies a la Solidaritat Catalana, Prat de la Riba arribà a la presidència de la Diputació de Barcelona el 1907, i des d'aquí dirigí el procés que portà, set anys més tard, a la Mancomunitat de Catalunya, la federació de les quatre diputacions catalanes. Les quatre diputacions havien estat pensades el 1833 per a fragmentar els catalans i convertir-los en provincians, però vuitanta-un anys més tard esdevenien, en canvi, els agents de la reunificació administrativa de l'antic Principat i de la identitat nacional catalana.

Prat de la Riba era l'autor del principal breuari del nacionalisme català autonomista —*La nacionalitat catalana* (1906)—, però, com a advocat, la seva activitat professional fou reduïda. Abans de ser president de la Diputació, la seva principal dedicació era la direcció del diari *La Veu de Catalunya*. Aquesta responsabilitat li causà un empresonament el 1902, que fou breu, però que malmeté la seva fràgil salut. Probablement, fou l'ideòleg i el líder d'opinió més influent de la Catalunya dels primers vint anys del segle xx. Prat fou alhora un teòric doctrinal i un polític pragmàtic que dissenyà una estratègia possibilista que li permeté assolir èxits remarcables. Puig i Cadafalch era, a més de polític, un arquitecte famós i alhora un historiador de l'art acreditat i no deixà de fer d'arquitecte i d'urbanista quan fou president de la Mancomunitat. Era, a més, des del 1915, president de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i president de tot l'Institut durant el primer quadrimestre de cada any d'acord amb la rotació reglamentària dels tres presidents de secció a la presidència de tota la institució. Com a fundador de l'IEC, Prat hi gaudia d'una gran autoritat i en fou elegit membre a la primera vacant, quatre mesos abans de la seva mort.

El 6 d'abril de 1914, Enric Prat de la Riba digué en el seu discurs de presa de possessió com a primer president de la Mancomunitat:

Aquest any se'n compleixen dos-cents que Catalunya, en una lluita entorn de qüestions dinàstiques, va perdre el règim autonòmic que lliurava una part del seu govern a la seva representació popular i aristocràtica [...]. Des d'aleshores, Catalunya no ha tingut cap òrgan unitari de la seva personalitat, format pels seus elegits [...]. Doncs bé, senyors diputats, des d'ara [...] Catalunya tindrà una institució que la representarà tota sencera, que donarà forma corporal a la seva unitat espiritual, que donarà una organització jurídica a la seva personalitat.

Vet aquí el missatge: caiguda el 1714, inici del redreçament el 1914. D'aquesta manera, Prat de la Riba indicava la transcendència de l'esdeveniment que estaven vivint. Ara bé, no amagava que restava un llarg camí fins a l'autogovern. Prat advertia:

Però la Mancomunitat ens planteja, amb més urgència que mai, un altre problema, un problema de poder, de funcions d'autonomia. L'Estat, autoritzant les províncies per mancomunar-se, no s'ha desensenyorit de res, no ha traspasat a la Mancomunitat cap de les funcions que congestionen l'Administració central. I sense les delegacions, la Mancomunitat, que com a personalitat és tot, com a poder no és res.

Calia mantenir, segons Prat, el mateix consens que havia fet possible aconseguir la Mancomunitat, la mateixa col·laboració que havia permès conquerir-la anant d'acord en aquest punt des dels catalans monàrquics fins als republicans amb la sola excepció dels lerrouxistes, que més tard també hi col·laborarien. Aquest mateix consens explicava que Prat de la Riba, sense rival i quan el seu partit, la Lliga Regionalista, només tenia vint escons, obtingués vuitanta vots i només sis en blanc a l'Assemblea de la Mancomunitat, formada pels diputats de les quatre diputacions catalanes. Sense mantenir aquell consens en matèria d'autogovern, no seria possible aconseguir primer els traspassos i arribar a continuació a l'autonomia política desitjada. Prat ho advertia.

La Mancomunitat de Catalunya fou un assaig d'Administració autònoma, un esbós d'Estat regional, la primera experiència d'autogovern. Durà nou anys en ple funcionament fins al 1923 i pervisqué desnaturalitzada i agònica fins a la seva liquidació el març de 1925. El president fundador fou Enric Prat de la Riba, que era president de la Diputació de Barcelona i que continuà tenint aquest càrrec a la vegada que la presidència de la Mancomunitat fins a la seva mort prematura, quan tenia quaranta-set anys, a principi d'agost de 1917. L'Assemblea elegí per a succeir-lo Josep Puig i Cadafalch, que hagué de competir amb un oponent, per primera i única vegada en una elecció presidencial. Puig i Cadafalch ja no fou president al-

hora de les dues corporacions, sinó únicament de la Mancomunitat. Com a president de la Diputació fou elegit el també regionalista Joan Vallès i Pujals, que durà en el càrrec fins al 1923, com Puig mateix.

Tant Prat com Puig donaren una gran importància a la normalització lingüística, que amb la Mancomunitat féu un pas de gegant. El català era l'únic idioma de les publicacions de la Mancomunitat i la llengua de docència a les seves setze escoles tècniques i professionals, des de la d'Administració Pública fins a la d'Infermeres, des de l'Escola del Treball fins a la d'Agricultura, des de la de Bibliotecàries fins a l'Institut d'Electricitat i Mecànica Aplicades.

Però el català, que era més parlat aleshores que avui, encara que era menys escrit, únicament era llengua de docència, fora de les escoles de la Mancomunitat, en una vintena d'escoles catalanes no oficials a Barcelona i en unes quinze a la resta de Catalunya. Aquesta era la situació vers 1922. D'altra banda, la premsa en català tenia tirades reduïdes. L'any 1915, la tirada dels dos diaris en català equivalia al 15 % de la premsa de Barcelona. L'any 1918, *La Vanguardia* assolí una edició de 90.000 exemplars, mentre que *La Veü de Catalunya* en tirava només 8.000 i aquell mateix any desapareixia l'altre diari barceloní en català, *El Poble Català*. Fins a la catalanització del vell diari *La Publicitat* l'any 1922, només hi hagué un diari en català a Barcelona precisament en l'època d'expansió i transformació de la premsa quotidiana a la ciutat amb una desena de capçaleres a la capital de Catalunya. La Lliga Regionalista guanyava les eleccions a Barcelona, on aconseguia trenta mil vots, però no venia a tot Catalunya més de vuit mil exemplars del seu portaveu. I no era perquè existís un altre diari en català, més independent, que superés *La Veü*. El 1923, els diaris en català eren set a tot Catalunya.

La normativa fabriana donava unitat a la llengua escrita, condició indispensable per a la seva supervivència enfront de l'espanyol. No obstant això, dins del mateix camp dels amants i cultivadors del català, sorgiren resistències persistents i fortes a les normes de l'Institut d'Estudis Catalans. Però la necessitat d'una normativa única era tan gran que l'adoptada per la Mancomunitat acabà sent acceptada pels darrers oponents a les normes fabrianes quan arribà la Generalitat republicana.

Abans de 1920, les diputacions catalanes havien traspassat a la Mancomunitat alguns serveis com les carreteres i l'internament i l'atenció dels dementats pobres, però aquell any li transferiren tots els seus serveis i competències amb els seus recursos. El pressupost de la Mancomunitat passà de nou milions de pessetes l'any 1918 a 37,6 milions el 1923. Aquesta va ser la base de l'emprèstit sexennal de cinquanta milions de la Mancomunitat, molt superior al que aquesta havia emès el 1915, que havia estat de quinze milions. Va ser aleshores, a partir de 1920, quan la corporació regional va assumir més poder, si bé la inflació havia triplicat el cost de les obres públiques i el diner d'emprèstit era cada vegada més car alhora que la

càrrega financera creixia. D'altra banda, l'emprèstit de 1920 s'hagué de col·locar en condicions molt inferiors a les del de 1915, atesa la consciència que tenien els inversors —després del fracàs de la campanya autonomista de 1919— que no eren previsibles traspassos de l'Estat. D'altra banda, la crisi financera catalana de postguerra també era un marc desfavorable.

Prat governà en una època de bonança econòmica amb l'augment de les exportacions i amb un grau d'ocupació satisfactori a Catalunya arran de la Primera Guerra Mundial. Durant la presidència de Puig, la inflació s'agreuà amb la corresponent desestabilització social i es patí la crisi econòmica de postguerra amb la fallida del Banc de Barcelona, el més prestigiós de Catalunya, a finals de 1920. La conflictivitat social durant la presidència de Prat no resultà petita, però fou durant la de Puig que assolí les cotes més altes i s'agreuà molt a causa de l'espiral de violència del pistolisme.

L'obstacle principal fou que la Mancomunitat no aconseguí que l'Estat li traspassés cap servei ni cap recurs fiscal. Acabada la Primera Guerra Mundial, la gran campanya autonomista de novembre de 1918 a febrer de 1919 va fracassar perquè a Madrid totes les faccions dels dos partits espanyols dinàstics s'oposaren a admetre a discussió el projecte d'estatut que havien aprovat l'Assemblea de la Mancomunitat i els parlamentaris catalans. Les dues col·laboracions ministerials de Francesc Cambó, la de 1918 i la de 1921, no tingueren la més petita contrapartida per a la Mancomunitat.

Prat i Puig, malgrat la seva estreta col·laboració fins a la mort del primer, eren força diferents. El record dels testimonis presenta Prat com a més hàbil i capaç de captar col·laboracions de camps molt diversos i presenta, en canvi, Puig com de caràcter més inflexible. Però també coincideixen a assenyalar que Puig va ser un continuador de la política de Prat de seleccionar per al servei de la Mancomunitat els qui considerava més capacitats sense tenir en compte la seva ideologia política. Més encara, existeix unanimitat a considerar que Puig va esdevenir un dirigent cada vegada més equànim i menys partidista. El més gràfic és Gaziel quan escriu que el caràcter de Puig s'esmolà «com una pedra cantelluda, que a força de rodolar aigües avall, s'afina i esdevé palet de riera». N'és una prova la seva reelecció per l'Assemblea, sense oponent i cada vegada amb més vots, el setembre de 1919, l'agost de 1921 i l'agost de 1923. I això no s'explica sols per l'augment dels diputats de la Lliga Regionalista, el partit de Puig, sinó també pels vots d'altres diputats que no pertanyien a aquesta formació política. Així, quan la Lliga perdé onze escons el 1923, Puig tragué setanta-un vots, únicament cinc menys que a l'elecció anterior. Prat n'havia tret vuitanta el 1914, però només n'aplegà seixanta-cinc l'abril de 1917 en la seva única reelecció.

El fet que el novembre de 1917 els republicans —tant catalanistes com lerrouxistes— animessin un representant de la segona minoria de l'Assemblea de la

Mancomunitat, el president de la Diputació de Lleida, Joan Rovira i Agelet, liberal dinàstic, a presentar-se com a candidat a president de la Mancomunitat enfront de Puig s'ha d'entendre no com un rebuig de la persona, sinó com un càstig a la Lliga Regionalista per haver abandonat el front reformador contra el sistema, que havia encapçalat el juliol de 1917, i per haver acceptat participar en el primer govern de concentració de la monarquia alfonsina. El novembre de 1917 Puig guanyà per quaranta-vuit vots contra trenta-nou perquè hi va haver dinàstics i republicans que votaren a favor seu i contra Rovira i Agelet, a qui mancaren vots de diputats de la seva mateixa diputació. Puig no tornà a tenir contrincant en les successives eleccions presidencials.

Puig recordava més tard aquella època amb una barreja de lleialtat a Prat i de frustració personal: «L'obra seguí després de la seva mort [la de Prat] i el poble pogué oblidar el nom meu i semblar-li que la Mancomunitat, que deixà en morir, tot just naixent, continuà sempre regida per en Prat de la Riba.»

Durant la presidència de Puig, els consells permanents de la Mancomunitat, que feia d'executiva, continuaren tenint —com en temps de Prat— un caràcter multipartidista, però això no es devia a un criteri seu personal, sinó a la manera com era nomenat el Consell. Els vuit consellers eren elegits per tots els diputats, que votaven cinc noms tot deixant tres llocs per a les minories. Per això continuaren formant-ne part dinàstics catalans dels partits espanyols i republicans, la majoria catalanistes, a més dels regionalistes del partit de Puig. La Lliga Regionalista no tingué mai la majoria absoluta, encara que va veure créixer els seus escons. El primer Consell Permanent de la Mancomunitat de Prat de la Riba tingué dos consellers liberals dinàstics, un conservador, un carlí, un regionalista i tres republicans autonomistes. El darrer Consell de Puig i Cadafalch tingué quatre regionalistes, un liberal dinàstic i tres republicans catalanistes. Puig declarà davant l'Assemblea el 1922 que en el Consell sempre s'havien pres els acords per unanimitat i no per votació. En qualsevol cas, el Consell Permanent de la Mancomunitat, tal com estava constituït, equivalia a un esbós de govern d'unitat nacional.

Convé preguntar-se per què els sis anys de la presidència de Puig i Cadafalch, que fou quan la Mancomunitat assolí el màxim de poder, dins les seves grans limitacions, tenen un record menys potent que els tres anys de la presidència de Prat de la Riba. Si bé aquest, per la seva mort prematura, fou objecte d'una notable idealització, cal explicar la diferència per quatre raons. En primer lloc, perquè Prat fou el president fundador de la Mancomunitat. Presidia des de feia set anys la Diputació de Barcelona, que tenia uns recursos quatre vegades superiors als de les altres tres diputacions provincials catalanes sumades. Cal tenir present que, després de 1914, la Diputació de Barcelona continuà mantenint i creant serveis i centres que tothom sabia destinats a passar tard o d'hora a la Mancomunitat i fins i tot els atribuïa erròniament a aquesta, que encara tenia uns recursos molt inferiors als de

la Diputació de Barcelona. En segon lloc, perquè de 1917 a 1923 no s'aconseguí cap traspàs de l'Estat i això era una amenaça per al desplegament del programa modernitzador de la Mancomunitat. En tercer lloc, perquè aquesta frustració autonòmica i descentralitzadora, acompanyada de la dretanització de la Lliga Regionalista arran de la duresa extrema de la lluita de classes, va acabar provocant l'escissió més greu de la història del partit: la d'Acció Catalana el 1922, amb membres destacats del mateix personal polític, funcional i tècnic de la Mancomunitat. En quart lloc, perquè enmig d'un clima de crisi general política, econòmica i social, quan es produí el cop del 13 de setembre de 1923, Puig i Cadafalch va prestar crèdit a l'aparent simpatia pel regionalisme del capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, quan aquest encara no havia sortit de Barcelona en direcció a Madrid. Les disposicions que a continuació prengué el dictador contra la llengua i la bandera catalanes, juntament amb la clausura de moltes entitats de signe catalanista, des del CADCI i l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana fins als innocus Pomells de Joventut, conduïren Puig a la dimissió i, de fet, al final de la seva carrera política.

En suma, les limitacions i les contradiccions de l'estratègia possibilista i gradualista dissenyada per Prat i continuada per Puig s'evidenciaren durant la presidència d'aquest segon i no hi ha cap motiu per a creure que, amb Prat a la presidència, les coses haurien anat de manera diferent, sobretot davant la inflexibilitat centralista de la monarquia alfonsina, que s'enfrontava a una crisi sistèmica que s'evidencià l'estiu de 1917 i que s'agreujà amb el desastre d'Annual de 1921, en l'aventura colonial marroquina que generà un descrèdit comparable al de 1898.

La Mancomunitat volia fer molt més del que féu, però això no vol dir que fos un miratge, sinó que posà les bases reals d'un projecte nacional que necessitava l'autonomia política, que no aconseguí. Sense l'obra de la Mancomunitat, la Generalitat republicana, que només durà cinc anys de normalitat problemàtica i discontinua, hauria hagut de partir de zero i hauria pogut fer ben poc.

Convé remarcar que la tan elogiada disposició de Prat per a posar al servei de la Diputació i de la Mancomunitat personalitats de procedència política diferent de la Lliga continuà durant la presidència de Puig. Així, el socialista Rafael Campalans va ser nomenat director de l'Escola del Treball el 1918, i el 1920 fou designat secretari d'ensenyament professional, un càrrec equivalent en aquell organigrama al de director general. Això passà sota la presidència de Puig, igual que la designació del republicà obrerista Francesc Layret com a membre de la junta de la Comissió d'Educació General el 1919.

Altres exemples de republicans catalanistes contractats per la Mancomunitat foren Antoni Rovira i Virgili com a encarregat de premsa des de 1914, Claudi Ametlla com a secretari de l'Escola d'Agricultura des de 1915, Pere Coromines com a professor de l'Escola d'Alts Estudis Comercials el 1918 o Carles Pi i Sunyer com

a director de l'Escola d'Agricultura. Però cal advertir que, a partir de 1914, l'esquerra catalanista no superà la seva fragmentació i feblesa electoral. En realitat, no constituïa un perill per al partit hegemònic de la Mancomunitat. D'altra banda, aquest pluralisme en el nomenament de personal tècnic era coherent amb la presència continuada de consellers republicans al Consell de la Mancomunitat, tot i que la seva influència fos menor que la dels regionalistes i monàrquics dinàstics sumats.

La topada ressonant de Puig amb mossèn Antoni M. Alcover, el 1918, per l'ortografia, la gramàtica i el diccionari tingué tota la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans al costat de Pompeu Fabra, el seu antagonista. Dos anys després vingué la destitució d'Eugeni d'Ors, el 1920, primer com a director d'Instrucció Pública i a continuació com a secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans. La gran majoria de la intel·lectualitat noucentista s'havia girat contra Xènius abans que Puig i Cadafalch el destituís. No era gaire noucentista l'iniciador del Noucentisme i presentà la seva defenestració com un cas de discriminació ideològica. Bofill i Mates desmentí aquesta versió davant l'Assemblea, malgrat que el passatger apropament d'Eugeni d'Ors al sindicalisme semblava donar-li una certa credibilitat. Els casos d'Alcover i de Xènius són lamentables, atesa la rellevància i la vàlua dels dos personatges, per més que els seus punts de vista topessin amb el conjunt de la política de la Mancomunitat, de la qual esdevingueren enemics.

Prat de la Riba, que, des de la Diputació, ja havia fundat serveis i institucions abans de 1914, com ara l'Institut d'Estudis Catalans, després continuà, des de la presidència de la mateixa corporació, creant-ne d'altres com el Consell d'Investigació Pedagògica, després Consell de Pedagogia; el Servei Cartogràfic, l'embrió del futur Servei Meteorològic; la Comissió d'Educació General, que no es féu realitat fins a la presidència de Puig; la Biblioteca de Catalunya, la primera biblioteca popular; l'Escola de Bibliotecàries; els Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i Intercanvi —protagonitzats per savis forans—; l'Escola del Treball; l'Escola de Funcionaris de l'Administració Local, la d'Infermeres, la d'Art Dramàtic, la de Bells Oficis, la de Química Aplicada i la de Directors d'Indústries Elèctriques.

La dedicació de recursos de la Diputació a la cultura i a l'ensenyament permeté concentrar els de la Mancomunitat, que eren inferiors, en la construcció i reparació de carreteres veïnals i provincials i, sobretot, en la nova xarxa telefònica que comunicava pobles que la iniciativa privada havia deixat de banda en funció de la inferior rendibilitat a curt termini. Les diputacions de Girona, Lleida i Tarragona eren pobres i, com deia Puig i Cadafalch el 12 de setembre de 1919: « La Mancomunitat fou creada per unir l'esforç de tots els catalans, repartint per tot Catalunya la riquesa avui concentrada a Barcelona.» Aquesta feina d'articulació del territori per les comunicacions fou una funció important de la Mancomunitat pel que fa a la construcció de la nació. Si el 1914 hi havia 518 pobles on no s'arribava en carro —la meitat dels municipis catalans—, el 1923, 218 havien estat incorporats

a la xarxa viària. Si el 1914 només 38 municipis tenien telèfon, el 1923 eren 410 gràcies a l'acció de la Mancomunitat. Ella pagava un quaranta per cent de les obres de camins, i la resta anava a càrrec de l'Estat i dels ajuntaments beneficiats, però no deixava de ser una obra de la Mancomunitat amb el ressò propagandístic corresponent. En el cas dels telèfons, la participació econòmica de la Mancomunitat era més gran, alhora que en cobrava el servei. Era un dels pocs que comportava recuperar directament una part de la inversió. L'esclat de la Primera Guerra Mundial, tres mesos després de la constitució de la Mancomunitat, dificultà l'obtenció de material. Era gairebé impossible aconseguir fil de coure i s'emprà fil de ferro fins a l'acabament de la guerra. Fou després del conflicte europeu quan, sota la presidència de Puig i Cadafalch, la xarxa telefònica mancomunada féu un pas de gegant.

Tres anys abans de la constitució de la Mancomunitat, quan les quatre diputacions catalanes signaren les bases de la futura corporació el 10 d'agost de 1911, no reclamaren ni la competència de l'ordre públic, ni l'ensenyament primari ni el secundari ni l'universitari, ni la transferència de cap tribut directe. Només la realització del cadastre i rebre durant deu anys l'increment fiscal que en resultaria. Ni això s'aconseguí i, més greu encara, el cadastre a Catalunya no estava fet quan arribà la República el 1931, vint anys més tard.

La guerra europea aconsellava un compàs d'espera en les reivindicacions catalanes per a no desestabilitzar uns governs col·locats en una neutralitat espanyola cada vegada més difícil. Però, així i tot, es produïren confrontacions com la de 1916, referent a l'ús oficial de la llengua catalana. El català no arribà a assolir l'estatut de la cooficialitat, però els documents de la Mancomunitat es redactaven i es publicaven només en català i en aquesta llengua es donava la docència a les escoles tècniques dependents de la corporació regional. S'oficialitzaren les normes ortogràfiques de 1913. Prat de la Riba havia demanat que, per patriotisme, les adoptessin els literats, els editors i els periodistes. El 1917 apareixeria el *Diccionari ortogràfic*, que representava la seva aplicació concreta, i l'any següent es publicava la *Gramàtica catalana*, totes dues obres de Pompeu Fabra. Era aquesta normativització del català el que permetia que una llengua col·loquial, que els literats havien convertit en idioma culte modern, es convertís també en llengua de l'escola i de l'Administració pública.

S'intensificà la demanda de cooficialitat, de dotació de càtedres de català i del coneixement d'aquesta llengua per part dels funcionaris de l'Estat destinats a Catalunya. El director de la Real Academia de la Lengua Española, Antoni Maura, es queixà oficialment del fet que el català estigués ocupant la docència als centres de la Diputació de Barcelona i que no es traduís la documentació oficial d'aquesta corporació. Era el típic retret dels qui consideraven que el castellà estava retrocedint a Catalunya mentre que el que havia passat era que el castellà havia arraconat i

suplantat el català. A l'Ajuntament de Barcelona, la petició de l'oficialitat del català topà amb el grup lerrouquista del Partit Republicà Radical, que conservava part de la seva antiga força i que tornà a la seva línia espanyolista originària en contra que el català fos llengua oficial de la principal corporació municipal catalana. En resposta a la RAE, el 22 de març de 1916, el Consell de la Mancomunitat envià un escrit al Govern en defensa del català als centres mancomunals. I les coses quedaren igual. Però el progrés aconseguit vers la normalització lingüística fou notable en temps de la Mancomunitat i gràcies a ella. La Generalitat reprendria la tasca després d'una interrupció de set anys.

Prat preveia que el final de la Gran Guerra comportaria a Europa l'emancipació de les nacionalitats fins aleshores sotmeses. En el seu darrer discurs d'investidura, el maig de 1917, considerava que el marc estava canviant amb relació a 1911, quan les quatre diputacions havien començat a reclamar la Mancomunitat. Ara es podia i s'havia de ser més exigent:

L'Europa d'avui és tota una altra. És l'Europa de les grans potències retent homeatge des de les altures del seu poder a la llibertat, a l'autonomia de les nacionalitats; la dels preliminars de la federació britànica; la de la Polònia restaurada; l'Europa de les constitucions que cauen, de les utopies menyspreades que triomfen: una Europa constituent.

I afegia:

No hem fet la Mancomunitat per a tenir una Diputació més gran ni per a donar a l'ànima catalana un petit cos d'administració subordinada, secundària, una província. Tots, anant més o menys enllà, [...] tots volem per a Catalunya un cos d'Estat, tots sentim que la voluntat popular catalana exigeix imperiosament, més o menys accentuades o atenuades, formes d'Estat.

A Puig, li tocà encapçalar la campanya autonomista catalana quan la guerra acabà. Cambó, que havia estat durant els set mesos anteriors ministre de Foment d'un Govern monàrquic de concentració, passà a dirigir la campanya autonomista amb una mobilització sense precedents a Barcelona. La campanya, la dirigí Cambó i, si es vol cercar algun responsable principal del seu fracàs, no pot ser Puig i Cadafalch, encara que en compartí les directrius i n'assumí les conseqüències.

Durant la presidència de Puig i Cadafalch s'amplià la Maternitat de Barcelona amb nous pavellons. S'iniciaren les obres del nou hospital de Lleida. Els serveis de la Mancomunitat combateren amb eficàcia els paludisme als deltes d'aigües estancades, el tifus per infecció d'aigües de beure i, amb menys èxit, també feren front a la tuberculosi, més perillosa als barris proletaris que als benestants, però encara un flagell per a totes les classes socials. Es posaren les primeres vacunes BCG con-

tra la tisi a Espanya. Es creà el Laboratori de Psicologia Experimental i s'inicià l'orientació professional abans que enlloc a l'Estat. Es fundà el Laboratori d'Assaig i Condicionament, vital per a la indústria. Es desplegà el Servei Meteorològic. Es feren als pobles cursats de tècniques agrícoles i contra les plagues i funcionà un laboratori consultori per als agricultors. Se celebraren quaranta concursos de bestiar a vint-i-tres poblacions per a seleccionar els millors sementals. S'impulsà el cooperativisme agrari. S'inauguraren les onze primeres biblioteques populars a sengles capitals comarcals. Es creà l'Oficina d'Estudis Jurídics per a preparar la codificació del dret català. Es creà l'Escola de Directors d'Indústries Mecàniques i Elèctriques. Es fundà l'Escola d'Alts Estudis Comercials, quan no existia cap Facultat d'Econòmiques. Es creà l'Escola d'Administració Pública per a formar bons secretaris d'ajuntament. El 1923, les setze escoles professionals de la Mancomunitat sumaven 2.077 alumnes enfront dels 1.800 alumnes oficials i presencials de la Universitat estatal a Barcelona.

En contrast amb el paper molt rellevant de la Mancomunitat en l'ensenyament tècnic i professional, l'escola primària, el batxillerat i la Universitat, en canvi, restaren al marge de la seva acció per manca de les competències i dels recursos necessaris. Per a completar la formació dels mestres, se'ls oferiren les Escoles d'Estiu, els cursos Montessori i els Estudis Normals. Per a suplir l'absència de la cultura catalana a la Universitat i les deficiències de l'ensenyament superior, es continuaren subvencionant els Estudis Universitaris Catalans, que eren uns seminaris de literatura, història i dret. S'organitzaren els setanta-quatre Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi per a especialistes a càrrec de notabilitats foranes.

Finalment, val la pena recordar que es posà en marxa la Comissió d'Educació General, que Prat havia creat sobre el paper el 1914, però que no fou una realitat fins a la presidència de Puig. Era un projecte ambiciós, adreçat a la població adulta, de divulgació de nocions d'higiene, sanitat i civisme juntament amb conferències sobre història i cultura catalanes. La junta rectora estigué composta per representants eminents dels orfeons, dels ateneus, del cooperativisme, del periodisme social i de la promoció de l'escola catalana. Es donaren 203 conferències a 76 poblacions amb un públic total de 71.120 persones. Fou no sols un mitjà d'educació popular per a adults en una època sense ràdio ni televisió i quan només existien dos diaris barcelonins en català, sinó que resultà també un mitjà per a difondre la tasca i la missió de la Mancomunitat. La Comissió d'Educació General es trobava a mig camí entre l'acció de les antigues societats econòmiques d'amics del país i el futur Comissariat de Propaganda de la Generalitat del temps de la Guerra Civil de 1936-1939.

Mentre tota aquesta feina es portava a terme, la lluita de classes absorbia progressivament l'atenció de l'opinió pública a partir de 1918, sobretot perquè anà acompanyada d'una espiral de violència pistolera que causà moltes víctimes pa-

tronals i obreres. La vaga general de la CNT i la UGT d'agost de 1917 contra el règim va ser esclafada per l'exèrcit. Però a finals de 1918 la CNT s'havia convertit en la central sindical hegemònica a Catalunya. Entre les diverses vagues del període, en sobresurten dues: entre febrer i març de 1919, la vaga de producció i distribució d'electricitat —la vaga de La Canadenca—, seguida de la vaga general, i, entre maig i juny de 1923, la vaga del port, del transport de mercaderies i de la recollida d'escombraries a Barcelona. La Mancomunitat contribuï a assegurar el proveïment de queviures de Barcelona en el primer cas i, en el segon, intervingué en la recollida d'escombraries per evidents motius sanitaris. Però no volia que se l'associés amb postures antisindicalistes, objectiu que només s'assolí a mitges.

Puig, en el seu discurs d'investidura del 12 de setembre de 1919, veia la millora salarial associada a un augment de la productivitat i advertia que requeria més inversió. Deia: «Hi ha dues solucions: tots pobres, és la solució russa; tots rics, és la solució nord-americana i ha de ser la catalana.» Puig veia la Rússia bolxevic arruïnada per la guerra civil i assolada per la fam, i pensava, en canvi, en els obrers de la Ford arribant a la fàbrica en cotxe amb el model T. Però ni el mercat espanyol era el nord-americà ni als Estats Units tothom era ric. En qualsevol cas, el progrés social s'ha produït després a Catalunya per la via proposada per Puig i pel desenvolupament de la seguretat social, aleshores inexistent.

Puig i Cadafalch i el Consell de la Mancomunitat feren diverses crides a la negociació i a la canalització de la conflictivitat laboral, censurant fins i tot el locaut patronal de finals de 1919 i començament de 1920, que deixà més de cent mil obrers sense feina durant dos mesos. La Mancomunitat no tenia competències en aquest àmbit i no gosà erigir-se en àrbitre. Això evità que es cremés en una baralla en què les seves crides eren ignorades per les classes en lluita, però la seva imatge pública no en sortí beneficiada per la seva posició marginal davant del principal problema immediat de la societat catalana.

Durant la dura repressió del governador Martínez Anido —de novembre de 1920 a octubre de 1922—, Puig i Cadafalch evità qualsevol solidarització amb els seus procediments i no volgué aparèixer al costat de les corporacions patronals quan donaren suport al general governador. Fins i tot es mostrà satisfet quan Martínez Anido fou destituït. Però mentre Cambó havia estat ministre d'Hisenda d'un govern de coalició presidit per Antoni Maura, el general Martínez Anido havia continuat amb plens poders a Barcelona i, per tant, tenint el suport implícit de la Lliga.

Josep Pla explica que, a mitjan anys vint, Puig i Cadafalch li digué: «La gent s'entrematava pels carrers. Tot el món anava ple de la nostra anarquia delirant. La vida de la Mancomunitat anava prenent l'aire irrisori que agafen les coses quan l'ordre públic elemental no és assegurat.» La Mancomunitat significava biblioteques, telèfons, ensenyament tècnic i convivència civilitzada. Però aquest programa es

veia contradit cada dia pels atemptats socials. Era l'època de «quan mataven pels carrers», títol d'una novel·la social d'Oller i Rabassa publicada el 1930.

El 1922, davant l'escissió d'Acció Catalana, Puig i Cadafalch es va sentir impotent i desmoralitzat. Comprenia els sentiments dels dissidents, entre els quals hi havia un conseller de la Mancomunitat que ell apreciava molt: Jaume Bofill i Mates, que ocupava la cartera de Política Social. Però Puig va haver d'acatar la decisió d'expulsar els dissidents, adoptada per la Comissió d'Acció Política de la Lliga Regionalista, de la qual formava part. Va ser un fet dolorós per a ell, que veia com una part important de la intel·lectualitat al servei de la Mancomunitat criticava la línia seguida, especialment la política de Cambó, i trencava amb el seu partit. El fet demostra la manca de base de la difosa tesi d'una intel·lectualitat domesticada per l'entrada als serveis tècnics de la Mancomunitat. La dependència salarial de la corporació regional no féu emmudir la disconformitat política de molts intel·lectuals catalanistes.

A les eleccions provincials del juny de 1923, Puig i Cadafalch tingué la sort de no haver de revalidar el seu escó perquè les diputacions es renovaven per meitats i el seu lloc no sortia a elecció. Tingué sort, perquè Acció Catalana aconseguí onze escons i guanyà la Lliga en un dels dos districtes provincials de Barcelona que sortien a elecció, i en l'altre, vencé un lerrouxiista. Encara que la Lliga continuava sent la principal minoria a l'Assemblea de la Mancomunitat, era un cop dur. Cambó, com que era el blanc de les crítiques dels dissidents, decidí renunciar als seus càrrecs i retirar-se temporalment de la política. Començà un creuer per la Mediterrània.

Puig es trobava més sol. Al seu discurs d'investidura davant l'Assemblea de la Mancomunitat, el 29 d'agost de 1923, tenia pocs motius per a mostrar-se optimista. Després d'una llista de greuges inferits pel poder central, pronunciava una frase molt amarga: «Torna a poder referir-se als governs actuals aquella frase del Cant dels Segadors del temps de Felip Quart: "Ara el rei nostre senyor declarada ens té la guerra."» I afegia: «Hem vist alçar-se un exèrcit roig, que ara assassina, ara saqueja i mentrestant hem vist vagar la vigilància de la justícia, claudicar els organismes de govern, com si un i altres en els moments més difícils estiguessin en mans de la negligència o de la mala voluntat.»

Puig estigué completament al marge dels conciliàbuls previs al cop d'estat de Primo de Rivera. Quan fou informat de la imminència del pronunciament del capità general de Catalunya, ell estava adreçant una protesta al governador per la violència indiscriminada de la qual havia estat objecte la gernació aplegada al voltant del monument a Rafael Casanova l'Onze de Setembre.

L'endemà, Puig veié com Primo de Rivera aprovava l'ús del català en el discurs de l'alcalde en la inauguració de l'exposició del moble celebrada en un dels palaus de la futura Exposició, al peu de Montjuïc, uns pavellons que el mateix Puig havia dissenyat. Amb el consentiment de la resta del Consell de la Mancomunitat,

adreçà al general un missatge d'adhesió condicional sobre la base que Primo de Rivera prometia en el seu manifest regionalitzar l'Administració de l'Estat. Si això es realitzava, «nuestra adhesión pasaría de la precisa y estricta que tenemos para el poder constituido, a la más íntima y cordial de la actividad fecunda con que colaboraríamos a la obra generosa iniciada», deia el document publicat per la premsa quan ja estava implantada la censura militar.

Era impossible que una dictadura militar concedís a Catalunya el que repetidament li havien negat els anteriors governants civils i constitucionals. Però si Puig i el Consell de la Mancomunitat haguessin callat, no hauria canviat res del que succeí a continuació. Convé recordar que els anarcosindicalistes no foren capaços d'oposar-se al cop de Primo, que fins i tot aconseguí després la col·laboració dels socialistes. De tota manera, la iniciativa de Puig fou una relliscada. Arribà de seguida el decret del 18 de setembre prohibint la llengua catalana i la bandera quadribarrada a les corporacions. Puig no aconseguí cap rectificació del dictador i fins i tot, el 2 de novembre del mateix 1923, quan el rei i el dictador tornaren del seu viatge a la Itàlia de Mussolini, el president de la Mancomunitat va haver d'aguantar una amonestació perquè la retolació de l'exposició del moble continuava en català. No hi havia res a fer. Les corporacions empresarials barcelonines, que havien fet pública la seva adhesió a la dictadura per tal que acabés amb els atemptats socials i amb la CNT, no trencarien amb el Directori Militar per la causa catalana. Havien donat suport a la demanda de l'autonomia el novembre de 1918, però ara Puig i Cadafalch no podia comptar amb elles. La Lliga Regionalista semblava patir una crisi de representativitat similar a la dels partits espanyols del règim. La vigília de Nadal de 1923, Puig abandonava el seu càrrec silenciosament i passava la frontera per a reprendre els seus estudis de l'arquitectura romànica a la Catalunya Nord.

Abans de l'anunciada destitució dels diputats provincials de tot Espanya, Primo de Rivera oferí a la Lliga Regionalista la possibilitat que col·laborés dins d'una Mancomunitat designada governativament. Els regionalistes posaren la condició que fos derogat el decret del 18 de setembre. La negativa del dictador consumà la ruptura.

El 30 de gener de 1924, reunits en assemblea els nous diputats provincials designats a dit pels respectius governadors civils, elegiren per aclamació Alfons Sala Argemí com a president de la Mancomunitat. Sala era un fabricant de Terrassa que havia estat diputat a Corts pel districte des de 1893 fins a 1922, abans de ser designat senador vitalici. Pertanyia al liberalisme dinàstic. Terrassa li devia l'Escola d'Enginyers Tèxtils. Republicans i regionalistes el consideraven un cacic.

Durant la campanya per aconseguir la Mancomunitat, Sala havia donat suport a aquesta demanda. Però a partir de la campanya autonomista iniciada el novembre de 1918, Sala havia encapçalat la nova Unión Monárquica Nacional, una pinya contra Cambó i la Lliga. La UMN no aconseguí aplegar la majoria del personal

polític addicte als partits monàrquics a Catalunya ni superar la condició d'exigua minoria dins la minoria. Ara, el 1924, tenia finalment a les seves mans la Mancomunitat. L'aposta de Sala era que una Mancomunitat en mans de catalans espanyolistes aconseguiria els traspassos que els catalanistes no havien aconseguit. S'equivocà. La resposta fou la liquidació pura i simple de la Mancomunitat el març de 1925 i la tornada a l'esquarterament en quatre províncies. L'any anterior, el maig de 1924, Sala havia hagut d'expulsar cent cinquanta professors de les escoles de la Mancomunitat arran de la seva protesta per la desnaturalització de la seva obra. També s'havia trobat amb l'estroncament del crèdit a la corporació regional arran de la desconfiança justificada en la seva continuïtat. Donà la culpa a Puig i Cadafalch i als anteriors responsables de l'Administració mancomunada de l'herència rebuda, però fou la mateixa dictadura la que precipità la greu situació econòmica de la corporació regional. La liquidació de la Mancomunitat tirà per terra l'aposta de Sala i perdé el càrrec. El van compensar amb el títol de comte d'Egara.

La situació econòmica de la Mancomunitat era fràgil, però no pitjor que la d'altres organismes públics com l'Ajuntament de Barcelona. Més tard, les diputacions aconseguiren de la dictadura de Primo de Rivera un increment dels seus recursos, però la Mancomunitat aleshores ja no existia.

El decret de desembre de 1913 permetia la formació de mancomunitats a totes les altres regions espanyoles, però cap no en féu ús. La de Catalunya havia quedat com una excepció incòmoda pel seu caràcter preautonòmic. La conscienciació nacional catalana que fomentà la feia inadmissible als ulls del nacionalisme espanyol antidemocràtic. Era inevitable la seva liquidació per la dictadura.

La Mancomunitat de Catalunya creà, amb recursos insuficients, serveis i entitats. Alguns restaren sobre el paper, d'altres reberen uns recursos inferiors als previstos, però tots dibuixaven el que havia de ser una Administració de categoria europea per a un país industrial i desenvolupat com Catalunya. S'obtingué un personal preparat per aquesta Administració i es volgué donar als catalans la confiança que es podien governar millor ells mateixos. Tot plegat fou una llavor que havia de donar fruit després del parèntesi de sis anys de la dictadura de Primo de Rivera. Sense la Mancomunitat, no hi hauria hagut la Generalitat republicana i, sense aquesta, no existiria l'actual. A més a més, hi ha institucions vives —aquesta mateixa on som ara— que vénen d'aquella època, dels anys deu i vint del segle passat. La llavor plantada no restà estèril.

BIBLIOGRAFIA SUMÀRIA

- AINAUD, Josep M.; JARDÍ, Enric (1973). *Prat de la Riba, home de govern*. Barcelona: Ariel.
- BALCELLS, Albert (2010). *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya de 1919 i el seu context històric*. Barcelona: Parlament de Catalunya.

- BALCELLS, Albert (2013). *Puig i Cadafalch, president de Catalunya, i la seva època*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- (2014). *La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1925: El primer pas vers l'autogovern des de la desfeta de 1714*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric; SABATER, Jordi (1996). *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Proa.
- COLOMINES, Agustí; MADAULA, Aurora (2014). *Pàtria i progrés: La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1924*. Barcelona: Comanegra.
- «La Mancomunitat de Catalunya, un primer pas» (2014). *Revista de Catalunya* [Barcelona] núm. extraordinari 2014/1.
- Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània* (2003). Edició a cura d'Albert Balcells. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ROIG I ROSICH, Josep M. (1992). *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

NOTA BIOGRÀFICA

Albert Balcells (Barcelona, 1940) és membre de l'Institut d'Estudis Catalans, ha estat president de la Secció Històrico-Arqueològica, i actualment n'és el vicepresident i dirigeix la revista *Catalan Historical Review*. És catedràtic emèrit de la Universitat Autònoma de Barcelona. Té la Creu de Sant Jordi i la Medalla Monturiol al mèrit científic. Especialista en la història dels moviments socials i del catalanisme polític i cultural, ha estudiat el sindicalisme a Barcelona entre el 1916 i el 1923, la qüestió rabassaire, la crisi econòmica i l'agitació social a Catalunya durant el quinquenni republicà, i molts altres temes. Ha publicat, juntament amb Enric Pujol i Jordi Sabater, *La Mancomunitat de Catalunya* (1997). Amb Enric Pujol i Santiago Izquierdo és autor de la *Història de l'Institut d'Estudis Catalans* (2002-2007). Com a únic autor ha publicat *Llocs de memòria dels catalans* (2008), *El pistolisme. Barcelona 1917-1923* (2009), *El projecte d'autonomia de 1919 i el seu context històric* (2010), *Puig i Cadafalch, president de Catalunya, i la seva època* (2013) i *La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1925. El primer pas vers l'autogovern des de la desfeta de 1714* (2014).

La campanya pro Mancomunitat (1911-1913) i els seus antecedents

SANTIAGO IZQUIERDO BALLESTER
Universitat Pompeu Fabra
Universitat Oberta de Catalunya

Resum

S'analitzen els antecedents de la Mancomunitat de Catalunya i com va ser la llarga i complexa campanya que va portar a la constitució de la institució l'abril de 1914. Es tracten qüestions com el projecte de llei d'Administració local del 1907 d'Antoni Maura, en particular en allò que afectava les mancomunitats provincials. En la discussió d'aquest projecte ja es van posar de manifest les diferències que, en aquesta matèria, separaven els polítics de la Restauració, representants del nacionalisme espanyol més centralista, i els polítics catalans. Fracassada la temptativa del 1907, el 1911 el procés en demanda de la Mancomunitat es va tornar a posar en marxa, impulsat per la Diputació de Barcelona, que va proposar a les altres diputacions catalanes formar un govern únic per a tot Catalunya sobre la base de mancomunar les corporacions provincials. Un cop les bases per a la Mancomunitat van ser aprovades per les quatre diputacions, el 17 d'octubre de 1911, es van començar a discutir a les Corts, on el projecte va romandre encallat davant la incomprensió i l'hostilitat de bona part de la cambra. No va ser fins al maig del 1912 que el projecte de llei de mancomunitats provincials va ser presentat al Congrés, tot i que només recollia una part del que havien proposat les diputacions catalanes. Al juny, el projecte va començar a ser discutit al Congrés, i a l'octubre va ser ratificat per 171 vots a favor i 42 en contra. Després d'aprovar-se al Congrés dels Diputats, calia sotmetre la llei a votació al Senat. Davant l'obstrucció i les dilacions de la cambra alta per a aprovar el projecte de llei, els partits catalans van manifestar llur desencís i van demanar al Govern que, si calia, aprovés per decret el projecte de llei de mancomunitats provincials. Mentrestant, la societat civil catalana es mobilitzà en bloc per demanar-ne l'aprovació. Finalment, el president del Govern espanyol, Eduardo Dato, decidí tancar una qüestió que s'arrossegava des de feia massa temps i que amenaçava de posar en perill la ja fràgil estabilitat política del règim de la Restauració, i va utilitzar la via del decret per a aprovar el projecte. Finalment, el 18 de desembre de 1913, el Govern va aprovar les mancomunitats de províncies. Fou l'única reforma de l'Administració local que la Restauració va portar a terme i, encara que era un decret d'ordre general i no únicament per a Catalunya, cap altra regió no fou capaç d'aprofitar-la.

Abstract

This paper analyses the lead-up to the Mancomunitat de Catalunya and the long and complex campaign that resulted in the establishment of the institution in April 1914. It also examines issues like Antoni Maura's draft law on local administration in 1907, and especially how it affected the provincial commonwealths. Discussing this draft law shed light on how the differences on this issue separated the politicians of the Restoration, the representatives of the more centralist Spanish nationalism and Catalan politicians. After the failed attempt in 1907, in 1911 the process demanding the Mancomunitat was once again launched, spearheaded by the Diputació de Barcelona, which suggested to the other Catalan provincial councils that they form a single government for all of Catalonia by combining the provincial corporations. Once the foundations for the Mancomunitat were approved by all four provincial councils, it began to be discussed in the Courts on the 17th of October 1911, where the draft law became stuck owing to the lack of understanding and hostility of much of the chamber. This draft law provincial commonwealths was not submitted to the Congress until May 1912, although it only contained part of what the Catalan provincial councils had proposed. In June, the draft law began to be discussed in the Congress, and in October it was ratified by 171 votes in favour and 42 against. After being approved by the Congress of the Deputies, it had to be voted on by the Senate. Faced with obstructionism and delays in approving the draft law in the upper chamber, the Catalan parties expressed their dismay and asked that the government approve the draft law on provincial commonwealths by decree, if needed. In the meantime, Catalan civil society mobilised en masse to demand that it be approved. Finally, the president of the Spanish government, Eduardo Dato, decided to close the issue which had been dragging on for too long and was threatening to endanger the already fragile political stability of the Restoration regime, and he used his authority to issue decrees to approve the draft law. On the 18th of December 1913, the government approved the commonwealth of provinces. It was the only reform of the local administration effected during the Restoration, and even though it was a general decree and not only for Catalonia, no other region managed to seize upon the opportunity it afforded.

EL PROJECTE D'ANTONI MAURA D'ADMINISTRACIÓ LOCAL I LES MANCOMUNITATS PROVINCIALS

En un context d'eufòria per l'èxit electoral recent de la Solidaritat Catalana a les eleccions legislatives del 21 d'abril de 1907, el líder del Partit Conservador, Antoni Maura, presentava el 7 de juny a les Corts espanyoles el projecte de llei de reforma de l'Administració local.¹ En l'articulat del projecte —en concret en l'article 274—, es reconeixia a les diputacions provincials el dret a mancomunar-se per a gestionar

1. Vegeu Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 47-51). El títol VI del llibre segon («De las Mancomunidades provinciales») del projecte es pot veure a González Casanova (1974, p. 549-551). El projecte, en la seva integritat, el podem veure a Coscolluela i Orduña (1981). Al voltant de la qüestió del catalanisme i del debat sobre la reforma de l'Administració local durant el segle XIX i la primera dècada del XX —en especial en relació amb el projecte maurista de 1907—, vegeu Colomines (1993, p. 127-201).

les competències que els eren pròpies. Aquesta concessió, tanmateix, va semblar una burla dels desigs d'autogovern de molts catalans i, a més, el projecte esdevenia un atac al sufragi universal, ja que proposava l'elecció d'un terç dels regidors mitjançant sufragi corporatiu i l'elecció dels diputats provincials a través del sufragi indirecte dels regidors.

Pocs dies després de la presentació del projecte, es troben a Madrid els ponents de l'assemblea de diputacions que havia de reunir-se a Sevilla i en la qual els regionalistes, encapçalats pel president de la Diputació de Barcelona, Enric Prat de la Riba, tindran un paper destacat. La ponència reunida a Madrid tindrà un objectiu prioritari: posar en marxa el procés per arribar a constituir les mancomunitats de diputacions per a aquelles que ho sol·licitin. A partir d'aquests moments, el procés s'accelerará. Prat de la Riba visitarà Maura i li lliurará l'esborrany de projecte consensuat per l'assemblea de diputacions reunida a Sevilla. Maura el tramestrà a la comissió dictaminadora del Congrés, que enllestirà el seu dictamen el 3 de juliol de 1907.

A l'octubre començarà el debat al Congrés del projecte de llei de reforma de l'Administració local. Un dels aspectes més controvertits del projecte era la qüestió del sufragi corporatiu, que dividirà les esquerres i les dretes solidàries. Mentre que les primeres s'hi oposaven —amb l'argument que afavoria el caciquisme—, les segones semblaven disposades a acceptar-lo. Així les coses, la Lliga Regionalista decidirà donar suport al projecte maurista perquè, malgrat tot, permetia la creació de mancomunitats provincials i l'afavoria políticament.

La complexitat del projecte va motivar que el debat per a la seva aprovació s'allargués molt (no va ser fins al 13 de febrer de 1909 que acabà al Congrés la discussió de la reforma de l'Administració local).² Els liberals van posar una condició per a l'aprovació de la part municipal de la llei: que es deixés per a més endavant la discussió de la part provincial, en què figuraven els aspectes relatius a les mancomunitats, les quals eren la principal raó de l'oposició que trobava el projecte de Maura. Darrere aquest ajornament hi havia l'esperança que el Govern conservador caigués abans de la discussió de la totalitat del projecte i així fracassés tota la reforma. En qualsevol cas, en començar el debat de la totalitat es féu evident que la inclusió de la qüestió de les mancomunitats provincials desvetllava l'oposició del nacionalisme espanyol més centralista, representat, entre d'altres, per Segismundo Moret i José Canalejas.

2. Vegeu Colomines (1993, p. 172-180).

EL DECLIVI DE LA SOLIDARITAT CATALANA, LA CAIGUDA DE MAURA I EL FRACÀS DE LA REFORMA

Mentrestant, la divisió de la Solidaritat Catalana s'eixamplava.³ Primer va ser a causa de les discrepàncies a l'entorn del Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona de l'any 1908, que establia la neutralitat religiosa a les escoles. Tot i que el pressupost finalment no serà aprovat, contribuirà a fer més gran la bretxa entre les esquerres i les dretes solidàries. Un segon motiu de topada entre els grups que formaven la Solidaritat Catalana va tenir a veure amb les eleccions municipals del 2 de maig de 1909, que van ser guanyades a Barcelona pel Partit Republicà Radical d'Alejandro Lerroux. La Lliga culpà d'aquest triomf els republicans solidaris, per no haver volgut mantenir la coalició electoral amb els regionalistes. A més, la Lliga també veia amb preocupació com els republicans solidaris anaven cap a la unificació en un partit que s'acabarà constituint el 1910 amb el nom d'Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR). El tercer factor que contribuï a accelerar la disgregació de la Solidaritat Catalana va ser la Setmana Tràgica de Barcelona, esdevinguda la darrera setmana de juliol de 1909.⁴ La forta repressió del Govern de Maura d'aquesta revolta obrera, anticolonial i anticlerical, va acabar per dividir les dretes i les esquerres solidàries: la repressió va tenir el suport de la Lliga Regionalista, mentre que els republicans solidaris s'hi oposaren amb fermesa.

La repressió va ser tan desmesurada que el Govern de Maura va rebre crítiques molt dures provinents de gairebé tots els grups de l'oposició que fins i tot van motivar la seva dimissió el 21 d'octubre de 1909. Maura, que també havia perdut la confiança d'Alfons XIII, serà substituït al capdavant del Govern per Segismundo Moret, que aturarà la repressió i restablirà les garanties constitucionals a les províncies de Barcelona i Girona. Tanmateix, el nou Govern també caurà aviat davant la situació inestable de la política espanyola i serà substituït, el 9 de febrer de 1910, per un altre de presidit pel liberal José Canalejas, que durant els anys 1907-1909 havia estat un dels oponents més intransigents al projecte de llei de reforma de l'Administració local, sobretot en aquells aspectes referents a les mancomunitats regionals. Ara, però, en qualitat de cap de govern, hagué de seguir les passes de Maura en l'intent de donar resposta a les reivindicacions catalanes per tal de neutralitzar-les i mirar d'integrar-les dins el règim. Aquest canvi radical de Canalejas farà afirmar a Niceto Alcalá-Zamora: «Pocas evoluciones ha habido más radicales y menos explicables que la de Canalejas hacia el regionalismo catalán. Éranle antipáticos personalmente sus caudillos, y odioso el programa, contradictor de su sentimiento y de su ideología más arraigada.»⁵

3. Vegeu Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 51-54).

4. L'exposició detallada dels fets a Connelly Ullman (1972).

5. Alcalá-Zamora (2013, p. 118).

LA CAMPANYA PER ACONSEGUIR LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1911-1913)

1. *Les bases aprovades per les quatre diputacions catalanes*

S'arribava així al maig de 1911, moment en què la Diputació de Barcelona va plantejar a les altres diputacions catalanes la proposta de formar un govern únic per a tot Catalunya sobre la base de mancomunar les corporacions provincials. S'acabava de posar en marxa el procés per a elaborar les bases de la futura Mancomunitat de Catalunya. Enric Prat de la Riba i Lluís Duran i Ventosa es responsabilitzaran de portar a terme les gestions pertinents entre els diversos grups de la Diputació barcelonina, al final de les quals es van presentar davant del ple de la corporació dues propostes complementàries.⁶ La primera —datada el 3 de maig— estava subscripta per Manuel Folguera i Duran, Antoni Sansalvador —els dos diputats de la Unió Catalanista—, el republicà de la UFNR Antoni Suñol i el regionalista Narcís Verdaguer i Callís. En aquesta resolució, els seus signants recordaven que «el cos provincial de Barcelona aspira a la reconstitució de la personalitat catalana, regida autonòmicament per una diputació única».⁷ La segona proposta —16 de maig—, presentada, entre d'altres, pels regionalistes Lluís Duran i Ventosa i Narcís Verdaguer i Callís, demanava la creació d'un organisme supraprovincial que s'hauria de proposar a les quatre diputacions catalanes per tal d'«estudiar en comú les bases d'un projecte de constitució i funcionament d'un organisme representatiu de les quatre províncies catalanes, sense perjudici de la continuació dels actuals organismes provincials».⁸

El dia 18, Prat de la Riba proposava la refosa de les dues proposicions, però la qüestió restà sobre la taula.⁹ A la sessió celebrada a la Diputació de Barcelona el dia 30 de maig es presentaren tres esmenes, una de les quals corresponia als quatre diputats lerrouxistes. Començava així l'oposició aïllada dels lerrouxistes barcelonins a la causa mancomunatària, quan fins i tot els dinàstics ja s'havien sumat al projecte. El lerrouxisme sabia que des del començament de la dècada dels anys deu havia perdut protagonisme en l'escenari polític català, superat per una Lliga Regionalista que gràcies a la campanya per reivindicar la Mancomunitat havia esdevingut l'epicentre de la vida política barcelonina. I no podem oblidar, tampoc, que, en la Mancomunitat, el partit de Lerroux hi veia un òrgan de govern que mai no

6. Camps i Arboix (1968, p. 12-14); Riquer (1987, p. 29-33). Vegeu també Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 56-57).

7. La proposició, així com els avatars que van envoltar la seva redacció, es pot veure a Folguera i Duran (1996, p. 194-195).

8. *Les Mancomunitats* (1912, p. 2). El document es pot veure a Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 639-681). Vegeu també Puig i Cadafalch (2003, p. 216).

9. La proposta de Prat de la Riba, la podem veure a Folguera i Duran (1996, p. 195).

podria controlar i que els regionalistes volien fer seu per convertir-lo en una plataforma propagandística en defensa de l'autonomisme. Els llerrouxistes també van argumentar que la Mancomunitat implicava una política d'hegemonia barcelonina, perjudicial per a la resta de Catalunya, i que era una operació política que faria ressorgir el caciquisme.¹⁰ Per la seva banda, la minoria nacionalista republicana i els dos diputats de la Unió Catalanista se sumaren a la proposta pratiana, que fou votada per tothom excepte pels quatre diputats llerrouxistes.¹¹

El 5 de juny, la proposta de la Diputació de Barcelona fou comunicada a les altres diputacions catalanes. El 21 del mateix mes, la Diputació de Girona l'acceptà per unanimitat i nomenà tres delegats per a formar la comissió redactora de les bases: el seu president, Agustí Riera, Josep M. Vilahur i Antoni Lloveras. El 26 de juny, la Diputació de Tarragona també es va sumar al procés i elegí com a comissionats el seu president, Antoni Estivill, Víctor J. Olesa, Josep Mestres i Francesc Roig. El 13 de juliol foren nomenats els delegats de la Diputació de Barcelona: Lluís Duran i Ventosa, Francesc Bartrina, Joaquim Sostres, Lluís Argemí, Ramon Roig i Armengol i Manuel Folguera i Duran. La Diputació de Lleida, encara que no s'havia reunit en ple, designà per mitjà de la seva comissió provincial els seus representants el 18 de juliol. Foren el president provincial Josep Gil Doria, Joan Rovira i Agelet, Antoni Mestres i Casals i Ramon Riu i Vendrell.

La comissió, formada pels quatre presidents, sis delegats de Barcelona, tres de Tarragona, tres de Lleida i dos de Girona, es va reunir al Palau de la Generalitat el 20 de juliol de 1911 i, després de deliberar, acordà per unanimitat iniciar el procés vers la consecució d'un organisme integrat per les diputacions de les quatre províncies que tingués al seu càrrec, entre d'altres, les funcions de beneficència, instrucció i obres públiques. Al mateix temps, delegava la redacció de les bases a una ponència formada pels quatre presidents. La tarda d'aquell mateix dia, tots quatre decidiren sol·licitar del Govern que es desprengués en favor del futur organisme de determinades facultats i funcions administratives, així com de les compensacions econòmiques corresponents.

A continuació, s'obrí una informació pública que serví per a intensificar el seguit d'adhesions de corporacions, entitats privades i ajuntaments al projecte mancomunal. S'anaren adherint a la campanya, entre altres entitats: la Cambra de Comerç de Barcelona, el Foment del Treball Nacional, l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona, el Cercle Artístic de Sant Lluc, el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), la Unió Catalanista, el Comitè de Defensa Social i noranta-un ajuntaments. La unanimitat catalana —amb l'excepció dels llerrouxistes— donava força a la reivindicació davant el poder cen-

10. Culla (1986, p. 250-251).

11. Riquer (1987, p. 33).

tral. Era una iniciativa que sumava gairebé tothom pel seu programa de mínims i de caire administratiu, encara que permetia un impuls autonomista.

La Mancomunitat no hauria estat possible sense el suport pràcticament unànime dels dinàstics catalans, tant liberals com conservadors, numèricament importants encara a les quatre diputacions catalanes. No podem oblidar que el catalanisme —de dreta i d'esquerra, regionalista i republicà— no tenia majoria al conjunt de les diputacions catalanes. La Lliga Regionalista havia tingut l'encert d'arribar a una entesa amb els dinàstics sense perdre el suport de la UFNR. Joan Garriga i Massó, fins al 1910 liberal de Canalejas i diputat per la Seu d'Urgell, que després passà a la Lliga Regionalista, ens explica a les seves memòries la capacitat de maniobra de Prat de la Riba per atreure els caps liberals lleidatans i tarragonins a la causa mancomunatària. A més, ens diu:

Prat de la Riba des de la presidència de la Diputació de Barcelona havia fet una gran obra d'expansió cultural i això va demostrar a les altres províncies catalanes els avantatges que podrien aconseguir en formar la Mancomunitat que permetés difondre per tot Catalunya la riquesa de Barcelona, fent carreteres, telèfons, hospitals, cases de beneficència, etc., etc., que les tres províncies de Lleida, Tarragona i Girona no podien fer per la migradesa dels seus mitjans econòmics i, en aquest sentit, va fer una extraordinària propaganda que va satisfer a tots els interessos recelosos. Aparentment, va donar el govern de tot Catalunya als cacics ja existents, però en realitat el que va fer és governar ell per mitjà dels cacics, emancipant aquests del poder central i convertint-los en instruments de la política catalana.¹²

El cas dels republicans de la UFNR era diferent. Prat de la Riba sabia que els catalanistes republicans necessitaven tant com la Lliga un objectiu assolible a curt termini per a relançar el moviment catalanista. Aquesta estratègia gradualista vers l'autonomia passant per la federació de les quatre diputacions provincials no corresponia a l'estratègia rupturista dels nacionalistes republicans, que no creien factible l'autonomia sense la República a Espanya. Però ells no podien presentar una alternativa realista més ambiciosa donada la feblesa dels republicans espanyols que, a més, participaven d'un nacionalisme poc propici a les demandes catalanes. L'esquerra nacionalista catalana no podia presentar el 1911 una alternativa a curt termini a l'evolucionisme de Prat de la Riba i la Lliga. Així, Pere Coromines i els altres dirigents nacionalistes republicans van donar a la campanya en favor de la Mancomunitat un suport tan eficaç com sincer malgrat el pressentiment que la Mancomunitat apareixeria con un èxit de la Lliga.¹³ En qualsevol cas, l'adhesió

12. Garriga i Massó (1987, p. 208-210).

13. Les gestions de Coromines en favor de la Mancomunitat es poden seguir a Coromines (1974, p. 293-301). Vegeu també Izquierdo (2001, p. 116-120).

de l'esquerra catalanista a l'estratègia del catalanisme conservador evidencia que compartia la idea que només amb un èxit immediat, per insuficient que fos, podien progressar les aspiracions autonomistes catalanes. Tot i així, els dirigents de la UFNR es veieren obligats a justificar davant els seus electors la reducció d'ambició autonòmica. Tanmateix, el sector més nacionalista del partit se sentí insatisfet.

Malgrat tot, el procés va anar endavant. Les Bases per a la Mancomunitat Catalana foren aprovades el dia 17 d'octubre de 1911 pels presidents de les quatre diputacions provincials. La Diputació de Lleida fou la primera que les aprovà per unanimitat el 23 d'octubre, seguida el 14 de novembre per la de Barcelona, el 16 per la de Girona i el 21 per la de Tarragona.¹⁴

L'article setè de les Bases establia els serveis que hauria de delegar l'Estat a la Mancomunitat: carreteres i camins veïnals, ferrocarrils secundaris i estratègics (fins a la frontera amb França), ports, obres hidràuliques i règim d'aigües, repoblació forestal, conservació i restauració de monuments, organització de l'ensenyament industrial, agrícola i comercial, edificis escolars, organització dels doctorats universitaris —fins aleshores exclusius de la Universitat de Madrid—, preparació de la legislació civil catalana i realització del cadastre amb atribució a la Mancomunitat per deu anys dels augments de tributació aconseguits i repartiment després per meitats amb l'Estat. No es demanava ni l'ensenyament primari i secundari ni l'universitari, ni tampoc la transferència de l'ordre públic, ni s'exigia el traspàs de contribucions directes.

El pas següent era presentar les Bases a Canalejas. El 6 de desembre de 1911 sortia de Barcelona cap a Madrid la comissió dels presidents de les quatre diputacions catalanes, acompanyats dels diputats provincials de la comissió redactora de les Bases amb diversos senadors i diputats a Corts. Canalejas els va rebre el dia 8. Era indubtable que Prat de la Riba acabava d'assolir un èxit rotund en la seva estratègia possibilista en «aconseguir que les diputacions, pensades com a instrument de fragmentació i provincianització dels catalans, esdevinguessin en canvi un instrument preautonòmic, amb el suport dels homes a Catalunya dels partits espanyols i centralistes de la Restauració i la receptivitat d'un governant tan poc autonomista com Canalejas. Únicament el lerroixisme barceloní restà hostil a la campanya pro Mancomunitat».¹⁵

14. Vegeu Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 60); *Mancomunidad Catalana* (1911). Les Bases, també les podem veure a González Casanova (1974, p. 552-556).

15. Albert BALCELLS, «Nota introductòria», a Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 13). El discurs que pronuncià Prat de la Riba a Madrid el 8 de desembre en l'acte de lliurament a Canalejas de les Bases de la Mancomunitat es pot veure a Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 598-600). A les seves memòries, Garriga i Massó ens explica com van anar els contactes entre Prat de la Riba i Canalejas durant aquells dies: Garriga i Massó (1987, p. 190-191). La trobada amb Canalejas és recordada també a Puig i Cadafalch (2003, p. 217-218).

Durant la trobada amb el cap del Govern, Prat de la Riba manifestà que «estas Bases, señor Presidente, no son obra de partido. Ninguno de los partidos políticos catalanes, ni siquiera los exclusivamente autonomistas, puede considerar estas Bases como una satisfacción completa a la integridad de sus aspiraciones; pero es asimismo verdad que todos los partidos catalanes, con una sola excepción [els lerrouxistes], encuentran en estas Bases satisfacción a una parte de los ideales que sustentan». I a continuació ressaltava la unanimitat de l'opinió catalana i no per a una protesta, «sino en torno a una fórmula positiva de organización pública [...] la prueba más sólida, más irresistible, de la capacidad de un pueblo para aspirar a las amplias funciones de *self-government*». ¹⁶ Prat de la Riba també advertia a Canalejas que seria greu el desengany en cas de negativa per part del Govern, ja que «Cataluña, por la moderación de esta fórmula, por su gubernamentalismo, por su concordancia con la opinión general española, ha concebido grandes esperanzas de próxima, de inmediata realización». ¹⁷

En la seva rèplica, Canalejas desmentí la «leyenda [...] que en el partido liberal encontrarán resistencia las nobles aspiraciones de Cataluña. [...] Yo nunca he creído que el egoísmo sea la norma de los catalanes; yo creo que Cataluña anhela sinceramente contribuir al desarrollo de la vida nacional». I continuava dient: «Ni yo me resistiré a ir a la mancomunidad, ni el partido liberal ofrecerá resistencia alguna que pueda dificultar la realización de esta obra», encara que anunciava «regateos». ¹⁸

Canalejas prometia que les Bases serien presentades a les Corts el març de 1912 i demanava que els catalanistes renunciessin a l'agitació per tal d'evitar protestes a la resta d'Espanya. El president del Govern preveia que l'estiu d'aquell any la qüestió podria haver trobat definitivament una solució legislativa. Mentrestant, es nomenà una comissió parlamentària per a dictaminar sobre el projecte. Per part catalana, en formaven part Francesc Cambó (regionalista), Pere Coromines (nacionalista republicà) i Alfons Sala (dinàstic).

Els presidents de les diputacions catalanes i els parlamentaris sortiren satisfets de l'entrevista amb Canalejas i el mateix dia visitaren Maura, el qual es manifestà d'acord amb les Bases, encara que advertí que discrepava del fet que se separés la qüestió de les mancomunitats regionals de la reforma del conjunt de l'Administració local.

16. *Les Mancomunitats* (1912, p. 38-42); Camps i Arboix (1968, p. 18).

17. *Les Mancomunitats* (1912, p. 29-32). Aquest document es pot veure a Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 639-681).

18. *Les Mancomunitats* (1912, p. 42-50); Camps i Arboix (1968, p. 18).

2. *La discussió del projecte de mancomunitats a les Corts*

Segons ens explica Garriga i Massó a les seves memòries, Canalejas es trobà amb la sorpresa que els seus ministres li aconsellaren ajornar el tema de les mancomunitats, argumentant que es tractava d'una qüestió conflictiva.¹⁹ La tradició centralista dels liberals es feia palesa una vegada més. Això no obstant, Canalejas amenaçà la seva majoria: «Mi deber, mis previsiones de gobernante me obligan a que este proyecto sea ley y, si no, a retirarme con todas las consecuencias que tenga aparejada mi retirada, porque no puedo condescender con otro género de actitudes que representarían un engaño para Cataluña.»²⁰

També Segismundo Moret, Niceto Alcalá-Zamora i Antoni Maura intentaren paraitzar el projecte en proposar que abans s'aprovés la reforma de la totalitat de l'Administració local, prenent com a base el projecte de 1907.²¹ Finalment, Canalejas va obtenir els vots de la totalitat de la seva majoria i restaren oblidades de moment les maniobres per prioritzar el projecte d'Administració local al de mancomunitats. No fou fins al 15 d'octubre de 1912 que el ministre de Governació, Antonio Barroso, presentà al Congrés un projecte d'Administració local. El fet que restés de seguida en via morta demostrà que l'exigència per part de Moret, d'Alcalá-Zamora i de Maura de donar prioritat a la reforma de l'Administració local només era un pretext per ajornar les mancomunitats provincials, en especial la de Catalunya.

Finalment, el 25 de maig de 1912, el ministre Barroso presentà al Congrés el projecte de llei de mancomunitats provincials.²² El text només recollia una part del que proposaven les diputacions catalanes, ja que sols permetia que es gestionessin de manera conjunta els serveis que ja tenien assignats les diputacions, i no preveia cap delegació de competències de l'Administració central a les futures mancomunitats. Dos dies després, el 27, Prat convocà els presidents de les altres diputacions catalanes a una reunió a Barcelona. L'objecte de la trobada era indicar als diputats i senadors per Catalunya les esmenes que calia presentar al projecte que havien proposat les Corts i que incloïa modificacions substancials en relació amb les bases aprovades per la ponència formada pels presidents de les quatre diputacions catalanes. Fonamentalment, les esmenes eren dues. La primera con-

19. Garriga i Massó (1987, p. 191).

20. Joan Garriga i Massó destaca el paper que va jugar Canalejas en l'aprovació definitiva del projecte de llei de mancomunitats; vegeu Garriga i Massó (1987, p. 190-193).

21. Les raons de l'oposició de Niceto Alcalá-Zamora al projecte de mancomunitats són explicades per ell mateix a Alcalá-Zamora (2013, p. 118-124).

22. El podem veure a *Les Mancomunitats* (1912, p. 46-52), i pot ser consultat amb més comoditat a Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 639-681). Per a la discussió del projecte al Congrés, vegeu el *Diario de Sesiones del Congreso de Diputados* dels dies 28 de juny, 1, 2, 3, 4 i 5 de juliol i 17 d'octubre de 1912.

sistia a continuar demanant les competències de les Bases que el projecte governamental no reconeixia (formació del cadastre, repoblació forestal, colonització de terres incultes de l'Estat per mitjà de concessions temporals o perpètuas, conservació i restauració de monuments, construcció d'edificis escolars, instauració dels doctorats i preparació de les legislacions civils especials). La segona esmena s'oposava a la necessitat d'autorització de les Corts per a efectuar delegacions de serveis i de tributs del poder central. Prat de la Riba instava els parlamentaris catalans a mantenir-se fermes en les seves reivindicacions.²³ Tanmateix, el projecte del Govern esdevenia l'únic que es podia aconseguir en el millor dels casos. Les esmenes que Prat de la Riba i els presidents de les altres tres diputacions van presentar restaren oblidades.

El dia 28 de juny de 1912, el projecte començà a ser discutit al Congrés i el dia 5 de juliol fou aprovat provisionalment. El 17 d'octubre, després de les vacances d'estiu, el projecte de llei de mancomunitats provincials fou ratificat per 171 vots contra 42.²⁴ Excepte la fracció adversa, els liberals votaren afirmativament el projecte, igual que els diputats catalans de tots els partits menys els radicals, que s'abstingueren. Després de la seva aprovació al Congrés dels Diputats, calia sotmetre la llei a votació al Senat.

La batalla al Senat es preveia difícil per la composició de la cambra alta i pel seu major grau d'independència envers el Govern. A més, el 12 de novembre de 1912, Canalejas fou assassinat a Madrid per l'anarquista Manuel Pardiñas. Les conseqüències d'aquest fet foren considerables per a la política espanyola. Tornava a plantejar-se ara la qüestió del lideratge dins el Partit Liberal. Els regionalistes van comprendre que el projecte de mancomunitats estava en perill i que, en el pitjor dels casos, potser caldria tornar a començar novament tot el procés.

El nou cap del Govern fou Álvaro de Figueroa y Torres, comte de Romanones, que assumí l'herència política de Canalejas i, amb aquesta, les mancomunitats, però sense convicció. Romanones no demostrà la voluntat ferma de Canalejas en relació amb el projecte de mancomunitats. Una primera mostra d'això es féu evident durant el mes de novembre, quan Romanones anuncià l'ajornament de la presentació del projecte al Senat. Passaren més de sis mesos abans que es tornés a debatre a la cambra alta: caldria esperar fins al 3 de juny de 1913.²⁵ Les esmenes a l'article primer tingueren totes les característiques d'una actitud obstructionista.

23. Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 63).

24. Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 65). El projecte de llei sobre mancomunitats provincials, el podem veure a González Casanova (1974, p. 557-563).

25. Per a la discussió al Senat, vegeu el *Diario de Sesiones del Senado* dels dies 3, 4, 5, 6, 7, 9 i 10 de juny, 25 d'octubre i 19 de novembre de 1913. Durant tots aquests mesos, Prat de la Riba havia portat a terme, des de les pàgines de *La Veu de Catalunya*, una intensa campanya en defensa de la Mancomunitat, especialment durant l'abril; vegeu Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 701-715).

Finalment, l'article fou aprovat per 111 vots a favor i 97 en contra (seixanta dels quals formaven part de les oposicions i trenta-set eren liberals).²⁶

Per acabar-ho de complicar, una nova crisi ministerial a mitjan juny de 1913, motivada en bona part pel debat sobre les mancomunitats i pel trencament que aquesta qüestió va provocar en el Partit Liberal, significà la suspensió indefinida de les sessions de les Corts i un nou ajornament en la discussió del projecte de mancomunitats. Durant la suspensió, va prendre cos l'escissió liberal: l'octubre d'aquell any, Manuel García Prieto constituí la facció liberal democràtica, una denominació idèntica a la que havia pres anys abans la de Canalejas, però que no seguia la línia pro mancomunatària del líder desaparegut.²⁷

En vista de totes aquestes dificultats, la Lliga Regionalista decidí recórrer a la mobilització de la seva massa addicta. La tarda del 23 d'octubre tingué lloc a Barcelona una gran manifestació per donar suport a una assemblea de tots els diputats provincials de Catalunya amb bona part dels parlamentaris. Hi prengueren part la Lliga, la UFNR, la Unió Catalanista, els integristes, els tradicionalistes, els gremis, les societats econòmiques, artístiques i literàries, el CADCI i una representació dels estudiants universitaris. Encara que alguns regidors radicals participaren en la desfilada, grups lerroxistes tractaren de pertorbar l'acte amb crits de «¡Viva España!» i «¡Abajo las mancomunidades!», però foren dispersats pels manifestants.

Dos dies després, el 25 d'octubre, Romanones, en reunir-se novament les Corts, presentà davant el Senat una moció de confiança que va perdre: 102 vots a favor del seu Govern i 107 en contra. La caiguda del Govern ocasionà que el projecte de mancomunitats no s'aprovés i restés paralitzat novament. Després de la caiguda de Romanones, Alfons XIII cridà Eduardo Dato a formar govern. S'obria un nou període conservador, que començava amb l'habitual dissolució de les Corts quan havia de canviar el partit en el govern.

Els catalanistes estaven indignats. L'editorial de *La Veu de Catalunya* del dia 26 argumentava que Romanones no tenia dret a presentar la qüestió de confiança en aquell moment.²⁸ I com ens recorda Cambó: «Pels catalans, la caiguda de Romanones significava una postergació indefinida de la Mancomunitat, única solució que havíem cregut possible per restablir la unitat catalana i crear l'òrgan administratiu que [...] anés restaurant una Catalunya autònoma.»²⁹

Abans de tots aquests canvis de govern, per iniciativa de Prat de la Riba, s'havia portat a terme una consulta municipal a Catalunya relativa a la voluntat de formar

26. Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 67).

27. Al voltant d'aquesta crisi de govern i de com afectà la discussió del projecte de mancomunitats, vegeu Moreno Luzón (1998, p. 290-301).

28. Enric PRAT DE LA RIBA, «Vents de bogeria», *La Veu de Catalunya*, 26 d'octubre de 1913. El podem veure a Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 734-735).

29. Cambó (1981, p. 213).

una mancomunitat regional. Només cinquanta-cinc ajuntaments s'hi havien abstenut i dos hi havien votat en contra; aquests darrers representaven únicament el 4,3 % de la població de Catalunya, enfront del 95,7 % que vivia als municipis que s'havien pronunciat positivament.³⁰

Prat de la Riba comunicà al Govern el resultat de la consulta i el 27 d'octubre envià a Dato un telegrama expressant el profund desengany de l'opinió catalana, alhora que indicava la conveniència d'aprovar les mancomunitats per decret. En els mateixos termes es van pronunciar els parlamentaris catalans que s'entrevistaren amb Eduardo Dato i José Sánchez Guerra el dia 29 d'octubre a Madrid.

Finalment, Dato decidí utilitzar la via del decret. Culminava així, com escriu Cambó a les seves memòries, el «llarg i penós camí fins al decret instaurant la Mancomunitat».³¹ Ja fos perquè temia el que pogués passar a Catalunya a les properes eleccions generals (8 de març de 1914), ja fos pel desig de fer el que no havia estat capaç d'aconseguir Maura, ja fos per a desbancar els liberals o perquè Dato esperava que els partits catalanistes es barallessin entre ells abans de concretar-se la mancomunitat de les quatre diputacions catalanes, el fet és que el 18 de desembre de 1913 el Govern aprovà les mancomunitats de províncies i el decret es publicava l'endemà a la *Gaceta Oficial del Estado*. Quedava finalment autoritzada la mancomunitat de províncies «para fines exclusivamente administrativos, que sean de la competencia de las provincias», sempre amb l'autorització del Govern, que havia d'examinar cada proposta de constitució «minuciosa y detenidamente hasta estar seguro de que no hay en él nada que directa ni indirectamente contradiga la legalidad constitucional y administrativa del reino, sino que, por el contrario, todas sus cláusulas se ajustan estrictamente a ellas».³² Fou l'única reforma de l'Administració local que la Restauració va portar a terme i, encara que era un decret d'ordre general i no únicament per a Catalunya, cap més regió fou capaç d'aprofitar-lo. I, malgrat les seves limitacions, la Mancomunitat «era una concessió d'un valor immens, car restablia la unitat material de Catalunya, que era el gran medi per a restablir la seva unitat espiritual i moral. [...] El fet transcendental és que amb la Mancomunitat s'instaurà el Govern Nacional de Catalunya, és a dir, un Govern en què participaven tots els partits catalans i no es preocupava més que de fer tasca conjunta, és a dir, tasca patriòtica».³³

30. Enric PRAT DE LA RIBA, «Comunicació del plebiscit dels ajuntaments de Catalunya al President del Consell de Ministres, Eduardo Dato», a Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 738-740).

31. Cambó (1981, p. 195).

32. Reial decret del 18 de desembre de 1913; el podem veure a Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 524-528) i a González Casanova (1974, p. 564-570).

33. Cambó (1981, p. 215). En els mateixos termes s'expressen Garriga i Massó (1987, p. 210) i Puig i Cadafalch (2003, p. 213-214).

Amb l'aprovació de les mancomunitats, s'arribava al final d'un llarg camí: no podem oblidar que, en part, la campanya pro Mancomunitat havia començat el 1907, amb el projecte d'Administració local de Maura.³⁴

A Catalunya, s'havia aconseguit fer compatibles el consens en favor de la Mancomunitat i la confrontació electoral entre els partits. Amb l'excepció dels lerrouixistes —cada vegada més aïllats i dividits—, dretes i esquerres, dinàstics i antidinàstics, monàrquics i republicans, s'havien mostrat disposats a col·laborar en la campanya mancomunada amb la Lliga Regionalista com a frontissa. I, en bona mesura, això es devia a Prat de la Riba: «L'èxit i el prestigi de Prat de la Riba va ser tal que dins de la Mancomunitat varen desaparèixer les divergències de partits. Prat, igual nomenava i utilitzava els elements d'esquerra, com Coromines i Pompeu Fabra, que els elements de dreta conservadors o carlins, o els ex-cacics.»³⁵ S'havia demostrat que el ritme de modernització política de la societat catalana era superior al de la resta de l'Estat.

LA CONSTITUCIÓ DE LA MANCOMUNITAT

Els dies 20, 22 i 23 de desembre de 1913, es reuní a l'antic Palau de la Generalitat la junta dels delegats de les quatre diputacions catalanes per tal de redactar l'Estatut de la Mancomunitat de Catalunya. El 8 de gener de 1914, els vint-i-dos delegats de les quatre diputacions provincials catalanes subscriuen el projecte d'estatut de la Mancomunitat, redactat per Prat de la Riba.³⁶ L'endemà, dia 9, era aprovat per l'assemblea dels representants de les quatre diputacions, en la qual Prat de la Riba llegí el discurs per a constituir la Mancomunitat de Catalunya.³⁷ A l'article segon, es fixaven com a competències de la Mancomunitat tots els serveis i totes les funcions que la legislació vigent permetia exercir a les diputacions.

L'endemà de l'aprovació del projecte d'estatut, es reuniren els diputats de totes quatre diputacions per a ratificar-lo. Va obtenir 83 vots a favor (d'un total de 96). Finalment, el Govern l'aprovà per decret del 26 de març de 1914.³⁸ El 6 d'abril, al Saló Daurat de la Diputació de Barcelona, es reunia per primera vegada l'Assemblea

34. Una detallada i documentada anàlisi de la campanya que portà a l'aprovació definitiva de la Mancomunitat de Catalunya a Enric UCÉLAY DA CAL, «La Diputació i la Mancomunitat: 1914-1923», treball recollit a Riquer (1987, p. 37-63).

35. Garriga i Massó (1987, p. 210).

36. Publicat el 9 de gener a *La Veu de Catalunya*, el podem veure a Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 529-533), a Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 745-751) i a González Casanova (1974, p. 571-577).

37. El podem veure a Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 743-745).

38. *Mancomunitat de Catalunya* (1914, p. 51-54). El podem veure també a González Casanova (1974, p. 577-578).

de la Mancomunitat i elegia president, gairebé per unanimitat, Enric Prat de la Riba.³⁹

BIBLIOGRAFIA

- AINAUD DE LASARTE, Josep Maria; JARDÍ, Enric (1973). *Prat de la Riba, home de govern*. Barcelona: Ariel.
- ALBERTÍ, Santiago (1972). *El republicanisme català i la Restauració monàrquica (1875-1923)*. Barcelona: Albertí.
- ALCALÁ-ZAMORA, Niceto (2013). *Memorias de un ministro de Alfonso XIII (1877-1930)*. Madrid: La Esfera de los Libros.
- BALCELLS, Albert (2014). *La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1925: El primer pas vers l'autogovern des de la desfeta de 1714*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- BALCELLS, Albert; AINAUD DE LASARTE, Josep Maria (ed.) (2000). *Enric Prat de la Riba: Obra completa (1906-1917)*. Vol. III. Barcelona: Proa: Institut d'Estudis Catalans.
- BALCELLS, Albert; CULLA, Joan B.; MIR, Conxita (1982). *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric; SABATER, Jordi (1996). *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Proa.
- CAMBÓ, Francesc (1981). *Memòries (1876-1936)*. Barcelona: Alpha.
- CAMPS I ARBOIX, Joaquim de (1968). *La Mancomunitat de Catalunya*. Barcelona: Bruguera.
- COLOMINES, Agustí (1993). *El catalanisme i l'Estat: La lluita parlamentària per l'autonomia (1898-1917)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CONNELLY ULLMAN, Joan (1972). *La Semana Trágica: Estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España (1898-1912)*. Barcelona: Ariel.
- COROMINES, Pere (1912). *Les Mancomunitats al Congrés espanyol*. Barcelona: El Gall. [Conferència donada el 14 de juliol de 1912]
- (1974). *Diari i records de Pere Corominas*. Vol. II: *De la Solidaritat al Catorze d'Abril*. Barcelona: Curial.
- COSCULLUELA, Luis; ORDUÑA, Enrique (1981). *Legislación sobre Administración Local (1900-1975)*. Vol. I. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local.
- CULLA, Joan B. (1986). *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*. Barcelona: Curial.
- FIGUEROA Y TORRES, Álvaro de (1947). *Notas de una vida (1912-1931)*. Madrid: Espasa-Calpe.
- FOLGUERA I DURAN, Manuel (1996). *Una flama de la meua vida. (Memòries)*. Sabadell: Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya.
- GARRIGA I MASSÓ, Joan (1987). *Memòries d'un liberal catalanista (1871-1939)*. Barcelona: Edicions 62.
- GONZÁLEZ CASANOVA, Josep Antoni (1974). *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*. Barcelona: Curial.

39. El discurs de Prat de la Riba en prendre possessió de la presidència de la Mancomunitat el 6 d'abril, el podem veure a Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 534-537) i a Balcells i Ainaud de Lasarte (2000, p. 761-764).

- IZQUIERDO, Santiago (2001). *Pere Coromines (1870-1939)*. Catarroja: Afers.
- Les Mancomunitats. Antecedents. La Mancomunitat Catalana. Llei de Mancomunitats* (1912). Barcelona: Lliga Regionalista.
- Mancomunidad Catalana. Bases que fueron aprobadas por unanimidad por la Diputación de Lérida el día 23 de octubre y por las de Barcelona, Gerona y Tarragona en 14, 16 y 21 de noviembre de 1911* (1911). Barcelona: Imp. Casa de Caridad.
- Mancomunidad de Cataluña. Disposiciones sobre su creación y funcionamiento* (1914). Barcelona.
- Mancomunitat de Catalunya. Estatut. Reglament de l'Assemblea. Reial decret autoritzant la creació de Mancomunitats. Reial decret d'aprovació de l'Estatut* (1914). Barcelona: Imp. Casa Provincial de Caritat.
- MIR, Conxita (1985). *Lleida (1890-1936): Caciquisme polític i lluita electoral*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MORENO LUZÓN, Javier (1998). *Romanones: caciquismo y política liberal*. Madrid: Alianza.
- OLIVAR BERTRAND, Rafael (1964). *Prat de la Riba*. Barcelona: Aedos.
- PABÓN, Jesús (1999). *Cambó (1876-1947)*. Barcelona: Alpha.
- PUIG I CADAVALCH, Josep (2003). *Memòries*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RIQUER, Borja de (dir.) (1987). *Història de la Diputació de Barcelona*. Vol. II. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- TUSELL, Javier (1987). *La reforma de la Administración Local en España (1900-1936)*. Alcalá de Henares: Instituto Nacional de Administración Pública.

NOTA BIOGRÀFICA

Santiago Izquierdo Ballester (Barcelona, 1968), llicenciat en geografia i història per la Universitat de Barcelona (1991) i doctor en història per la Universitat Pompeu Fabra (2003), actualment és professor associat d'aquesta universitat i consultor a la Universitat Oberta de Catalunya. És autor de *Les engrunes de 1898. El Pacífic colonial espanyol: les illes Carolines, Mariannes i Palau* (1998), *Pere Coromines (1870-1939)* (Premi Ferran Soldevila de Biografia, Memòries i Estudis Històrics, 2001), *La primera victòria del catalanisme polític. El triomf electoral de la candidatura dels «quatre presidents» (1901)* (2002), *El doctor Robert (1842-1902)* (2002), *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerres, 1904-1931* (2006), *Panoràmica de l'esquerra nacional, 1868-2006* (2008) i *El republicanisme nacional a Catalunya. La gestació de la Unió Federal Nacionalista Republicana* (2010). Així mateix, juntament amb Albert Balcells i Enric Pujol, ha escrit la *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. De 1942 als temps recents* (2007). També ha estat un dels autors de les obres col·lectives *Semana Trágica. Entre las barricadas de Barcelona y el Barranco del Lobo* (2011), *Els orígens del republicanisme nacionalista. El Centre Nacionalista Republicà a Catalunya (1906-1910)* (2009) i *L'Ateneu i Barcelona. 1 segle i ½ d'acció cultural* (2006). És membre del Grup d'Estudi d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals, grup de recerca adscrit a la Universitat de Barcelona, i ha participat en diversos projectes d'investigació d'àmbit universitari.

La relació amb l'Administració local i el projecte d'estatut de Catalunya de 1919

ENRIC PUJOL

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

Els ajuntaments catalans tingueren un paper fonamental en la conformació i el desenvolupament de la corporació regional. En un principi, la mateixa idea de creació d'una mancomunitat de diputacions es vinculà a una reforma de l'Administració local espanyola. Tot i que aquesta no fou la via que féu possible el nou organisme, un cop constituïda la Mancomunitat, els ajuntaments foren cabdals perquè pogués funcionar, atès que en van ser una de les principals fonts de finançament. Per bé que la Mancomunitat disposava d'una partida provincial, una part important dels seus ingressos eren impostos directes i indirectes que eren recaptats pels municipis i que, fins al 1920, foren pagats pels ajuntaments a les diputacions i, després, directament a la Mancomunitat. Per això, quan el 1918 es plantejà la campanya en favor de l'autonomia política del Principat de Catalunya, els municipis van ser els agents que engegaren el moviment. Es va associar l'autonomia catalana a l'autonomia municipal i, des dels ajuntaments, es va demanar que se'ls descarregués d'haver de finançar diputacions i Mancomunitat i que aquests organismes tinguessin mitjans propis, fruit de la transferència de competències feta per l'Estat espanyol. Aquesta campanya en favor de l'autonomia política que impulsaren els ajuntaments va dur a una amplíssima mobilització social i a la conformació d'un front unitari entre els partits catalans que, malauradament, no va poder obtenir l'objectiu volgut. Tanmateix, serví perquè s'elaborés un projecte d'estatut, el 1919, que tingué el suport de 1.072 ajuntaments catalans, que representaven el 99 % de la població del Principat, en un referèndum municipal promogut per la Mancomunitat. És un text que val la pena analitzar amb un mínim de profunditat, per veure les aspiracions que des de la *realpolitik* hi hagué en aquells moments, ja que fou elaborat amb la voluntat d'arribar a trobar una solució de compromís amb el Govern espanyol. Una sortida negociada que es revelà impossible per la intransigència dels partits monàrquics espanyols al Congrés dels Diputats i per l'esclat, en aquell moment, d'una greu conflictivitat social a Catalunya.

Abstract

Catalan town halls played a key role in shaping and developing the regional corporation. At first, the very idea of creating a commonwealth of provincial councils was linked to a reform of the Spanish local administration. Even though this was not what made this new body possible, once the Mancomunitat had been established, the town halls were crucial in its functioning, given that they were one of its main sources of financing. Even though the Mancomunitat was funded by the provinces, a major part of its income came from direct and indirect taxes which were collected by the municipalities and paid by the town halls to the provincial councils until 1920, and after that directly to the Mancomunitat. For this reason, when the campaign in favour of political autonomy for the Principality of Catalonia was being planned in 1918, the municipalities were impetus behind the movement. Catalan autonomy was associated with municipal autonomy, and the town halls demanded that they be relieved from having to finance the provincial councils and the Mancomunitat, insisting instead that these bodies should have their own funding through a transfer of competences from the Spanish government. This campaign in favour of political autonomy spearheaded by the town halls led to widespread social mobilisation and the coalescence of a united front among the Catalan parties, which unfortunately were unable to attain their goal. However, it did serve to develop of draft statute of autonomy in 1919 that had the supported of 1,072 Catalan town halls, which accounted for 99% of the population of the Principality in a municipal referendum promoted by the Mancomunitat. This text is worth analysing in some detail to ascertain the aspirations at that time based on *realpolitik*, since it was drafted with the goal of finding a compromise solution with the government of Spain. This negotiated solution ended up being impossible because of the intransigence of the Spanish monarchic parties in the Congress of the Deputies and the simultaneous outbreak of serious social conflict in Catalonia.

ELS AJUNTAMENTS I LA MANCOMUNITAT

Els ajuntaments catalans tingueren un paper fonamental en la conformació i el desenvolupament de la Mancomunitat. En un principi, la mateixa idea de creació d'una mancomunitat de diputacions es vinculà a una reforma de l'Administració local espanyola. Tot i que aquesta no fou la via que féu possible el nou organisme, un cop constituïda la Mancomunitat, els ajuntaments foren cabdals per al seu funcionament perquè constituïren una de les seves principals fonts de finançament.

De fet, els pressupostos de les diputacions provincials tenien com a recurs bàsic un repartiment entre els ajuntaments en proporció a les quotes que els municipis pagaven a la Hisenda espanyola per les contribucions directes i de consums (encara que, en realitat, tot es carregava a la contribució de consums, que gravava articles de primera necessitat, especialment aliments).¹ L'Estat espanyol mai no dotà les diputacions d'un impost propi i, en canvi, endossà a les corporacions

1. Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, Proa, 1996, p. 323.

provincials un seguit de serveis (com els manicomis o l'ensenyament tècnic) que hauria d'haver assumit el poder central, cosa que encara va agreujar més els tributs que els municipis havien de recaptar. Així doncs, els ajuntaments van haver de pagar fins al 1920 aquests impostos a les diputacions i, a partir d'aquesta data (a causa dels traspassos de les diputacions), a la Mancomunitat.

Com que la Mancomunitat tampoc mai no va rebre traspassos de l'Estat espanyol, aquest finançament per via municipal es perllongà i es revelà molt insuficient per poder mantenir tots els serveis que el nou organisme va assumir des de la seva constitució formal, el 1914, raó per la qual també va haver de recórrer, des d'un primer moment, a la via de l'emprestit públic.

La funció recaptatòria que els ajuntaments hagueren de fer per al finançament de la Mancomunitat podria haver dut a un enfrontament polític profund entre les dues institucions. Una confrontació que no existí, malgrat els intents que hi va haver per tal que es produís, provinents sobretot dels lerrouxistes, com a mínim fins a la campanya autonomista de 1918-1919, a la qual acabaren per sumar-se.

Quins mitjans va tenir la Mancomunitat per evitar que es produís un daltabaix insalvable entre el municipalisme i l'aspiració autonomista? En l'estratègia de conciliar les dues coses fou clau la creació de dues institucions: l'Escola d'Administració Pública i la Caixa de Crèdit Comunal. Però sobretot fou determinant l'establiment d'un horitzó polític, gràcies a la campanya autonomista de 1918-1919, que va saber lligar precisament l'autonomia catalana a l'autonomia municipal. D'aquesta manera, des dels ajuntaments, es va demanar que se'ls descarregués d'haver de finançar diputacions i Mancomunitat, i que aquests organismes tinguessin mitjans propis, fruit de la transferència de competències per part de l'Estat espanyol. Vegem tot això amb un xic més de detall.

L'ESCOLA D'ADMINISTRACIÓ PÚBLICA I LA CAIXA DE CRÈDIT COMUNAL

La primera d'aquestes institucions que es fundà fou l'Escola d'Administració Pública, el 1912, a l'època en què la Diputació de Barcelona funcionà com a embrió del futur Estat regional. Inicialment va rebre el nom d'Escola de Funcionaris de l'Administració Local i no prengué el nom «definitiu» fins al 1920. A Europa no existia cap escola similar excepte la de Düsseldorf. Certament era un instrument molt útil per als ajuntaments, ja que l'Estat espanyol sempre havia desatès la formació dels funcionaris i encara va tardar molt a fer-ho. Com ja van recordar Josep M. Ainaud i Enric Jardí, fins al 1940 no es creà l'Institut de Estudios de la Administración Local i fins al 1959 no va veure la llum el Centro de Formación y Perfeccionamiento de Funcionarios d'Alcalá de Henares.² A causa d'aquesta «preco-

2. Josep M. AINAUD DE LASARTE i Enric JARDÍ, *Prat de la Riba, home de govern*, Barcelona, Ariel, 1973.

citat» de la iniciativa mancomunada, es volgué donar una formació sòlida als funcionaris i s'escollí un professorat selecte, encapçalat pel seu director, Isidre Lloret. Hi trobem destacats economistes afins a la Lliga com Miquel Vidal i Guardiola o Josep M. Tallada, però també hi van tenir cabuda personalitats del republicanisme catalanista com Pere Coromines o Francesc Layret. Paral·lelament a les classes, l'Escola participà en diferents reunions d'ajuntaments, promogué la reforma de la llei municipal i, sobretot, organitzà les anomenades Setmanes Municipals, d'on sorgí, com veurem, la campanya autonomista de 1918-1919. Així mateix, constituí un museu municipal i una biblioteca municipalista i edità la *Revista de la Vida Municipal*.

Més enllà de la modernització objectiva que la institució va representar, la intenció profunda dels dirigents que la van concebre anava molt més enllà. Els ja citats Ainaud i Jardí han reportat que a Prat de la Ribera sempre li agradava recordar una de les conclusions del dret públic modern: «No hi ha Estat fins que no s'organitzen els exèrcits permanents i no es crea una burocràcia.»³ En l'orientació de crear un Estat regional, òbviament la creació d'un exèrcit era impensable, però la formació d'una burocràcia era un objectiu ben plausible. Els estudiosos actuals de l'Escola, Josep Sarrion i Manuel Pérez Nespereira, han remarcat aquesta mateixa idea de fons; especialment el segon, que ha assenyalat que el que es volia no era simplement una modernització administrativa, sinó la creació d'unes «estructures d'Estat».⁴

L'altre gran servei als ajuntaments creat per la Mancomunitat fou la Caixa de Crèdit Comunal, que fou fundada el 1914 (el mateix any de la constitució oficial de la Mancomunitat) i que tingué la seva oficina al mateix Palau de la Generalitat. La Caixa pretenia centralitzar i unificar tots els emprèstits municipals, a imitació de la Société de Crédit Communal de Bèlgica, del Crédit Foncier de França i d'altres experiències equivalents d'Itàlia i el Japó. Els ajuntaments catalans no tenien ni patrimoni ni rendes per obtenir préstecs i poder abordar la urbanització bàsica de llurs poblacions. Sí que existia el Banco Hipotecario de España, fundat el 1872, que concedia crèdits a diputacions i ajuntaments, però, a la pràctica, només hi tenien accés els ajuntaments més grossos (i amb moltes restriccions).

Fins al 1923 es concediren trenta-vuit préstecs i la cartera de préstecs arribà als 4,8 milions de pessetes. Els ajuntaments destinaren els diners a obres com la xarxa de clavegueres, la conducció d'aigua corrent, la construcció d'un escorxador, d'escoles o de la casa de la vila. De fet, la Caixa de Crèdit Comunal supervisava els

3. Josep M. AINAUD DE LASARTE i Enric JARDÍ, *Prat de la Ribera...*, p. 207.

4. Josep SARRION, *Història de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya, 1912-1934*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1982; Manuel PÉREZ NESPEREIRA, *1912-2012. Escola d'Administració Pública de Catalunya. Cent anys*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Escola d'Administració Pública de Catalunya, p. 43.

projectes per tal que efectivament els diners fossin destinats a aquesta mena d'obres de millora.

La Mancomunitat arribà a concebre la creació d'una Caixa d'Estalvis de la mateixa Mancomunitat que hauria hagut de fer de banquer de la pròpia institució mancomunat i de la Caixa de Crèdit Comunal, però mai no es va dur a terme. De tota manera, l'experiència d'aquesta caixa de crèdit es pot considerar que fou un èxit, ja que, seguint el seu exemple, la Caixa de Pensions, a partir de 1921, concedí crèdits per a inversions municipals i l'Estat espanyol mateix s'hi va inspirar per a crear, sota la dictadura de Primo de Rivera, el Banc de Crèdit Local.

Per bé que els dos organismes analitzats oferiren, com hem vist, uns serveis clarament beneficiosos per als ajuntaments, ja hem dit abans que allò determinant per tal que no es produís un divorci irreversible entre ajuntaments i Mancomunitat fou l'establiment d'un horitzó polític que vinculés l'autonomia catalana i l'autonomia municipal i que aquest es concretà en la campanya autonomista de 1918-1919.

Aquesta campanya en favor de l'autonomia política, que precisament s'impulsà a partir de la Setmana Municipal de 1918, va dur a una amplíssima mobilització social i a la conformació d'un front unitari entre els partits catalans que, malauradament, no va poder obtenir l'objectiu desitjat. Tanmateix, serví perquè s'elaborés un projecte d'estatut, el 1919, que va tenir el suport de 1.072 ajuntaments catalans, que representaven del 99 % de la població del Principat. Un procés i un text que val la pena analitzar amb un mínim de profunditat per tal de veure les aspiracions que, des de la *realpolitik*, es feren en aquells moments, ja que fou elaborat amb la voluntat d'arribar a trobar una solució de compromís amb el Govern espanyol. Una sortida negociada que es revelà impossible per la intransigència de Madrid i per l'esclat, en aquells moments, d'una greu conflictivitat social a Catalunya.⁵

LA CAMPANYA EN FAVOR DE L'AUTONOMIA

Les grans limitacions competencials i els obstacles sistemàtics imposats pel Govern de Madrid a la Mancomunitat alimentaren la necessitat d'obtenir un autogovern amb competències pròpies substantives que anés més enllà d'una descentralització administrativa o d'una unió de diputacions, que era el que, en realitat, no deixava de ser la Mancomunitat. I en aquesta reivindicació coincidiren tant els dirigents mancomunitaris com el conjunt de la societat civil catalana de l'època.

5. Un desenvolupament més extens del tema, el vaig fer a Enric PUJOL, «L'estatut que no va poder ser (1918-1919)», *Revista de Catalunya*, núm. extraordinari 2014/I: *La Mancomunitat de Catalunya. Un primer pas*, p. 219-229.

El convuls context internacional del període 1914-1918 estimulà encara més la reivindicació nacional. Recordem que diferents sectors del republicanisme catalanista i de l'independentisme (que aleshores començava a emergir en l'esfera pública) consideraven que un triomf dels aliats en la Primera Guerra Mundial (1914-1918) podria afavorir la causa catalana. El 1916 esclatà la insurrecció irlandesa i el moviment serví d'estímul als sectors catalans que defensaven que calia seguir aquella via. Així mateix, els revolucionaris russos invocaren i assumiren el dret a l'autodeterminació quan el 1917 van accedir al poder. Fins i tot Prat de la Riba, en el seu darrer discurs de maig de 1917 (ja que morí aquell mateix any), després d'haver estat reelegit com a president, afirmà que la seva voluntat no era pas de fer «una Diputació més gran» i manifestà la seva confiança que, al final de la guerra mundial, fos qui fos qui la guanyés, l'emancipació de les nacions oprimides d'Europa seria indefugible. Efectivament, cap al final del conflicte, el president nord-americà Thomas Woodrow Wilson formulà els seus famosos «atorze punts», promulgats el 8 de gener de 1918, per assegurar la pau mundial. El dret a l'autodeterminació hi era reconegut com a mitjà de resolució de molts dels conflictes que patia l'Europa de l'època.⁶

A més d'aquest ambient internacional, la convulsió política que desencadenà la campanya en favor d'una autonomia política per al Principat de Catalunya fou la crisi que patí l'Estat espanyol el 1917, que responia a una lògica interna. Des del 1916, existia un descontentament militar, centrat en reivindicacions corporatives, per la política seguida en aquest àmbit pel Govern espanyol. Les juntes de defensa que s'organitzaren per donar suport a les peticions dels militars foren vistes com un perill i el Govern decidí tancar el Parlament de Madrid i suspendre les garanties constitucionals el 1917. Davant d'aquesta situació d'atzucac, els senadors i els diputats catalans feren una reunió el 5 de juliol d'aquell any a l'Ajuntament de Barcelona en què es reclamà un règim autonòmic per al Principat de Catalunya i la reobertura de les Corts espanyoles per tal d'emprendre una reforma profunda de l'Estat. El 19 de juliol es féu una altra assemblea amb representants d'arreu de l'Estat espanyol. Aquesta estratègia de vincular la reforma i la modernització de l'Estat espanyol amb la consecució de l'autonomia política per al Principat, que havia estat impulsada per la Lliga Regionalista, li resultà especialment profitosa en l'àmbit electoral. El 13 d'agost, els dos grans sindicats, UGT i CNT, van convocar una vaga general en un intent de fer confluïr la protesta social i sindical amb el descontentament polític i militar. Però això no fou possible i la repressió contra el moviment obrer fou molt dura. Al Principat de Catalunya, hi hagué una trent-

6. Una panoràmica general sobre el període, la vaig fer a Enric PUJOL, «De la Mancomunitat a la Generalitat republicana», a Conxita MIR (dir.), *Catalunya, nació d'Europa 1714-2014*, vol. 3, *De les experiències d'autogovern al clam per l'autodeterminació*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2014.

na de morts. Davant de l'aprofundiment de la crisi política, es constituí, el novembre de 1917, un Govern de concentració amb la participació d'un representant de la Lliga i, a partir de 1918, s'hi va incorporar Francesc Cambó, el gran referent del partit aleshores.

Malgrat la participació de la Lliga en el Govern espanyol, no s'avançà ni en l'acceptació d'un règim autonòmic ni en un augment de competències a la Mancomunitat. Davant d'aquesta situació, els líders de la Lliga decidiren impulsar, des de la Mancomunitat, una campanya en pro de l'autonomia. En part, hi van ser empesos per tal d'intentar contenir una creixent demanda popular en aquest sentit, que podrien haver capitalitzat els independentistes (aleshores autoanomenats «separatistes»), que començaven a tenir un notable ressò social. Recordem que el novembre de 1918, Francesc Macià, des del Congrés de Diputats espanyol, ja es proclamà com a defensor de la plena independència de Catalunya.

La campanya de la Mancomunitat en favor de l'autonomia política fou impulsada a partir d'una consulta als ajuntaments catalans, l'estiu de 1918, en què es plantejava la reivindicació de l'autonomia municipal vinculada a la petició d'una autonomia política. Concretament, fou en el decurs de la Quarta Setmana Municipal celebrada al començament del mes de juliol de 1918, que fou organitzada, com les anteriors, per l'Escola de Funcionaris de l'Administració Local. En aquella trobada, es decidí impulsar una consulta escrita als ajuntaments de Catalunya per tal que fos aprovat un text en què es reclamava l'autonomia de Catalunya i l'autonomia municipal, al mateix temps que es demanava que les diputacions i la Mancomunitat tinguessin mitjans de finançament propis i que es descarregués els ajuntaments d'haver de recaptar tributs per a aquells organismes. Amb el títol Plebiscit de la voluntat municipal de Catalunya, s'envià un butlletí d'adhesió a tots els ajuntaments catalans.

Com ha assenyalat Albert Balcells:

El fet que el text hagués sortit d'una reunió de batlles i regidors donava més espontaneïtat i credibilitat a l'associació estreta entre l'autonomia administrativa municipal i l'autonomia política catalana. S'assumia el malestar dels ajuntaments per haver de mantenir les diputacions i la Mancomunitat —el contingent provincial— i es dirigia aquest malestar contra el centralisme estatal.⁷

La resposta favorable dels ajuntaments fou massiva (del 98 %) i això possibilità una reunió del Consell Permanent de la Mancomunitat amb els diputats catalans a Madrid. A la reunió, es decidí crear una ponència que redactés unes bases

7. Albert BALCELLS, *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu context històric*, Barcelona, Parlament de Catalunya, 2010, p. 27.

de discussió. El plantejament d'aquestes bases, en el fons, com ha apuntat Balcells, era el d'una Catalunya sobirana que pactava d'igual a igual amb l'Estat espanyol. No obstant això, es féu menció explícita que no es tractava pas d'un avantprojecte d'estatut, sinó d'un primer document de discussió que s'havia de presentar al Govern de Madrid. De fet, es volia obtenir l'autonomia sense un canvi de règim i sense que calgués una reforma constitucional.

La reacció de Madrid, quan es lliurà el document, a finals de novembre del mateix 1918, fou molt sobredimensionada. Es va dir que seria el desmembrament d'Espanya i ràpidament s'inicià una gran ofensiva en contra de la mateixa idea d'autonomia política. El 9 de novembre es va fer una gran manifestació a Madrid i, de seguida, s'impulsà un boicot als productes catalans. Durant la discussió al Congrés dels Diputats, la cosa es va mantenir en aquest to crispat i fou aleshores quan els diputats catalans, a instàncies de Cambó, van decidir retirar-se del Parlament espanyol el 12 de desembre de 1918. Abans de fer-ho, però, Cambó va parlar amb el president del Govern espanyol, el comte de Romanones, i li suggerí que creés una comissió extraparlamentària (paritària entre partidaris i detractors de l'autonomia) que elaborés un avantprojecte de discussió. Efectivament, Romanones, el 17 de desembre designà una comissió extraparlamentària que havia de començar les seves sessions el dia 2 de gener de 1919.

Cal tenir present que ja a partir del 13 de desembre se succeïren a Catalunya les manifestacions i mobilitzacions en favor de l'autonomia, que foren durament reprimides per la policia. El dia 15 va haver-hi un mort, una senyora que casualment passava pel mig d'una concentració, com a conseqüència d'un tret policial. Enmig d'aquest ambient, el 21 de desembre es féu una reunió del Consell de la Mancomunitat, junt amb els parlamentaris catalans, per estudiar quina actitud calia prendre. Aleshores es decidí que calia redactar un estatut d'autonomia que registrés la voluntat catalana. I ben aviat, el 2 de gener de 1919, es començaren els treballs.

Quan es va conèixer, a finals de desembre de 1918, la composició final de la comissió de Madrid, els diputats catalans decidiren no participar-hi. Malgrat aquesta renúncia, la comissió madrilenya va tirar endavant i el mateix dia 2 de gener començà l'elaboració d'una proposta que acabà assumint el Govern espanyol com a pròpia.

L'ESTATUT D'AUTONOMIA DE LA MANCOMUNITAT I EL PROJECTE DESCENTRALITZADOR DE MADRID

Aquest procediment doble va fer que hi haguessin dos documents: l'Estatut d'autonomia de la Mancomunitat de 1919 i un projecte descentralitzador elaborat per la comissió extraparlamentària i assumit pel Govern espanyol. Cal dir que aquest projecte de Madrid dedicava vint-i-una de les seves vint-i-dues bases a regular el

funcionament dels municipis espanyols i que només la base 22 es referia a l'autonomia regional. En realitat, no era sinó un projecte descentralitzador molt allunyat de les peticions catalanes (fins i tot de la dels més moderats). Tanmateix, contenia algunes concessions importants, com ara el reconeixement de la cooficialitat del català i l'establiment d'una diputació única que s'havia de dir Generalitat; uns reconeixements que, com ha apuntat Balcells, foren menysvalorats per les forces catalanes en el seu moment.⁸ El que sí que preveia el document de Madrid, per reblar el seu poder, era la creació de la figura d'un governador general que, com si es tractés d'un supergovernador, no controlava una província, sinó tot el Principat.

Quines eren les peticions de la part catalana i que quedaren registrades en el projecte d'estatut d'autonomia de la Mancomunitat de 1919? A diferència de les bases de 1918, es feien un seguit de concessions substantives a Madrid per tal de possibilitar-ne l'aprovació. Es renuncià a tota agregació de territori de més enllà de les quatre províncies, s'enunciaren les competències de la regió autònoma i no les del poder central, es donà la capacitat de dirimir els conflictes al Parlament espanyol i s'acceptà la figura del governador general de Catalunya. Així mateix, s'establí un sistema bicameral d'un congrés (elegit per sufragi universal directe) i d'un senat (elegit pels regidors municipals). Es preveien, també, atribucions importants a Catalunya: l'ensenyament en tots els graus, el català com a cooficial a primària, una nova divisió territorial i una nova llei d'autonomia local, la reforma del dret civil català, l'organització d'un sistema judicial propi, i importants traspassos en obres públiques, telèfons, sanitat, serveis agrícoles i forestals, beneficència i ordre públic interior.

El 17 de gener de 1919, el projecte d'estatut ja era enllestit i fou aprovat el dia 24 en una assemblea extraordinària de la Mancomunitat amb parlamentaris catalans. No fou pas una reunió de tràmit, però sí que cal remarcar que cap proposta de les que sorgiren en aquella reunió no va anar en el sentit de rebaixar el sostre competencial, cosa que evidència que «el clima era d'un autonomisme tan estès, que semblava arriscat oposar-hi resistència obertament».⁹ A més de la Lliga i dels republicans catalanistes, el projecte també tenia el suport dels partits dinàstics catalans, dels lerrouxistes i del PSOE. Per la seva banda, Francesc Macià, que considerava totalment insuficient la proposta, es va sumar a la unanimitat, per bé que el seu partit, la Federació Nacionalista Republicana, publicà un projecte alternatiu propi en què, entre d'altres consideracions, se suprimia la figura del governador general i es negava la potestat del Parlament espanyol com a òrgan resolutori en cas de conflictes competencials. El projecte d'estatut de la Mancomunitat també

8. Albert BALCELLS, *El projecte d'autonomia...*, p. 84 i seg.

9. Albert BALCELLS, *El projecte d'autonomia...*, p. 93.

tenia el suport de 1.072 municipis catalans, que representaven el 99 % de la població del Principat.

L'elaboració de l'Estatut de la Mancomunitat es va fer en un clima de mobilitzacions al carrer i càrregues policials que va dur a la declaració, el 17 de gener, de la suspensió de les garanties constitucionals. Això no evità l'actuació violenta de la ultraespanyolista Liga Patriótica (que actuà impunement a causa de la inhibició policial), que matà dos joves catalanistes: Manuel Miralpeix i Joan Benet. Entre els dies 11 i 14 de gener, va haver-hi quaranta-dos catalanistes detinguts, però a partir del 27 de gener (un cop s'acabaren els treballs de redacció de l'Estatut) cessà l'agitació del carrer. Paradoxalment, les primeres detencions fetes el 17 de gener foren les de vint-i-cinc dirigents de la CNT, entre els quals Salvador Seguí, el Noi del Sucre, quan l'anarcosindicalisme ja s'havia inhibit de tot el procés autonomista. Potser va ser una mesura de provocació per tal de desencadenar una reacció obrera que eclipsés el moviment autonomista, però també és probable que fos una mesura preventiva que satisfesia la patronal catalana.

EL FINAL DE LA CAMPANYA

Els diputats catalans van dur el projecte a les Corts espanyoles i el 6 de febrer començà la discussió parlamentària. Però no es va voler discutir, de cap manera, el projecte d'estatut de la Mancomunitat de 1919, sinó només el dictamen de la comissió extraparlamentària que el Govern espanyol havia assumit com a propi. En el decurs del debat, es féu la proposta de dur a terme un referèndum individual a Catalunya per veure si el conjunt de la població acceptava o no l'Estatut elaborat per la Mancomunitat. La petició tenia el suport dels diputats de la Lliga, dels republicans, dels reformistes i dels socialistes. La resposta del president del Govern, Romanones, fou taxativa: el Govern espanyol no admetria cap referèndum i, per més que ell personalment sí que reconeixia la voluntat dels catalans de tenir un estatut d'autonomia, considerava que aquest estatut no havia de ser el que havia elaborat «unilateralment» la Mancomunitat amb els diputats catalans. Tot apuntava, doncs, a un vot negatiu, però finalment no s'arribà a produir cap votació perquè el 27 de febrer de 1919 se suspengueren les sessions de les Corts a causa de la vaga de l'empresa elèctrica La Canadenca, de Barcelona, i de la vaga general subsegüent.

La Lliga, ja des de 1918, quan s'inicià la greu conflictivitat social a Catalunya, participà en el sometent armat antisindicalista que s'organitzà en previsió d'una vaga general. Quan efectivament la vaga es produí, el 1919, els dirigents de la Lliga seguiren amb el seu posicionament antisindical. Això no repercutí negativament en els seus resultats electorals —ja que en les eleccions provincials de l'estiu de 1919 millorà la seva posició en el si de l'Assemblea de la Mancomunitat—, però sí

que impossibilità la recomposició d'un front autonomista durant el període 1919-1923. Per més que Cambó havia anunciat solemnement que mai més, ni ell ni la Lliga, no participarien en cap Govern espanyol si no es resolía de manera favorable la reclamació autonomista, a l'hora de la veritat no va ser així, i la Lliga participà en el Govern espanyol de l'estiu de 1921 (arran del desastre d'Annual al Marroc) i fins al març de 1922, sense cap mena de contrapartida descentralitzadora.

La campanya autonomista, doncs, quedà definitivament interrompuda a partir del febrer de 1919. L'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera el 1923 suposà un parèntesi radical, ja que conduí a la desnaturalització i, posteriorment, a l'eliminació de la Mancomunitat el 1925. Pocs anys després, però, la crisi del règim dictatorial va possibilitar l'obtenció, el 1931, de la Generalitat de Catalunya, un Govern autonòmic pròpiament dit, amb atribucions impensables pocs anys abans.

NOTA BIOGRÀFICA

Enric Pujol Casademont (Figueres, 1960), doctor en història per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), és autor d'*El descrèdit de la història* (1993), *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana contemporània* (1995) i *Història i reconstrucció nacional* (2003). Ha dirigit els volums *L'exili català de 1936-1939. Un balanç* (2003), *Noves aportacions* (2006) i *Història, memòria i identitat* (2006). Ha estat codirector del *Diccionari d'historiografia catalana* (2003). Amb Albert Balcells ha redactat *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia* (1996) —amb la col·laboració de Jordi Sabater— i també *Història de l'Institut d'Estudis Catalans* (2002-2007) —amb la col·laboració de Santiago Izquierdo—. Amb Felip Solé ha publicat *Exilis* (2007). Ha realitzat, amb Jaume Santaló, el projecte museològic i museogràfic del Museu de l'Exili de la Jonquera (2001-2007) i ha estat comissari de l'exposició i del catàleg corresponent «Carles Fages de Climent. Poètica i mítica de l'Empordà» (2002-2003), conjuntament amb Rafael Pascuet. Ha estat director de la Casa de la Generalitat a Perpinyà (2004-2005) i coordinador de l'Àrea d'Història i Pensament Contemporani del Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya (2005-2007). El 2009 va ser comissari de l'exposició «El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines (1900-1936)», inaugurada a la Casa de Cultura de Girona, i director del llibre catàleg col·lectiu que se'n va fer. Darrerament ha estat comissari de l'exposició «300 onzes de setembre» per al Museu d'Història de Catalunya (2014). Actualment és professor de la Universitat Autònoma de Barcelona, adscrit al Departament d'Història Moderna i Contemporània, i és membre de la Junta de Govern del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya.

Reflexió sobre les finances de la Mancomunitat de Catalunya

JOSEP MUNTANER I PASQUAL
Institut d'Estudis Catalans

Resum

L'obra magna de la Mancomunitat de Catalunya implicava la necessitat d'un endeutament públic per aconseguir més recursos dels que estrictament tenien les quatre diputacions mancomunades. Així ho permetia el tercer article del Reial decret del 26 de març de 1914, de l'Estatut de la Mancomunitat de Catalunya. A tot Espanya, el Reial decret de mancomunitats del 1913 només fou recollit per Catalunya, per la força regeneradora que tenia. Era una possibilitat important, però aquesta ambició implicava un enorme esforç financer. Tan sols la Diputació de Barcelona tenia la capacitat dinerària per a fer-lo. Un plantejament integral com el de Catalunya, modern, racional i suficient, encara no l'havia fet cap estat d'Europa ni cap regió europea, i encara menys dins l'Espanya posterior a la desfeta colonial del 1898. A les àrees europees més desenvolupades per la creixent industrialització, s'havien anat construint infraestructures, però només segons el peremptori desplegament fabril. Enlloc, però, amb la coherència i l'amplitud de l'endegament territorial plantejat per la Mancomunitat de Prat de la Riba. Catalunya era l'únic lloc d'Europa on hi hagué un polític amb una visió tan ampla com la d'ell, que plantejà i executà un projecte territorial complet i coherent. Però el finançament no fou suficient. L'emissió de deute públic no aconseguí aportacions suficients. Alguns testimonis indiquen que el motiu fou la migrada aportació bancària. Només s'hi pot fer alguna suposició, sense cap certesa. Aquest divorci pot fer creure que l'obra de la Mancomunitat podia haver arribat a ser inviable, si la institució hagués durat més temps. Aquest allunyament de la banca respecte a la Mancomunitat pot ser una taca en la història del primer pas efectiu del ressorgiment nacional català. Tot i això, la guspira i l'obra feta de la Mancomunitat, cal rememorar-les per sempre.

Abstract

The job of the Mancomunitat de Catalunya entailed the need for public debt in order to attain more resources than the four unified provincial councils strictly had. This was allowed by the third article of the Royal Decree issued on the 26th of March 1914, on the Statute of the Mancomunitat de Catalunya. In all of Spain, only Catalonia seized upon the opportunity offered by the 1913 Royal Decree on Commonwealths because of its

regenerative force, and only the Diputació de Barcelona had the economic wherewithal to do so. A holistic approach like Catalonia's, modern, rational and self-sufficient, had never before been tackled in any state in Europe or in any European region, much less in Spain after the 1898 colonial defeat. Infrastructures had been built in the European regions which had been the most developed based on increasing industrialisation, but only according to the peremptory rise of factories. However, nowhere had this occurred with such coherence and breadth of territorial organisation as what was undertaken by Prat de la Riba's Mancomunitat. Catalonia was the only place in Europe where there was a politician with such a sweeping vision as Prat de la Riba's, and he planned and executed a comprehensive, coherent territorial project. However, the financing was not sufficient, and the issuance of public debt did not raise enough funds. Some testimonies indicate that the reason was the paltry contributions by the banks, but this can only be a supposition without any clear proof. This divorce with the banks may lead us to believe that the Mancomunitat might have become unviable if the institution had lasted longer. While the distancing of the banks from the Mancomunitat may be a stain in the history of the first effective step in Catalonia's national resurgence, the impetus and the accomplishments of the Mancomunitat should always be remembered.

EL TESTIMONIATGE DEL CENTENARI

Fer sortir els diversos elements de la Mancomunitat de Catalunya serveix per a apreciar el seu sistema complex i acostar-nos una mica més a l'aire que s'hi respirava. Això va més enllà d'una exposició curta i per això no seguiré el fil dels grans treballs publicats, els quals expliquen conscienciosament les dades financeres de la Mancomunitat. Aquests són els d'Albert Balcells —amb Enric Pujol i Jordi Sabater—, Jordi Casassas i Ymbert, Jordi Pascual i Escútia, Francesc Cabana i Vancells i Josep Maria Carreras i Puigdemongas. Per tant, faré només una reflexió sobre alguns punts clau de llur exposició financera.

L'EUROPA SAGNANT: D'UN MONSTRE DE GUERRA A UN DRAC INFLACIONARI

La turbulència de la Guerra Gran, veritable massacre dels complexos militar-industrials dels estats europeus i de destrossa del territori, s'inicia pocs mesos després de la fundació de la Mancomunitat. D'una època normal, hom passà de cop i volta a una de dement. Malgrat la neutralitat, Espanya participà en una etapa d'economia de guerra i Catalunya féu de fàbrica per a les forces en lluita, amb la tramesa de productes bàsics per als combatents.

Es tractà, però, d'una economia eventual i artificiosa, amb les derives negatives de mercat negre, negocis fàcils i escolament dels diners públics, la qual no afavorí la creació a Catalunya d'estructures i xarxes productives sòlides. Acabada la Guerra Gran, el 1919, la borrasca financera a Catalunya també desaparegué. Arreu, la guerra trencà durant gairebé tota una generació els equilibris que havia produït

la prosperitat anterior. És clar que aquella estabilitat era precària, fet que els seus contemporanis no arribaven a captar. El món s'acostava a una nova perspectiva d'inestabilitat.

L'economista rus Nikolai Kondratiev presentà, en aquella època, les dites «onades llargues», un cicle de més o menys cinquanta anys de duració, amb una fase expansiva i una altra de recessiva. Aquestes fases resultaven de les anàlisis de preus de producció, taxes d'interès, dades bancàries, etc. La fase de 1896-1920 era ascendent i la de 1920-1947, descendent. Aplicades a la vigència 1914-1925 de la Mancomunitat, la situen al mig de la inflexió de la fase positiva vers la negativa.

Conjunturalment, la tendència econòmica es capgirà: d'afluent a restrictiva. Políticament, hi havia esclats d'alegria, originats pel president dels Estats Units T. W. Wilson —al Tractat de Pau de París (1919-1920)—, en esdevenir de cop estats nous les antigues nacions immerses en els imperis derrotats.

LA HIPÒTESI DE LA INVIABILITAT FINANCERA DE LA MANCOMUNITAT

Un possible desxiframent de les finances de la Mancomunitat passa per l'intent d'argumentar l'encert o l'error d'un tema plantejat per mi anteriorment a l'article «L'enigma financer de la Mancomunitat» (a *Serra d'Or*, núm. 652, abril de 2014). Hi deia: «La hipòtesi a establir és que la Mancomunitat financera era inviable congènitament.» La meua presumpció era la inviabilitat financera de la Mancomunitat. Aquest apuntament d'aleshores, el desenvoluparé ara, en aquest Simposi del centenari, a l'Institut d'Estudis Catalans (dirigit per la Secció Històrico-Arqueològica). Són sis els aspectes que consideraré: 1) La trampa del *localisme*. 2) La paradoxa del projecte. 3) La fallida de l'endeutament. 4) El miratge de les delegacions. 5) El temps curt. 6) L'esperit espanyol.

1. *La trampa espanyola del localisme de la Mancomunitat*

La primera explicació que ens permet d'analitzar l'escassetat financera amb la qual hagué de lluitar la Mancomunitat és l'estranya limitació del Govern espanyol en elaborar el Decret llei de les mancomunitats espanyoles. També es pot dir que podia ésser una trampa al mig del camí de la Mancomunitat de Catalunya per a estigmatitzar d'entrada aquest projecte, l'únic adoptat a tot Espanya. Segons els polítics i els intel·lectuals espanyols, Catalunya era —i sembla que continua essent-ho cent anys més tard— l'enemic intern a trabucar o ensibornar sense limitacions.

Penso que es tracta més del primer cas —limitada capacitat política— que del segon —la trampa—. Però el resultat final fou idèntic: arribà a ofegar tant la Mancomunitat que aquesta hagué de capgirar necessàriament la política general establerta en la seva fundació.

El mot clau que ho explica és el de *local* i el seu derivat sistèmic, *localisme*. Els reials decrets de 1913 i 1914 parlen d'un magne problema de «descentralització administrativa», a resoldre mitjançant la reforma del «Règim local». L'eina miraculosa era, a l'inici del segle xx, «l'associació o mancomunitat d'ajuntaments i de diputacions provincials».

Si un ajuntament és clarament local, podem considerar inapropiat aquest caràcter en una diputació, pel fet que la seva àrea territorial conté una teranyina d'ajuntaments. Però, segons el dret administratiu, una diputació provincial forma part de l'Administració local.

Això volia dir, doncs, que la corresponent escena financera de la Mancomunitat era també, d'entrada, la pròpia d'una entitat local. Tot i que, en el cas d'aquella, tingués realment una dimensió regional.

Aquí s'esdevé la primera paradoxa: la Mancomunitat és local, tot i que té la mida de regió i, a més i més, en el cas català, amb un immens valor històric i patrimonial. Tenia, doncs, una operativa limitada, controlada, insuficient, d'acord amb un *localisme* espanyol d'estar per casa, primitiu i modest, que no tenia res a veure amb la realitat catalana i tampoc amb la seva potencialitat econòmica.

Amb les finances passa igual. Potser, amb un possible petit progrés: l'agregació dels pressupostos permet un embrió de sinergia financera, és a dir, d'intensificació dels efectes primaris que resulten de la simple suma de xifres de les quatre diputacions. O, fins i tot, més enllà d'embrionari, de poder arribar a una caixa gran, mercès a la Diputació de Barcelona, la qual cosa permeté una distribució més equitativa en tot el territori català, tal com, atesa la visió nova de la Mancomunitat, va passar.

Existia, també, la possibilitat d'emprèstits. Però, de fet, des del naixement de la Mancomunitat, el modest *localisme* vigent constrenyia tant la possible feina a fer com els diners dels quals disposar en inversions només locals.

La llei espanyola, pretesament reformista i descentralitzadora, era filla, ben bé, d'un altre món. De visió curta i en podríem dir, també, de mentalitat local. No tenia res a veure amb allò projectat per Catalunya, i que Madrid, per més vergonya encara d'aquesta contradicció, sabia prou bé. Una mescla detonant, ben estranya. Duia essencialment a una inviabilitat, per raó de l'absurditat paradoxal de la suma regional i local.

2. *La paradoxa del projecte mancomunitari*

L'envit econòmic, social i cultural, és a dir, polític, de la Mancomunitat no era de cap manera local, sinó, com se'n deia aleshores, regional. Havia estat explicat i aclarit com mai per autors catalans, de dreta i d'esquerra. Finalment, es produí la brotada de la Mancomunitat. Se la podia assimilar —amb tota la prudència de les

enormes diferències en tots sentits— a allò que després, als anys trenta, el president F. D. Roosevelt en va dir, als Estats Units, la política del New Deal. Aquest Nou Tracte volia conjurar la magna depressió en aquella federació. Es tractava de fer tot allò que calgués perquè aquell megapaís d'Amèrica arribés a veure la llum i a sortir del pou.

La Mancomunitat volia crear un món propi, potser no perfecte, però sí nou. Què podia voler dir, si no, la Catalunya-ciutat d'Enric Prat de la Riba i Gabriel Alomar? Era una recreació urbanística —en el millor sentit del mot— de la Catalunya dividida en àrees rurals endarrerides i àrees urbanes amb serveis. A la Itàlia de B. Mussolini, es pot llegir la gran descripció d'aquesta fractura a la novel·la de Carlo Levi *Crist s'ha aturat a Èboli* (1935).

La Catalunya-ciutat era una revolució territorial *avant la lettre* que conduïa necessàriament a una transformació econòmica i social. Catalunya bullia de forma intel·ligent i, sobretot, vital. De fet, el mite de la Catalunya-ciutat trinxava del tot el localisme espanyol, primari, de simples accions municipals. Era la paradoxa innovadora del mateix Prat, mort ja el 1917.

Els catalans volien substituir la descurança del Govern d'Espanya envers ells per una responsabilitat autònoma, feta mitjançant l'invent propi de la Mancomunitat. L'endegament territorial era com una «denominació d'origen protegida» amb la qual la Mancomunitat volia arribar a fer el seu fet, portador d'un avenir clar, racional com era. No de lluna en un cove, imaginària, com la del Parlament espanyol.

Els politicastes d'allà havien de quedar estupefactes en advertir els equips de planejadors i executors d'una política de foment de múltiples irradiacions. No gens *local*, sinó innovadora del tot. Però, així i tot, no abandonaren llur immobilisme i llur burocratisme. La Mancomunitat espanyola no era cap carta magna, només un principi jurídic dessaborit, però gens econòmic ni financer. De seguida s'adonaren que la carta magna dels catalans era llur Mancomunitat.

Aquesta havia preparat i engegat una mutació econòmica i territorial catalana de soca-rel. Parlaren, doncs, menyspreativament, de «delirio de grandeza», de «vida pródiga y desbarajustada» d'uns catalans que, sense ells, volien fer el desenvolupament territorial d'una incompreensible Catalunya-ciutat. En la liquidació de la Mancomunitat, els espanyols arribaren a parlar de despeses «en voluminosas collecciones de literatura ditirámica i de vanos, ridículamente vanos, ensueños de nacionalismo platónico». Un complex d'amos davant esclaus cultes.

3. *La fallida inexorable de l'endeutament públic*

Podríem dir-ne, també, el calvari dels emprèstits. Només n'hi hagué dos en la curtíssima vida d'onze anys de la Mancomunitat.

El primer, l'any 1914, immediat a l'engegada, per un import de quinze milions de pessetes. Era, sobretot, per a «encebar la bomba», és a dir, elaborar el projecte i posar-lo en marxa. Fou important, a més d'això, perquè equivalgué al 33 % de les despeses efectuades en la primera etapa, de 1915-1920.

El segon emprèstit, de l'any 1920, aprovat inicialment per seixanta milions —però d'esperada subscripció real de només cinquanta—, no hi arribà ni de lluny; tot just féu vint-i-cinc milions. Equivalgué només al 19,6 % de les despeses a efectuar en el quadrienni 1920-1923. Un fracàs considerable i, potser, inesperat per als dirigents.

Una situació desequilibrada, però sobretot desequilibradora de la Mancomunitat. L'esbiaixament de la corba dels ingressos respecte a la de les despeses fou un problema de dèficit provisorí que obligava a un ajustament econòmic no gens fàcil. Era aplicar la funció d'identitat entre l'una i l'altra per a refer l'equilibri, tot i que els dèficits també feren aparició, però en general de forma eventual.

Albert Balcells ho ha diagnosticat així:

Els recursos aconseguits estaven notablement per sota dels objectius fixats pel pla sexennal. N'eren les causes, la depreciació del poder adquisitiu de la moneda, el descens de la confiança davant el volum de deute en circulació i la manca d'expectatives que augmentessin la base fiscal mancomunada davant la negativa de qualsevol traspàs d'impostos de l'Estat. No fou suficient que la Caixa de Pensions s'encarregués del servei de tresoreria amb el corresponent servei a la Mancomunitat. Dependre de la borsa per a col·locar el deute tingué conseqüències negatives, en una època de crisi financera, després de la fallida del Banc de Barcelona a la darrereria de 1920.

D'una banda, doncs, l'evolució conjuntural fou l'inhibidor inesperat de l'optimisme polític de la Mancomunitat. Una variable externa a aquesta, però un condicionant irrefutable. Era el que podia moure els financers a mirar a una altra banda del projecte econòmic de la institució. S'iniciava així el divorci entre la incitació a la inversió i el risc que aquesta comportava. Eren a la fase depressiva de l'onada llarga de Kondratiev.

D'altra banda, la banca catalana havia estat descrita dramàticament —que no vol dir erròniament— per Pere Coromines, home de classe en l'àmbit econòmic. L'any 1908, sis anys abans de la naixença de la Mancomunitat i dotze abans de la fallida del Banc de Barcelona, deia: «L'estat de la nostra banca no és de crisi, és de decadència. No ens fem il·lusions, els catalans tenim avui una banca decadent; la seva depressió no és una corba transitòria, sinó una flexió de línia persistentment acusada.»

La Mancomunitat tractava oportunament amb els bancs i caixes, però aquests sembla que no hi havien respost prou bé, segons una nota del mateix Prat en relació amb el primer emprèstit, queixant-se de la indiferència de la Caixa de Pensions.

Francesc Cambó també suggereix a les seves memòries que, tant els papers financers de Prat com els del segon president, Josep Puig i Cadafalch, no foren gaire encertats i que calia «salvar» la Mancomunitat, i que en el darrer any de la seva existència normal se n'havia d'evitar la bancarrota.

S'hi poden fer alguns comentaris. Els demandants d'endeutament eren els mateixos capdavanters de la Mancomunitat, cosa lògica en una operació política d'envergadura, i tal com sempre ha estat així en situacions d'aquestes. Una relació que fa encarar dues figures contraposades. La primera és la del polític, creador i orientador màxim del projecte, que el veu transcendent i que creu que no ha de merèixer cap reticència perquè és un fet primordial, patriòtic com és. La segona és la del banquer, responsable màxim de la bona aplicació dels fons que li són sol·licitats. El problema és el que alguna vegada he descrit com el fenomen del «sincretisme financer».

Aquest és una mena d'arc de seguretat bancari. Consisteix a combinar i racionalitzar diferents criteris i pràctiques per a valorar l'efecte que pot tenir la decisió bancària, tant positiva com negativa. Sobretot, en el recobriment del capital i el cobrament regular dels interessos. No podem jutjar el sincretisme de 1914; no és el mateix que el de 2014, sense, però, que en aquesta darrera data hagi millorat gaire. És el que hem vist amb l'hecatombe dels bancs i les caixes d'estalvis de la darrera crisi. Mentre que, per exemple, les figures tan anacròniques com les de les famílies Rothschild i Warburg, i unes quantes més, han demostrat llur perícia secular, fins i tot en els més grans tràngols de la història financera.

Sembla que no hi ha rastre d'estudis sobre la capacitat d'absorció financera de les inversions de la Mancomunitat. Especialment les de llarga durada, tant d'obres com d'amortitzacions. Si n'hi hagués hagut, també seria difícil d'estimar ara si eren tècnicament bons o no.

Hi ha molts elements a considerar en les finances, a més dels bàsics de la comptabilitat. Per exemple, si es pensà, davant l'eixut financer, en la possibilitat d'operacions sindicades, catalanes, espanyoles (pel pes enorme, en aquella època, de l'economia de Catalunya a Espanya) o, fins i tot, internacionals (recorrent a financers francesos, anglesos, alemanys o d'altres).

Un tema singular és el de la possible fundació d'una Caixa de la Mancomunitat, diferent de la ja creada, el 1914, de Crèdit Comunal, especialitzada en ajuntaments, com es produí anys després (1926), per la Diputació de Barcelona, amb la Caixa d'Estalvis Provincial. Sembla que no s'hi volgué arribar. Hauria pogut canviar la situació marginal de la Mancomunitat i convertir-la en protagonista. Amb el finançament propi i potser també per a salvar el segon endeutament, tot i que l'ambient no era gens propici per a intentar-ho. No es pot dir gairebé res més sobre la viabilitat financera de la Mancomunitat, posada en qüestió.

Però els efectes sobre la redistribució de les despeses sí que s'han estudiat. És clar que la limitació dels recursos obligà a una redistribució de les inversions per

a afavorir les que en podríem dir més toves i, per tant, menys costoses i de termini més curt.

Això sembla que fou fet per un obligat criteri de salvaguarda i d'evitar dèficits que potser haurien estat insalvables. Aquesta adaptació racional a les possibilitats dels recursos mereix una valoració positiva, atesa la seva lògica.

Tot plegat, però, amb un canvi psicològic, perquè els vents de tempesta ja començaven a estripar les veles de navegar. El factor temporal esdevingué la veritable espasa de Dàmocles de la Mancomunitat.

Concloc aquest apartat de la fallida de l'endeutament sumant-me a la conclusió de J. M. Carreras i Puigdengolas en el seu article a la *Revista de Catalunya* d'enguany. Hi diu: «Examinades les finances com a reflex de l'activitat de la Mancomunitat es pot considerar que va ser un bon assaig. Però, en allargar-se, és a dir, en intentar passar del prototip a l'escala real, quedà ben palès que no existien les condicions, com a mínim econòmiques, perquè el resultat fos reeixit.»

4. *El miratge de les delegacions del Govern d'Espanya a la Mancomunitat*

Prat de la Riba en el seu primer discurs a la Mancomunitat digué que «després de les competències de les diputacions n'havia de rebre també algunes de les que exercia l'Estat». La feina capital dels primers anys era «estudiar, preparar i obtenir les delegacions segons les quals la Mancomunitat, tot i que tenia la personalitat necessària, no era res com a poder». L'única explicació d'aquesta il·lusió és que els polítics espanyols ho havien promès inicialment de paraula.

Fou un miratge. La institució mai no obtingué cap delegació, ni quan la Lliga Regionalista entrà al Govern d'Espanya. La Mancomunitat se'ls havia cregut i quedà sempre amb un pam de nas. Joc brut polític? Potser, més aviat, prevaricació espanyola, falsa i deshonest. El complex d'abandonisme que tingué la Mancomunitat en fou el gran impacte negatiu. En resultà, així, una entitat sense poder perquè no tenia finances.

5. *El temps com a variable financera esmussadora*

És de suposar que el contuberni del general Primo de Rivera per fer el seu cop d'estat havia d'arribar aviat a les orelles fines de la Mancomunitat. Es volia fer descarrilar el tren renovador de Catalunya, com a entitat *unida* d'empenta dinàmica. Entre els càrrecs a imputar, per a justificar el cop d'estat, hi havia la Mancomunitat. N'era culpable per haver volgut crear un món català, amb senyals d'identitat pròpia, diferents dels de l'Espanya majoritàriament castellana.

El temps de possibles realitzacions de la Mancomunitat tenia, doncs, data de caducitat un o dos anys abans del cop d'estat. El llarg termini, bàsic en el maneig

financer, ja no valia. Ja no hi havia possibilitat de noves inversions, les quals en els casos d'aplicacions «dures» exigeixen períodes llargs, tant per a les obres a fer com per a l'amortització dels emprèstits. El futur cert ja no hi era; o ja no era aplicable.

El temps manava i el calendari per a intentar suplir la pròpia incapacitat financera mitjançant endeutaments s'havia esfumat. La situació temporal esdevingué impalpable i la inviabilitat financera de la Mancomunitat passà a ésser deturpada. El potencial econòmic de Catalunya, objectiu prioritari de la Mancomunitat, ja no tenia perspectiva temporal.

6. *La raó privativa de l'esperit espanyol*

Crec que la història de la Mancomunitat de Catalunya —propulsió, creació i destrucció— serveix, també, per a situar en un plantejament paradoxal de visions i d'accions els dos actors vius d'aquesta experiència a Europa: Catalunya i Espanya, la qual començà en democràcia i acabà en dictadura.

Cito, de passada, dos autors que emmarco indirectament en el fet «Mancomunitat de Catalunya» i tot allò que aquesta ha suscitat en la meva exposició. El sentit d'això és de posar en relleu que la raó privativa de l'esperit espanyol ha estat el tendó d'Aquil·les de la «nació catalana d'Europa».

La primera obra és del cirurgià Josep Trueta i Raspall: *L'esperit de Catalunya* (1940). És un intent reeixit de donar a conèixer l'entitat nacional catalana al món, basant-la sobretot en els grans pensadors que han elaborat l'essència de la nostra identitat. L'obra conclou: «Una altra vegada, en un futur pròxim, Catalunya renaxerà. Pacíficament, desitjosa de ser una bona veïna entre bons veïns. Però serà aspirívola, enfollida i suscitadora de permanents conflictes, si és torturada.» Jo hi afegeixo: és lògic de qualificar la Mancomunitat de martiritzada, perquè era una esperança que fou destruïda del tot.

La segona obra és la del professor alemany de literatura Horst Hina: *Castella i Catalunya en el debat cultural 1714-1939. Història de les relacions ideològiques catalanocastellanes* (1986). Intenta desxifrar la incompatibilitat entre les dues àrees culturals remarcables de l'Estat. Hi aporta anàlisis i documents sobre els contactes entre intel·lectuals de banda i banda i com han reflectit, en llur contraposició, llur diferència nacional. Conclou l'epíleg de l'obra: «La història ha demostrat que la llibertat només és practicable quan n'existeixen les condicions prèvies; en altres paraules, si la Catalunya "catalana" té la possibilitat de desenvolupar-se lliurement, sense interferències, si pot, en suma, actuar com a interlocutora del mateix rang, si té el pes suficient en el diàleg.» Jo hi dic: la Mancomunitat fou una història d'amo i de «serfs voluntaris» (segons l'obra d'Étienne de La Boétie *Discurs de la servitud voluntària*, 1576, contra la tirania), sense cap desenvolupament lliure, amb interferències, amb un desigual rang interlocutori i de diàleg, sense que Catalunya hi tingués cap pes.

Acabo aquesta exposició amb una petita metàfora de ficció de la novel·la de Jonathan Swift *Els viatges de Gulliver*. Els catalans de la Mancomunitat serien els lil·liputencs que volien empresonar un gegant maligne, el Gulliver espanyol. El van enxarxar sobre llur territori nacional, Catalunya. Però aquell tallà els nusos de la xarxa d'un cop de sabre. És la paradoxa d'un «massa gran» enfrontat a uns «massa xics». Com han dit Trueta i Hina, cal un reequilibri honest que supprimeixi les inequívocament diferències abusives.

Tal com va raonar l' eminent historiador francès Fernand Braudel, el passat serveix, també, per a explicar el nostre present.

NOTA BIOGRÀFICA

Josep Muntaner i Pasqual (Barcelona, 1939) inicià l'activitat com a economista en la primera autopista espanyola: Bilbao-Behobia-Irun. Fou fundador i director del CEDEC (Centre d'Estudis Interprofessionals de Desenvolupament i Urbanisme). Fou cap d'estudis i màrqueting del Banc d'Europa, fundador dels dos instituts financers de la Generalitat de Catalunya (va ser director general de l'Institut Català del Crèdit Agrari, i president i director general de l'Institut Català de Finances,), assessor del conseller d'Economia i col·laborador en altres entitats financeres. Ha estat president de l'Associació de Bancs Transfronterers Francoespanyols. És membre de l'Institut d'Estudis Catalans des del 1979 (ha estat tresorer de l'IEC i president de la Secció de Filosofia i Ciències Socials). Com a llicenciat en ciències de la informació, fou director (encobert, en l'etapa franquista) de la revista *Promos* i col·laborador econòmic en diversos diaris (*Avui*, des que es va fundar), revistes catalanes i algunes en espanyol, com ara *Destino* i *La Gaceta de los Negocios*. Va ser director del programa de TVE2 *Català de primera mà*, i membre del Consell Consultiu de Radiotelevisió de Catalunya. Ha estat ensenyant en diverses universitats i entitats sobre economia catalana, europea i transfronterera francoespanyola (Universitat de Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Girona i Universitat de Perpinyà). Ha estat membre del Consell Social de la Universitat Politècnica de Catalunya. Ha publicat diverses obres d'economia aplicada.

La política sanitària de la Mancomunitat de Catalunya

FERRAN SABATÉ I CASELLAS

Unitat d'Història i Ètica Mèdiques, Facultat de Medicina
Universitat de Barcelona

Resum

La Mancomunitat, sense capacitat legislativa ni mitjans suficients, transformà radicalment les estructures i la mentalitat social en el camp de la salut i la seva influència sobrevisqué a la seva època. En l'àmbit beneficosanitari, transformà el servei de dementats pobres i l'antiga borderia en serveis moderns d'assistència a la maternitat i als malalts mentals. S'elaborà un Pla de Regionalització Sanitària per a coordinar tots els recursos —públics i privats— distribuïts en el territori. S'iniciaren la informació i l'educació sanitàries de la població i la formació continuada del personal sanitari. Es crearen equips mòbils d'intervenció ràpida. Es desenvoluparen obres hidràuliques o d'enginyeria sanitària. I en l'àmbit de la salut pública, es desplegaren esforços per a lluitar contra el paludisme, la tuberculosi, la febre tifoide, la mortalitat infantil i el goll endèmic, entre altres flagells. L'obra sanitària de la Mancomunitat representa el primer esforç modern, públic i programat, d'intervenció per millorar les condicions de salut de la població abans de la implantació de la seguretat social.

Abstract

The Mancomunitat, which had neither the ability to enact laws nor sufficient wherewithal, radically transformed the social structures and mindset in the field of health, and its influence extended beyond its lifetime. In the field of charitable medicine, it transformed the services for poor demented citizens and the former orphanage system into modern systems to care for pregnant women and the mentally ill. A Healthcare Regionalisation Plan was developed to coordinate all the resources – both public and private – scattered around Catalonia. Health information and educational campaigns for the people were launched, as was continuous training for healthcare staff. Mobile rapid intervention teams were created. Waterworks and sanitation engineering projects were carried out, and in the realm of public health, efforts were made to combat malaria, tuberculosis, typhoid fever, child mortality and the endemic goitre, among other scourges. The Mancomunitat's efforts in health were the first modern, public, programmed effort to intervene to improve the people's health conditions before the advent of social security.

INTRODUCCIÓ

La política sanitària de la Mancomunitat de Catalunya parteix de la voluntat de modernitzar el país i posar-lo al nivell de les nacions europees més avançades. Els noucentistes eren conscients que el nivell de desenvolupament i cultura d'un poble es mesura o valora per la manera de tractar els elements més febles de la comunitat nacional. Això comportava que les administracions públiques actuessin també en l'àmbit de la salut i el benestar de la població.

El concepte de Catalunya-ciutat i la voluntat de civilitat o civilització plena comportaven també la necessitat de millorar i fer accessibles al conjunt de la ciutadania els serveis públics relacionats amb la salut.

Des del principi del segle xx trobem veus que alerten sobre les mancances i deficiències dels serveis sociosanitaris públics i proposen accions correctores, prenent com a models els països més desenvolupats.

Els inspiradors d'aquestes reformes foren alguns metges amb sensibilitat social, vàlua professional i esperit patriòtic, com Domènec Martí i Julià¹ o Miquel Àngel Fargas i Roca.² Però l'inspirador ideològic i promotor polític fou, sense cap mena de dubte, Enric Prat de la Riba. Des de la seva arribada a la presidència de la Diputació de Barcelona, inicià una sèrie d'actuacions encaminades a fer possibles aquests objectius de renaixença, regeneració i modernització del país.

Un instrument importantíssim en aquesta reconstrucció nacional fou la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, i en particular, de la Secció de Ciències. A la seva empara es constituïren una sèrie de serveis científicoadministratius³ considerats estratègics, entre els quals els relacionats amb la sanitat.

Un primer grup d'actuacions està relacionat amb la higiene i la sanitat públiques. Encara que la Mancomunitat no tenia competències directes en aquest àmbit, adoptà una funció de suplència de l'actuació d'altres administracions.

SANITAT

En l'obra sanitària de la Mancomunitat, cal distingir dues etapes clarament diferenciades. La primera, entre 1914 i 1919, dedicada principalment a l'estudi científic dels problemes sanitaris i a la planificació i realització d'algunes experiències puntuals. Els problemes escollits —paludisme, tuberculosi i grip— presentaven un

1. F. ROSELL I MONTANÉ, *L'obra i la personalitat del doctor Martí i Julià*, Barcelona, Impremta de Marian Calvé, 1918.

2. MOISÈS BROGGI I VALLES, «Fargas, su época y su influencia», *Anales de Medicina y Cirugía* (Barcelona), vol. XLV (1969), p. 443-453.

3. ALBERT BALCELLS I ENRIC PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. 1, 1907-1942, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008, p. 95.

abast general, amb una forta repercussió social i econòmica. També s'iniciaren les subvencions a entitats de la societat civil que ja treballaven en temes considerats d'interès públic.

La segona, entre 1920 i 1924, durant la qual, amb la creació del Servei de Sanitat, en dependència directa de la Mancomunitat, es posaren en marxa les seccions específiques de «lluïtes»: antipalúdica, antituberculosa, contra les malalties de transmissió hídrica, contra la mortalitat infantil, contra el goll endèmic i el cretinisme, etc. I els convenis amb altres entitats que realitzaven funcions de suplència.

Cal assenyalar quatre aspectes clarament innovadors: la planificació sanitària, la formació bàsica i contínua del personal sanitari, la informació o educació sanitària de la ciutadania i l'interès per la recerca científica.

SERVEI TÈCNIC DEL PALUDISME

Només crear-se la Mancomunitat, el 7 de maig de 1914, el doctor Gustavo Pittaluga, catedràtic de Parasitologia de la Universitat de Madrid, presentà al Consell una memòria per estudiar i eradicar el paludisme a Catalunya.

Si bé aquest problema no era nou, al principi del segle xx a Catalunya representava un problema seriós per al desenvolupament d'algunes comarques, per les conseqüències de caràcter sanitari, demogràfic, econòmic i social que tenia.

Des de finals del segle XVIII i en gran part del XIX, es varen dur a terme iniciatives encaminades a la prevenció de les violentes epidèmies de paludisme, abundants en algunes zones del delta de l'Ebre i dels aiguamolls de l'Empordà, on es cultivava l'arròs. En aquest període, es presentaren a la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona diverses «topografies mèdiques» que recollien observacions relacionades amb les febres terciànes i quartanes.⁴ Aquestes descripcions explicaven el problema segons la teoria miasmàtica i advocaven per la millora de les condicions ambientals d'aquestes comarques. Encara que ja s'havia trobat un tractament eficaç com era la quina, el seu ús no podia generalitzar-se atès el seu limitat subministrament.

No va ser fins al 1880 que Laveran va descobrir l'agent patògen de la malaltia: un protozou del gènere *Plasmodium*. El 1887, Ronald Ross va demostrar que aquest microorganisme era transmès per la picada d'un mosquit del gènere *Anopheles* que habitava en zones pantanoses; d'aquí la relació amb la teoria miasmàtica. Un any més tard es varen concretar els cicles sexual i asexual del plasmodi dins del mosquit i el mecanisme de transmissió a l'home.

4. Narcís TORRENT I QUER, «El paludisme a Catalunya al segle XIX a partir de les topografies mèdiques de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya», *Gimbernat* (Barcelona), vol. LIII (2010), p. 79-99.

A l'estiu i a la tardor de l'any 1902, Gustavo Pittaluga havia estudiat ja el problema palúdic del delta del Llobregat, que afectava els termes de Castelldefels, Gavà, Viladecans i el Prat de Llobregat.⁵ Proposaven el tractament farmacològic amb quinina i arsènic i la destrucció dels mosquits o les seves larves mitjançant la canalització de les aigües estancades. Entre l'agost i l'octubre d'aquell mateix any, es va portar a terme una prova de profilaxi química en aquesta zona en què participaren els metges Baltasar Pijoan i S. Salgot, amb resultats prometedors.

Sobre la base d'aquests antecedents, el Consell Executiu de la Mancomunitat sol·licità un dictamen sobre la memòria presentada per Pittaluga a la Secció de Ciències de l'IEC, que poc temps després emeté un informe favorable raonant que la lluita antipalúdica a Catalunya era possible, necessària i convenient; que el nom de Pittaluga era una garantia d'èxit; que el primer pas havia de ser l'estudi científic del paludisme, amb una estadística de morbiditat, i delimitar i declarar les zones palúdiques, i assenyalant les dificultats de caràcter administratiu i social que l'envergadura del projecte comportava. Al mateix temps, s'oferien a publicar els resultats dels treballs realitzats i a col·laborar en les tasques d'organització i inspecció de la campanya antipalúdica.⁶

Els treballs s'iniciaren el 31 de juliol de 1914, amb l'assignació d'una partida pressupostària de 2.500 pessetes amb càrrec al capítol d'imprevistos. Entre l'estiu i la tardor de 1915, es van fer dos assajos de profilaxi antipalúdica al delta de l'Ebre, un de quininització i l'altre de protecció mecànica. El setembre de 1917 es creà un dispensari gratuït a Amposta, on es feien anàlisis de sang i se subministrava el tractament amb quinina. El doctor Josep Torredemé féu un assaig profilàctic amb treballadors de la Cava, i Manuel Vilà, de Tortosa, presentà un informe el 1920 en què posava de manifest una disminució de la incidència del paludisme a la zona, deguda a les millores efectuades en els canals de reg, en la protecció mecànica de les cases, en l'alimentació i en el tractament adequat dels casos de paludisme diagnosticats.

Aquests estudis, juntament amb experiències profilàctiques i obres de sanejament, es repetiren durant aquests anys en altres zones palúdiques del Principat com Salou, Almacelles o el Prat de Llobregat.

5. Andrés MARTÍNEZ VARGAS i Gustavo PITTALUGA, «El paludismo en Cataluña. Investigaciones sobre las formas parasitarias del paludismo endémico en la provincia de Barcelona», a Francisco HUERTAS BARRERO i Gustavo PITTALUGA (dir.), *Investigaciones y estudios sobre el paludismo en España*, Barcelona, La Academia, 1903, p. 60-140.

6. *Treballs del Servei Tècnic del Paludisme 1915-1916*, Barcelona, Mancomunitat de Catalunya, Publicacions de l'Institut de Ciències, 1918.

SERVEI D'ESTUDIS SANITARIS

L'1 d'octubre de 1917, Pittaluga presentà a la Secció de Ciències de l'IEC una proposta d'ampliació del Servei Tècnic del Paludisme en un Servei d'Estudis Sanitaris.⁷ El 19 d'octubre d'aquell mateix any, el conseller de Beneficència i Sanitat de la Mancomunitat, doctor Josep Estadella, presentà un informe en què exposava la necessitat de crear, a partir del Servei Tècnic del Paludisme, un Servei d'Estudis Sanitaris amb tres grans iniciatives per intentar millorar l'estat de salut de la població catalana: la lluita contra el paludisme, la lluita contra la tuberculosi i l'estudi de l'epidemiologia general a Catalunya com a base per a una profilaxi raonada contra les grans infeccions endèmiques o epidèmiques que afectaven la població catalana.⁸

SECCIÓ DE TUBERCULOSI

Els antecedents, cal buscar-los en el Patronat de Catalunya per a la Lluita contra la Tuberculosi, promogut per l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya l'any 1904, que creà els primers dispensaris i sanatoris i edità una «Cartilla popular antituberculosa» i una «Auca de la tisi», amb finalitats preventives i divulgadores.⁹

La Secció de Tuberculosi començà a treballar l'any 1918 amb dos metges, els doctors Lluís Sayé¹⁰ com a director i Tomàs Seix com a auxiliar. La primera tasca de la Secció fou la recollida de dades epidemiològiques específiques sobre mortalitat tuberculosa a Catalunya i, en particular, a Barcelona ciutat. Els resultats d'aquests estudis foren presentats i publicats dins el marc del Tercer Congrés de Metges de Llengua Catalana de l'any 1919.

L'any 1920 es transformà en un servei de lluita antituberculosa, que inaugurà un dispensari al barri del Poble-sec de Barcelona amb les funcions de diagnosticar, tractar i prevenir la infecció tuberculosa en la comunitat.

El 1921 es convertí en un servei d'assistència social als tuberculosos, amb un equip d'infermeres visitadores dels domicilis dels afectats, per fer una valoració social i sanitària de l'entorn familiar, escolar, laboral, etc., i minimitzar la propagació. Es practicaren radioscòpies i exàmens de laboratori per detectar la infecció en les fases inicials.

7. Gustavo PITTALUGA, «Pròleg», a *Treballs del Servei Tècnic...*, p. VII-X.

8. *Treballs del Servei de Sanitat 1917-1921*, Barcelona, Mancomunitat de Catalunya, 1922.

9. Josep M. CALBET, «Lluita antituberculosa a Catalunya», *Gimbernat* (Barcelona), vol. XVIII (1992), p. 15-24.

10. Jacint CORBELLA, «L'obra científica del doctor Lluís Sayé i Sempere (Barcelona, 1888-1975)», *Gimbernat* (Barcelona), vol. XX (1993), p. 143-163.

L'any 1923 s'iniciaren les vacunacions profilàctiques, amb el bacil atenuat de Calmette i Guerin (BCG), que vingueren a Barcelona a donar unes lliçons pràctiques sobre l'aplicació del seu mètode preventiu.

SERVEI DE DEMOGRAFIA I ESTADÍSTICA

Tenia per objecte la recollida de dades epidemiològiques, l'estudi de les epidèmies, la publicació de monografies respecte a les infeccions més prevalents i la utilització de mitjans de propaganda per evitar la propagació de la malaltia.

El responsable d'aquesta secció fou el doctor Manuel Dalmau, un jove investigador del Laboratori Municipal format sota el guiatge del doctor Turró, que morí prematurament.

L'any 1918 s'organitzà un curs de morbiditat i mortalitat de les malalties infeccioses, i es detectà un brot de febre icterohemorràgica, a Tortosa i a Barcelona, en les rates de claveguera, amb l'isolament del germen.

L'any 1919 s'envià a tots els metges de Catalunya una enquesta sobre les característiques de l'epidèmia gripal. El doctor Leandre Cervera preparà una memòria amb les mesures profilàctiques contra la grip, i s'edità un cartell d'àmplia distribució, amb mesures preventives enfront de la grip.

A més, estava prevista la publicació d'una revista bimensual, el *Butlletí del Servei d'Estudis Sanitaris*.

El 29 d'abril de 1920, el Consell Permanent aprovà la incorporació a l'Administració mancomunal de les funcions que, per delegació de la Secció de Ciències de l'IEC, desenvolupava el Servei d'Estudis Sanitaris, i es creà el nou Servei de Sanitat, al mateix temps que, el 5 de maig, es constituïa una Comissió de Sanitat amb la finalitat d'assessorar-lo i supervisar-ne les funcions. Aquesta comissió era presidida pel president de la Mancomunitat, mentre que el conseller de Beneficència i Sanitat ocupava la sotspresidència, i com a vocals hi havia el director i el subdirector del Servei de Sanitat (Gustavo Pittaluga i Lluís Sayé), dos representants de la Secció de Ciències de l'IEC (August Pi i Sunyer i Ramon Turró), un representant de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona (Pere Nubiola), un representant de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya (Benet Oliver i Rodés) i el diputat i exconseller de Beneficència i Sanitat Josep Estadella.

LLUITA CONTRA LA FEBRE TIFOIDE

Les malalties de transmissió hídrica constituïen un greu problema de salut pública tant a les zones rurals com a les urbanes de Catalunya, amb brots epidèmics repetits. El doctor Jaume Gras i Tarré en fou nomenat responsable.

L'any 1920 s'iniciaren les vacunacions antitífiques amb caràcter profilàctic a diverses poblacions i als establiments benèfics de la Mancomunitat.

El 1921 s'envià una enquesta epidemiològica sobre les malalties d'origen hídric a tots els metges titulars. També es començà l'anàlisi bacteriològica de les fonts d'aigua i els pous de zones urbanes i rurals.

L'any 1922 s'inicià l'elaboració de la vacuna antitífica per part del Servei de Sanitat (sota la direcció de Pere Domingo). També es començà l'anàlisi de sang i productes patològics dels suspectes d'infecció tífica. Al mateix temps, s'emprengueren els estudis per a l'abastiment d'aigua potable a diverses poblacions.

El 1923 s'iniciaren les obres per a l'abastiment d'aigua potable i l'eliminació de les aigües residuals de diferents poblacions.

El 1924 es portà a terme la desinfecció de pous i cases.

La majoria de municipis no disposaven dels mitjans tècnics, econòmics i burocràtics per a emprendre aquest tipus d'obres, que foren realitzades per la Mancomunitat a través de la Secció d'Obres hidràuliques i de sanejament.¹¹

LLUITA CONTRA LA MORTALITAT INFANTIL

La minva de la natalitat i les altes taxes de mortalitat preocupaven la població en general i els polítics en particular. La Mancomunitat no podia restar indiferent al retrocés demogràfic, que significava un envelliment de la població i una disminució de la riquesa del país. Per això, el 23 d'agost de 1923 s'acordà: «Encomanar al Dr. August Brossa i Bosque el treball de recollir dades i proposar solucions de caient pràctic referents al problema de la mortalitat infantil, adscriuint-lo al Servei de Sanitat, amb el càrrec d'Auxiliar facultatiu de Lluita contra la Mortalitat Infantil, i entenent-se el nomenament, per ara, sense sou.»¹²

BRIGADES SANITÀRIES

Les Brigades Sanitàries, creades l'any 1921, eren uns equips mòbils i d'urgències preparats per a intervenir en brots epidèmics o emergències sanitàries. Aquests equips sanitaris, en nombre de quatre, ben proveïts de personal i de material, estaven situats a Barcelona, Lleida, Reus i Figueres.

En la delimitació de l'àrea d'aquests equips, el conseller de Sanitat procedí a la realització d'un estudi preliminar del mapa sanitari i a la divisió sanitària¹³ de Catalunya.

11. *Compilació dels serveis mancomunals d'interès directe pels municipis de Catalunya*, Barcelona, Mancomunitat de Catalunya, 1923, p. 60.

12. *Crònica Oficial de la Mancomunitat*, vol. 4, 1923, p. 254.

13. «Divisió Sanitària de Catalunya», a *Compilació dels serveis...*, p. 95.

SERVEI DE CURSOS AMBULANTS I DELS LABORATORIS

Dins l'esquema sanitari descentralitzat de la Mancomunitat, a més dels equips mòbils de diagnòstic i atenció urgent, es feia necessària l'existència de laboratoris d'higiene fixos.

Aquesta estructura organitzativa permetia una gran elasticitat funcional i una cobertura total del Principat. Això evitava a molts municipis tenir instal·lacions pròpies i, per tant, estalviar despeses i millorar la qualitat del servei. Aquests laboratoris foren situats a les mateixes poblacions base de les brigades mòbils.

Els Cursos de Diagnòstic de Laboratori de les malalties infeccioses i parasitàries per a metges i sanitaris (farmacèutics i veterinaris) foren els precursors de la formació continuada tal com avui l'entenem. Es feren dos cursos en el transcurs de l'any 1923, a Reus i a Figueres, professats per Antoni Salvat, catedràtic d'Higiene de la Facultat de Medicina i membre de la Comissió de Sanitat.

ESTUDI DEL GOLL ENDÈMIC I DEL CRETINISME

Els habitants de les comarques catalanes del Pirineu patien amb una certa freqüència els problemes ocasionats per la falta de iode en la seva dieta, i això constituïa un veritable problema de salut pública, amb repercussions socials i econòmiques.

Per pal·liar aquesta situació, la Mancomunitat de Catalunya, abans de la famosa visita del rei Alfons XIII i el doctor Marañón a Las Hurdes, l'any 1923 encomanà als doctors Antoni Guàrdia i Francesc Ribas Soberano l'estudi del problema i la proposta de mesures per combatre'l.¹⁴

SERVEI DE BENEFICÈNCIA

També aquí cal distingir dos períodes clarament diferenciats. El primer, entre 1914 i 1919, en què la beneficència continuava en mans de les diputacions provincials i la Mancomunitat realitzà estudis i propostes per a millorar els serveis prestats i subvencionà establiments privats que feien funcions de suplència.¹⁵

En la segona fase, entre 1920 i 1924, amb el traspàs de les competències de les diputacions a la Mancomunitat, es produeixen una sèrie de canvis molt marcats. La gestió de tots els establiments benèfics s'agrupa en les quatre juntes provincials de Beneficència, formades per tres diputats provincials i sis tècnics, per a tenir més credibilitat i professionalitat. Es creà una direcció facultativa per a cada un dels establiments. Es dotaren de personal laic i tècnic, escollit per concurs oposició. Es

14. *Crònica Oficial...*, p. 199 i 253.

15. Ramon ALBÓ, *Barcelona benèfica*, Barcelona, 1917.

milloraren les infraestructures i l'equipament dels establiments propis. S'establiren convenis de col·laboració amb institucions privades, subjectes a una normativa i una supervisió públiques.¹⁶

SERVEI D'ASSISTÈNCIA ALS ALIENATS DE CATALUNYA

Una de les primeres preocupacions de Prat de la Riba en fer-se càrrec de la presidència de la Diputació de Barcelona l'any 1907 fou la reforma i la reorientació de la beneficència provincial. La beneficència pública tenia mala fama, i amb raó. Les institucions estaven en pèssimes condicions; eren llocs on la societat tancava o aïllava els problemes socials (orfes, expòsits, alienats, vells, decrepits, etc.).

L'esperit inquiet i modern de Prat de la Riba no podia consentir aquesta situació degradant i incívica en una Catalunya que es volia culta, pròspera i ordenada. L'any 1911 es publicà una extensa memòria en la qual s'analitzava la situació en què es trobava el Servei de Dements i les millores que serien necessàries.¹⁷

Fruit d'aquest informe fou el nomenament l'any 1912 d'un inspector facultatiu del Servei Provincial de Dements en la persona del doctor Tomàs Busquets i Teixidó. L'any següent, el 1913, li fou encarregada l'elaboració d'un estudi sobre la reforma de l'esmentat servei. Aquesta mateixa preocupació es posà de manifest l'any 1914 en constituir-se la Mancomunitat de Catalunya.

La Llei general de beneficència de 1849 distribuïa la responsabilitat de les atencions benèfiques entre els ajuntaments, l'Estat i les diputacions, segons si el problema era agut o crònic, és a dir, transitori o permanent. Però, a la pràctica, l'Estat incomplia les seves obligacions.

A Catalunya, les diputacions exercien una funció substitutòria dels deures de l'Estat respecte als malalts mentals. El servei era prestat en establiments aliens, del segle anterior, que presentaven deficiències en la seva estructura i en el seu funcionament.

El 6 de maig de 1914, el Consell Permanent posà a la consideració de la primera assemblea de la Mancomunitat un «Projecte de Bases de la incorporació del Servei de dementos» en què, d'entrada, ja es reconeixia que comportaria resoldre problemes d'ordre científic, tècnic i administratiu.

Aquest projecte preveia la creació de clíniques psiquiàtriques dotades de tots els mitjans materials i personals, amb la funció d'asils d'observació, diagnòstic i tractament dels problemes aguts abans de la cronificació, i el seu ingrés en un manicomi. Aquestes clíniques, una per cada província, estarien emplaçades a les

16. Francesc PUIG ALFONSO, *Beneficencia: artículos*, Barcelona, 1927.

17. *Documentos referentes al Servicio de dementos pobres de la Provincia de Barcelona*, Barcelona, Diputació Provincial de Barcelona, 1911.

grans urbs. Un cop fet el diagnòstic, els malalts serien distribuïts en pavellons especials o centres monogràfics.

També es proposava la creació d'una colònia agrícola que permetés la vida en llibertat dels malalts no violents.

Aquest material humà hauria de servir als metges i als estudiants de medicina per a investigar i fer pràctiques.

El projecte fou aprovat, i immediatament se sol·licitaren tres informes tècnics als doctors Martí i Julià (president de la Societat de Psiquiatria i Neurologia de Barcelona), Alsina i Melis (director del manicomi de Salt) i Busquets i Teixidó (com a inspector facultatiu de la Diputació de Barcelona). El Consell Permanent també nomenà, en el seu si, una ponència tècnica relativa al pla general de reorganització i reforma del Servei d'assistència als dementes de Catalunya formada pels consellers Argemí, Mestres i Riera.

La filosofia dels alienistes catalans del primer quart del segle xx, agrupats entorn de la Societat de Psiquiatria i Neurologia de Barcelona i que en gran part inspiraren la reforma de l'assistència psiquiàtrica tan sols iniciada per la Mancomunitat, es troba explicitada en la comunicació del doctor Busquets al IV Congrés de Metges de Llengua Catalana.¹⁸

Les tres memòries presenten bastants punts en comú:

- Necessitat de separació dels malalts aguts i crònics.
- Rebuig dels tractaments de força o coercitius.
- Importància de la teràpia ocupacional (colònies agrícoles, costurers, etc.).
- Creació d'instituts medicopedagògics per a deficientes i anormals recuperables.
- Establiments d'observació per al diagnòstic i classificació dels individus amb alteracions mentals agudes, sense intervenció legal.
- Necessitat de dispensaris encaminats a la profilaxi social a tot Catalunya.
- Docència de la psiquiatria a tots els nivells.

Finalment, per raons pressupostàries, l'any 1915 es decidí edificar una «Clínica d'Observació i Hospital per al tractament de malalties mentals» als voltants de Barcelona. La compra dels terrenys a Santa Coloma de Gramenet es féu l'any 1916. I al principi de 1917 s'obria el concurs d'avantprojectes arquitectònics, que fou guanyat pels arquitectes noucentistes Josep M. Pericas i Rafael Masó i que preveia l'edificació de blocs aïllats sense la clàssica tanca al voltant del recinte. La mort de Prat de la Riba i les limitacions econòmiques aturaren la construcció fins a l'any 1927. I la inauguració es féu el 1931.

18. Tomàs BUSQUETS TEIXIDÓ, «L'assistència dels alienats a Catalunya», a *Actes del IV Congrés de Metges de Llengua Catalana*, vol. II, Barcelona, Impremta Badia, 1921, p. 395-402.

El manicomi de Salt, propietat de la Diputació de Girona, estava en unes condicions lamentables dels edificis i amb manca de personal tècnic i auxiliar. Per a redreçar aquesta situació, la Mancomunitat nomenà un nou director en la persona de Salvador Vives i Casajuana. Aquest doctor adreçà periòdicament a la Mancomunitat una sèrie d'informes tècnics assenyalant les deficiències o mancances i proposant les mesures correctores.¹⁹

Finalment, el que caracteritzà la modernitat de la reforma psiquiàtrica promoguda per la Mancomunitat fou:

— El trànsit del manicomi com a dipòsit dels dementes a l'hospital psiquiàtric com a centre clínic de diagnòstic i tractament dels malalts mentals.

— L'exemplaritat de l'organització com a servei públic.

— La diferenciació entre casos aguts i crònics, curables o incurables, educables i no educables.

— L'atenció separada per grups diagnosticats.

— La sortida temporal, sota criteri facultatiu.²⁰

— El tractament familiar o domiciliari.

— El patronat de dementes curats.²¹

INSTITUCIÓ MATERNAL CATALANA

La Institució Maternal Catalana fou el fruit d'una visió avançada i innovadora de la medicina social del principi del segle xx. Era un projecte d'ampla volada, a realitzar per fases, que pretenia vestir un sistema català d'assistència maternoinfantil integrant els aspectes de la protecció, la promoció i l'atenció sanitària, junt amb la formació dels professionals i la recerca científica aplicada. Es pretenia crear una xarxa assistencial a tot Catalunya, formada per dispensaris als barris i a les poblacions, amb una maternitat a cada capital de província i un centre de referència a Barcelona. Tenim, doncs, ja clarament exposats els tres nivells d'assistència de tipus modern: el primari, el secundari i el terciari, constituint un sistema integral i integrat d'atencions medicosocials per a les mares i els infants de Catalunya.

19. «Report sobre el Manicomi de Salt, que eleva al Consell Permanent de la Mancomunitat de Catalunya el Director facultatiu del referit centre Dr. Salvador Vives», a *Reports del Consell Permanent a l'Assemblea de la Mancomunitat de Catalunya*, annex núm. 25, Barcelona, Mancomunitat de Catalunya, 1916.

20. *Reports del Consell Permanent a l'Assemblea de la Mancomunitat de Catalunya*, annex núm. 32, Barcelona, Mancomunitat de Catalunya, 1916.

21. *Reports del Consell Permanent a l'Assemblea de la Mancomunitat de Catalunya*, Barcelona, Mancomunitat de Catalunya, 1918; Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona, any 1918, lligall núm. 2791.

En aquest context, la Casa Maternal Catalana era l'hospital especialitzat o de tercer nivell, el centre de referència i atenció de les grans distòcies. Equipat amb utillatge i personal capacitat per a resoldre tota la patologia maternoinfantil, esdevenia apte per a la docència a tots els nivells i per a la recerca. La Casa Maternal era la clau de volta de l'entramat de la Institució Maternal Catalana. Escoltem la veu dels protagonistes:

La idea directriu de la nova institució no fou solament la de millorar serveis, construint edificis higiènics dotats de material científic, sinó la de transformar l'esperit de la institució.

La Maternitat secreta, deshonorosa, calia idealitzar-la. La Casa Maternal Catalana servirà per a tothom, per a totes les dones del nostre poble. Les pertanyents als estaments humils, allotjades en cases esquifides, mal ventilades, i les pertanyents a les classes acomodades de la societat. Hi haurà el departament secret gratuït, per a les solteres, les que ningú ha de saber que s'hi troben; però hi haurà un altre secció de pagament, pública, on les obres, no d'almoïna, sinó amb llurs diners, puguin anar-hi a parir sabent-ho tothom; on aniran a veure-les llurs marits, que no significarà cap deshonor, sinó al revés, hi aniran perquè el fer-ho significa una major garantia per al feliç infantament de llurs fills.

Ultra els ideals exposats, és l'aprofitament per a l'ensenyança del material científic de la casa; que hi vagin els estudiants, que hi vagin els metges que vulguin perfeccionar-se en tocologia i ginecologia, oferint-los abundós material i metges il·lustrats que puguin guiar-los i que l'haver estudiat a la Maternitat sigui segura garantia de suficiència i valer científic.²²

En aquesta empresa, ultra la inspiració de Prat de la Riba, cal destacar la direcció de Miquel Àngel Fargas en la reorientació i transformació d'aquesta institució. La seva construcció abraça just el període de la Mancomunitat, entre 1914 i 1924.

El conjunt d'edificis de la Institució Maternal Catalana a Barcelona, al barri de les Corts, constitueix un dels exponents més destacats de l'arquitectura civil noucentista, amb l'harmònica compenetració dels edificis i els jardins mediterranis, fent la síntesi postulada per la ideologia noucentista entre el camp i la ciutat, entre el món rural i l'urbà.

PLANIFICACIÓ SANITÀRIA

Un dels aspectes més destacats i moderns de l'obra sanitària de la Mancomunitat foren les propostes d'ordenació sanitària per a Catalunya, diferent de la legislació sanitària.

22. *L'obra feta*, vol. 1, *Beneficència*, Barcelona, Mancomunitat de Catalunya, 1923.

L'any 1914, acabada de crear la Mancomunitat, rebé per part de la mutualitat de previsió social L'Aliança la petició de formar un «cos mèdic regional per al tractament de malalts pobres».²³

El 1917, Prat de la Riba encarregà al doctor Jacint Reventós la realització d'un estudi i una proposta d'organització racional dels recursos sanitaris sobre el territori. El Pla de Regionalització Sanitària²⁴ per a Catalunya constitueix el precedent de tots els posteriors plans de comarcalització hospitalària i sanitària. Té un gran valor doctrinal. Aplicava la filosofia del sentit comú i del pragmatisme. Buscava la complementació des de la base, partint del que hi havia: metges, farmacèutics, asils, clíniques i hospitals. Pretenia facilitar la col·laboració i la coordinació de tots aquests elements, infrautilitzats i aïllats, per tal de crear una xarxa sanitària moderna i eficaç. Era un projecte funcional, no creava noves estructures físiques o administratives. Volia optimitzar els recursos a través de la interconnexió dels elements sanitaris existents sobre el terreny. Aquest pla respectava la llibertat i l'autonomia, i facilitava la cooperació entre els agents implicats.

La redacció de l'Estatut d'autonomia per a Catalunya de l'any 1919 estimulà els estaments sanitaris a fer una sèrie de propostes encaminades a l'ordenació professional: 1) la redacció d'un Reglament de Sanitat Pública annex a l'Estatut; 2) que la provisió de càrrecs públics sanitaris (metges, farmacèutics, llevadores, etc.) es fes sempre per concurs oposició, i 3) la delimitació de les tasques professionals entre els practicants i el cos d'infermeres de creació recent.

L'any 1923, el conseller de Sanitat procedí a la realització d'un estudi preliminar del mapa sanitari i a la divisió sanitària de Catalunya,²⁵ que no arribà a desplegar-se.

FORMACIÓ DELS PROFESSIONALS SANITARIS

Per a millorar l'atenció als establiments propis de la Mancomunitat i dotar-los de personal qualificat, es desplegaron diverses iniciatives.

La primera fou la creació de l'Escola d'Infermeres Auxiliars de Medicina,²⁶ l'any 1917. Dins el marc de la formació professional, oferia a la dona una nova branca de treball amb reconeixement social i remuneració, dins l'àmbit institucional de la Mancomunitat. L'Escola també oferí curssets d'actualització a Tarragona, Lleida i Girona, destinats al personal religiós de les cases de beneficència de la Mancomu-

23. Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona, 1914, lligall núm. 2778.

24. Josep CORNUDELLA, *La pneumologia a Catalunya i els seus homes*, Barcelona, Ariel, 1975.

25. «Divisió Sanitària de Catalunya», a *Compilació dels serveis...*, p. 95.

26. *Resum dels acords del Consell Permanent: Novembre 1917 Gener 1918*, Barcelona, Mancomunitat de Catalunya, 1918.

nitat, i cursos de caràcter pràctic a Sabadell, Lleida i Terrassa, o d'especialització com a auxiliars de laboratori, etc.

La pràctica de la formació continuada, com un signe de modernitat, fou introduïda per la Mancomunitat en l'àmbit sanitari. El Servei de cursos ambulants i dels laboratoris²⁷ tenia la finalitat d'oferir formació especialitzada i actualitzada als professionals sanitaris (metges, farmacèutics, veterinaris, etc.), de forma descentralitzada, respecte de les patologies prevalents en aquell moment i en aquell context. Aquests cursos eren impartits per professors de la Facultat de Medicina que es desplaçaven a Reus o a Figueres.

L'EDUCACIÓ SANITÀRIA DE LA POBLACIÓ

L'instrument escollit per a apropar la cultura al poble fou l'Institut d'Educació General. Per a assolir aquests objectius, utilitzà dues vies: les conferències populars i la «Biblioteca Minerva», col·lecció de coneixements indispensables. Els temes referents a la higiene ocuparen una part important de l'activitat d'aquest organisme. Es pronunciaren vint-i-una conferències, algunes amb projeccions, en onze poblacions i amb l'assistència d'uns deu mil oients. La col·lecció «Biblioteca Minerva» publicà sis títols relacionats amb la salut.

Un aspecte molt innovador fou l'aplicació del cartellisme a l'educació sanitària.²⁸ La Mancomunitat publicà i distribuï cartells d'una alta qualitat artística i educativa, realitzats per artistes tan rellevants com Ramon Casas o Francesc Galí, per alertar sobre patologies tan greus com la sífilis i la tuberculosi, o sobre el problema higiènic de les mosques. També foren utilitzats els fulls volants per alertar dels perills de les mosques, etc.

SUPORT A LA RECERCA SANITÀRIA

Un altre element de modernitat en l'obra de la Mancomunitat fou l'interès per la recerca en tots els camps del coneixement i de la tècnica. En l'àmbit sanitari, això es concretà a través de tres tipus d'accions: el patrocini, les beques i les borses de viatge per a sortir a l'estranger amb la finalitat d'acudir a congressos internacionals, fer estades en centres clínics o laboratoris de referència o visites d'estudi a institucions rellevants.²⁹

27. *L'obra realitzada, 1914-1923*, Barcelona, Mancomunitat de Catalunya, 1923.

28. Ramón CASTEJÓN, Enrique PERDIGUERO i José Luis PIQUERAS (ed.), *Las imágenes de la salud: Cartelismo sanitario en España (1910-1950)*. Alacant, CSIC, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil Albert, 2012.

29. Ferran SABATÉ I CASELLAS, *Política sanitària i social de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1924)*, tesi per aspirar al grau de doctor presentada a la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993.

Els Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi foren un instrument d'ampliació i perfeccionament per a postgraduats de totes les disciplines. En l'àmbit de les ciències biològiques, trobem curssets des de 1915 oferts per August Pi i Sunyer, J. M. Bellido, Leandre Cervera, Manuel Dalmau i d'altres.³⁰

L'altra via fou la creació o el sosteniment de laboratoris i instituts de recerca mèdica com els laboratoris psicomètric i antropomètric de l'Institut d'Orientació Professional, el laboratori de fisiologia³¹ a la Facultat de Medicina o el laboratori de psicologia experimental, etc. Aquests centres assoliren relleu internacional a través de les seves publicacions i de les comunicacions en congressos internacionals de les seves especialitats respectives.

NOTA BIOGRÀFICA

Ferran Sabaté i Casellas (Barcelona, 1951) és llicenciat en medicina i cirurgia per la Universitat Autònoma de Barcelona (1975), diplomat en sanitat per l'Escuela Nacional de Sanidad (1976), llicenciat en geografia i història per la Universitat de Barcelona (1983) i doctor en medicina per la Universitat de Barcelona (1993). És especialista en pediatria i puericultura (1979), i en medicina preventiva i salut pública (1982) per la Universitat de Barcelona. També ha realitzat postgraus al Centre Internacional de l'Enfance de París, a la Universitat Internacional Menéndez Pelayo de Santander i a la Universitat de Lausana. És metge titular de l'Institut Català de la Salut a Sabadell des del 1977 fins ara, i ha estat metge cooperant a hospitals d'Angola, Tanzània, Ruanda, el Marroc, el Brasil, Bolívia, Hondures i el Perú. Ha estat professor del Màster en Medicina Tropical i Salut Internacional de la Universitat de Barcelona entre el 1987 i el 1993, professor del Màster de Salut Pública de la Universitat de Montemorelos (Mèxic) i, des del 2009, és professor d'història de la medicina i comunicació medicosocial a la Universitat de Barcelona. És membre de diverses societats científiques, entre les quals la Societat Catalana d'Història de la Medicina, la Sociedad Española de Historia de la Medicina i la International Society of the History of Medicine. Especialista en pediatria i història de la medicina, la seva producció científica ha versat principalment sobre aquests camps. La seva tesi doctoral va tractar de la política sanitària i social de la Mancomunitat de Catalunya.

30. Joan Ramon BARBANY i Empar GRANADOS, «La recerca en la medicina bàsica durant la Mancomunitat i la Generalitat», a *La recerca als Països Catalans: Llibre d'homenatge a Jordi Rubió*, Barcelona, Congrés de Cultura Catalana, 1978, p. 51-75.

31. Jacint CORBELLA, *L'Institut de Fisiologia de Barcelona (1920-1939)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009.

La política agrària de la Mancomunitat

ANDREU MAYAYO
Universitat de Barcelona

Resum

Malgrat que Catalunya havia esdevingut al llarg del Vuit-cents la «fàbrica d'Espanya», la població activa agrària continuava sent majoritària a principi del segle xx i la qüestió agrària va polaritzar encara la vida social i política fins als anys trenta. Cal recordar que el mapa comarcal iniciat per la Mancomunitat i establert per la Generalitat tenia com a base els mercats agraris setmanals. La crisi agrària a cavall dels segles XIX i XX va posar la qüestió agrària a l'agenda política i va desfermar un conflicte social punyent. La Mancomunitat, esperonada pel catalanisme conservador, va optar per la modernització de l'agricultura i la ramaderia, i també pel cooperativisme interclassista i no igualitari (la capacitat de decisió anava vinculada a la capacitat econòmica de cada soci), per a superar el conflicte en un context de reformisme social. En aquest sentit, les prioritats de la Mancomunitat foren la consolidació i l'ampliació de les tasques de l'Escola Superior d'Agricultura, creada per la Diputació de Barcelona l'any 1912, i la creació dels Serveis Tècnics Agraris, que escamparen pels pobles les novetats per a millorar la productivitat i l'elaboració dels productes. Convé subratllar la tasca de diverses persones que també hi tingueren un paper polític important, com ara Carles Pi i Sunyer, Pere Màrtir Rossell i Vilar, Josep M. Rendé i Ventosa, Josep M. Valls o Manuel Raventós.

Abstract

Even though Catalonia had become the “factory of Spain” over the course of the 19th century, active farmers were still in the majority in the early 20th century, and the agricultural question still polarised social and political life until the 1930s. It is worth bearing in mind that the county maps initiated by the Mancomunitat and established by the Generalitat were based on weekly farmers' markets. The agrarian crisis which spanned the late 19th and early 20th century placed the issue of agriculture on the political agenda and unleashed a bitter social conflict. The Mancomunitat, spurred by conservative Catalanism, opted for the modernisation of agriculture and livestock, along with inter-class, non-egalitarian cooperatives (the decision-making ability was linked to the economic capacity of each member) to overcome the conflict within the context of social reformism. In this

sense, the Mancomunitat's priorities were to consolidate and expand the role of the Escola Superior d'Agricultura created by the Diputació de Barcelona in 1912, and to create the Serveis Tècnics Agraris, which would spread the new developments aimed at improving productivity and product manufacturing around the communities. Finally, we should spotlight the efforts of different individuals who also played a major political role, such as Carles Pi i Sunyer, Pere Màrtir Rossell i Vilar, Josep M. Rendé i Ventosa, Josep M. Valls and Manuel Raventós.

No hem fet la Mancomunitat per a tenir una Diputació més gran, ni per donar a l'ànima catalana un petit cos d'administració subordinada, secundària: una província. Tots, anant més o menys enllà, qui deturant-se aviat, qui veient lluny encara el terme del seu ideal, tots volem per a Catalunya un cos d'Estat, tots sentim que la dignitat de la voluntat popular catalana exigeix imperiosament, més o menys accentuades o atenuades, formes d'Estat (Enric PRAT DE LA RIBA, «Als diputats de la Mancomunitat de Catalunya», Sitges, maig 1917, p. 6-7).

En aquest any d'aniversaris històrics i rodons, em permetran que afegeixi el vint-i-cinquè de la presentació de la meua tesi doctoral *La destrucció del món rural català 1880-1980: de pagesos a ciutadans*, si més no per a palesar el meu atreviment en la redacció d'aquesta ponència. Mentre la tesi de Josep Andreu Maresma ens allisonava respecte a les transformacions del sector agrari en el primer terç del segle xx, el meu interès era —tot seguint Albert Balcells— el conflicte social, que arrencava amb força amb la crisi agrària finisecular i va anar pujant de to fins a l'esclat de la guerra i la revolució de 1936. Després de conceptualitzar la via revolucionària i la via reformista en el naixement del moviment cooperatiu agrari, definia la Mancomunitat com la proposta del catalanisme pairalista conservador, que apostava per la modernització agrària com a factor superador de la lluita de classes.

La meua mirada sobre la Mancomunitat era esbiaixada, com gairebé totes, i entelada, per descomptat, per l'apriorisme ideològic bandejant els fonaments d'unes polítiques públiques tant en l'àmbit educatiu com en el dels serveis. Aquest és el forat que va omplir amb escriu Josep Casanovas i Prat en la seva tesi doctoral *L'Acció Tècnica Agrària (1912-1939). La política agrària de la Mancomunitat i la Generalitat de Catalunya*, presentada l'any 1996 a la Universitat de Barcelona. Em plau recordar que aquesta fou la primera tesi doctoral que vaig dirigir, la qual cosa m'esperona a continuar escrivint aquesta ponència, bo i subratllant d'antuvi els mèrits de la recerca de l'amic Pep Casanovas.

En aquests darrers vint anys, no cal dir-ho, la recerca i la publicació al voltant del nostre tema han continuat creixent en quantitat i qualitat. Destacaria tres tesis doctorals excel·lents: la de Jordi Planas Maresma centrada en l'associacionisme dels propietaris agraris, la del malaguanyat Toni Saumell sobre el cooperativisme pe-

nedesenc i la de Jordi Pomés referida a la Unió de Rabassaires. Així mateix, caldria afegir la pila de monografies sobre sindicats i cooperatives agrícoles tot seguint els patrons d'Antoni Gavaldà i Josep Santesmasses en els seus treballs pioners sobre Valls i Nulles. Jo mateix, amb Joan Fuguet, vaig confeccionar els llibres de la Societat de Barberà de la Conca (la primera a enlairar un celler cooperatiu a Catalunya, l'any 1901) i, més recentment, de la centenària Cooperativa Vinícola de Sarral. Molt meritòria i, sobretot, útil és la col·lecció de biografies de cooperativistes catalans dirigida per Antoni Gavaldà i publicada amb el suport de la Fundació Roca i Galès i l'editorial Cossetània.

Així mateix, som a l'espera dels resultats de la tesi doctoral endegada per Pere Aragonès, sota la direcció de Carles Sudrià, amb el títol *La Mancomunitat i el desenvolupament econòmic de Catalunya (1914-1925)*. Esperem que la seva intensa activitat política i institucional, en uns moments de gran efervescència nacional, pugui permetre al diputat Pere Aragonès posar-hi el punt i final al més aviat possible.

EL PES DEL SECTOR AGRARI CATALÀ

Malgrat que Catalunya havia esdevingut al llarg del Vuit-cents «la fàbrica d'Espanya», a l'inici del Nou-cents la població activa agrària ultrapassava el 50 % i era aclaparadora a la majoria de comarques catalanes. La modernització de l'agricultura i de la ramaderia esperonada per la Mancomunitat va reduir en el primer terç del segle xx en una quarta part el nombre d'efectius (uns cent mil) i, en una Catalunya que havia passat dels dos als tres milions d'habitants, a la meitat en termes percentuals, concretament el 27 % l'any 1930. Així mateix, malgrat la puixança de la ciutat de Barcelona, l'ordenació territorial de la Catalunya-ciutat, iniciada per la Mancomunitat i establerta per la Generalitat, prenia com a base els mercats agraris i els pagesos eren fonamentals en la majoria de districtes electorals. No cal dir, doncs, que la política agrària i els conflictes entre propietaris i pagesos polaritzarien la vida social i política del país fins als anys trenta.

La crisi agrària a cavall dels segles XIX i XX va posar, arreu i també a casa nostra, la qüestió agrària a l'agenda política i va desfermar un conflicte social punyent. L'associacionisme agrari català, sindical, cooperatiu o mutualista, era força atapeït i plural. Hi sorgiren i convisqueren sindicats de tota mena, rabassaires i confederals (de la CNT), sense oblidar-nos dels catòlics. El cooperativisme tingué un origen popular i esdevingué, posteriorment, interclassista amb els propietaris remenant les cireres (més aviat el raïm) a través d'un sistema censatari en què la igualtat del vot dels socis —factor distintiu del cooperativisme popular— era bandejada en favor d'un repartiment de vots lligat a l'aportació econòmica de cada soci.

La conflictivitat agrària viurà el seu moment àlgid tot just en el moment d'un més gran protagonisme de la Mancomunitat a partir d'assumir diverses competències i recursos provinents de les diputacions provincials. L'anomenat «trienni bolxevic» (1918-1920) tocarà de sang el camp català. Només cal recordar l'assassinat el març de 1918 a Valls de Josep Caylà, fundador del Sindicat Agrícola —que aplegava els propietaris— i director del Banc de Valls, i, l'any següent, de Joan Nin, president de l'Associació de Propietaris del Vendrell.

La Mancomunitat serà impulsada pel catalanisme conservador, d'arrel catòlica, hegemnitzat per la Lliga Regionalista amb una voluntat política clara d'apostar per la modernització econòmica (de Catalunya i d'Espanya) i de superar el conflicte social a través del creixement econòmic i de les entitats associatives interclassistes beneïdes per l'Església. En aquest sentit, la modernització del sector agrari anirà lligada a l'augment de la productivitat, a través de la millora de les tècniques agrícoles i ramaderes i el foment del cooperativisme.

LA MODERNITZACIÓ I LA MODERNITAT DEL SECTOR AGRARI

La Mancomunitat va encarregar a l'enginyer agrònom Josep M. Valls, que era el director de l'Escola Superior d'Agricultura de Barcelona, un informe sobre el que havia de fer la institució per a millorar l'agricultura catalana. L'abril de 1916, Valls va fer públic el seu informe tot seguint la tasca realitzada per la Diputació de Barcelona i afegint-hi, com a novetat, la creació d'uns serveis tècnics. Val la pena esmentar els nou punts programàtics defensats per Josep M. Valls:

1) Ampliació de l'Escola Superior d'Agricultura tot convertint-la en una veritable Facultat d'Agricultura.

2) Creació, dins de l'Escola Superior d'Agricultura, d'una escola semblant a l'Elemental del Treball, els estudis de la qual fossin d'uns dos anys de durada, eminentment pràctics i destinats als fills de propietaris que, sense voler exercir la carrera, necessitaven coneixements suficients per a explotar racionalment llurs finques, i també als fills dels grans arrendataris, majordoms, etc., que considerava que «cada dia són més escassos i necessaris».

3) Ampliació i especialització dels cursos breus de difusió agrícola, que ja s'havien començat a impartir, fent-los extensius a totes les comarques i subratllant el seu caràcter eminentment pràctic.

4) Establiment de camps experimentals pràctics en comarques diferents i en conreus diversos, amb voluntat d'especialització i d'aplicació ràpida i fidel dels ensenyaments donats en els cursos.

5) Creació de l'ensenyament agrícola elemental, començant per ensenyar als mestres la matèria que després haurien d'ensenyar als seus alumnes.

6) Edició de publicacions de caràcter agrícola, des de les més selectes, que es podrien donar com una branca de la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans, fins a les d'aplicació i vulgarització de coneixements, tan necessaris per al públic.

7) Organització d'un seguit de concursos anuals sobre maquinària agrícola, bestiar, indústries agrícoles..., que proposava de celebrar cada any en una província diferent i que creia que contribuirien ràpidament i poderosa a la renovació i perfeccionament del sector agrari català.

8) Creació d'un Servei Tècnic de Millores Agrícoles, així com d'un altre Servei Tècnic d'Hidràulica Agrícola, destinats a fomentar i ajudar totes aquelles obres que, malgrat ser d'interès particular, tinguessin aspectes d'interès públic que justificuessin un suport de l'Administració pública. Posava com a exemples les cooperatives de producció, els petits i grans estanys i aprofitaments riberencs i de muntanya.

9) Organització i creació del Departament General d'Agricultura de Catalunya, que tindria sota la seva direcció tots els serveis esmentats.

La Mancomunitat va apostar seriosament per les polítiques públiques en l'àmbit agrari, les quals es resumien en dues vessants: la formativa (tant d'enginyers com de perits) de l'Escola Superior d'Agricultura i la difusora, amb la creació d'uns serveis tècnics. En aquest sentit cal entendre la creació l'any 1918 d'una Conselleria d'Agricultura i Serveis Forestals (el Govern espanyol no en tenia, ja que estaven subsumides en el Ministeri de Foment) i d'una partida pròpia en el pressupost, tot i que mai no va superar el tres per cent en les diverses liquidacions dels exercicis pressupostaris entre 1919 i 1925, amb una mitjana de mig milió de pessetes (3.000 euros). Tot amb tot, caldria afegir els diners destinats al crèdit agrícola (757.250 pessetes), que representaven el 17,6 % del total de la Caixa de Crèdit Comunal. Convé subratllar que l'accés als crèdits era tan sols per a les cooperatives i les associacions agràries i no per a particulars. Tot plegat, van acollir una desena de cooperatives, entre les quals les de Sant Isidre de Lleida, la de l'Espluga de Francolí i la de Vila-rodona sumaven les dues tercers parts amb 480.000 pessetes.

La vida de la Mancomunitat va ser curta i migrada en recursos i competències. Tanmateix, ens ha deixat una pila d'informes, projectes i debats recollits en les publicacions oficials i les revistes especialitzades. La Lliga defensà la modernització productiva i la generació de la riquesa, mentre que els republicans catalanistes posaren l'accent en la redistribució de les rendes en favor dels pagesos i, molt especialment, en la millora dels contractes de conreu i l'accés a la propietat de la terra conreada. Emili Galceran, prohoms de la Lliga, i el republicà Pere Mias es disputaven l'escó de diputat provincial pel districte de les Borges Blanques i deixaven ben palès l'antagonisme ideològic amb motiu del projecte de creació del Crèdit Agrícola de Catalunya. El foment del cooperativisme interclassista no era

una opció tècnica o neutra, sinó profundament ideològica, tal com ho explicita Emili Galceran:

El sindicat agrícola és el sindicat mixt per excel·lència, en ell col·laboren i conviuen propietaris, parcers i obrers. Demés, no és exclusivament com suposa la gent que no observa, una societat cooperativa per a comprar barat i vendre car. Junt amb aquesta característica innegable de la societat cooperativa, presenta altres característiques sens dubte més importants i de major eficàcia social. És un element poderosíssim de concòrdia, de resistència social, és una agrupació essencialment conservadora, en el sentit noble de la paraula, és l'únic mitjà per a donar desenrotllament a totes les formes de previsió i mutualitat, les quals, en els fons, no són més que institucions conservadores. Per això, des del punt de mira polític i econòmic, resulta més pràctic afavorir i afermar i assegurar la vida dels Sindicats que no fer una llei afavorint la parcel·lació.

Pere Mias, conseller d'Agricultura de la Mancomunitat i, posteriorment, de la Generalitat de Catalunya, subratlla la necessitat d'intervenció pública per a redistribuir les rendes, allò que es coneixerà com a reforma agrària:

Ultra de les raons de conveniència abans exposades, concorren les de caràcter social que apareixen amb el transcurs del temps. No pot desconèixer que l'Estat i les Corporacions populars han de prendre les mesures necessàries per a portar a realització una repartició més igual de les riqueses, sense lesionar els principis de justícia ni perjudicar la riquesa en general, i en aquest ordre d'idees estan en el deure autoritats i corporacions que vetllem pel bé públic de proporcionar als desheretats de la fortuna els mitjans indispensables per a enlairar-se en la seva situació social.

L'ESCOLA SUPERIOR D'AGRICULTURA (1912-1924)

L'actuació de l'Estat en la formació agrària a Catalunya s'havia focalitzat de manera prioritària en la creació de granges experimentals i estacions enològiques (a Vilafranca i Reus). Per la seva banda, la Diputació de Barcelona va crear l'any 1890 l'Escola de Perits Agrícoles, transformada quatre anys després en Escola de Perits i Capatassos Agrícoles i, l'any 1898, en Escola Provincial d'Agricultura, amb l'objectiu d'un ensenyament integral que aplegués els coneixements científics i pràctics.

A diferència de les escoles de formació de l'Estat, l'objectiu de la Diputació de Barcelona no era fornir funcionaris a les administracions públiques, sinó professionalitzar les explotacions agràries. La gran majoria dels dos-cents alumnes formats a l'Escola Provincial d'Agricultura entre 1894 i 1910 van dedicar-se a treballar a les explotacions pròpies o bé com a administradors de finques d'altri.

L'any 1912, Enric Prat de la Riba, en qualitat de president de la Diputació de Barcelona, canvià el nom i l'orientació de l'Escola Provincial d'Agricultura. A la

memòria justificativa de la creació de l'Escola Superior d'Agricultura (ESA), el 1911, es feia esment de la importància del sector agrari i de la necessitat d'una formació de qualitat, amb professorat ben retribuït i mitjans adequats:

Es necessari, per complir degudament les necessitats de la regió més poblada d'Espanya, el crear una escola Superior d'Agricultura montada á la moderna, ab professorat ben retribuït, ab medis de treball abundants y que en res desdigni de nostres brillants escoles d'Enginyers, d'Arquitectes, d'Indústries etc. que manté aquesta Diputació. Una escola que ab pletora de sava, nodreixi y desenrotlli l'arbre de la nostra agricultura, de l'agricultura que tothom considera avuy la base mes sólida de la riquesa d'un país.

Prat de la Riba encarregà a Manuel Raventós tirar endavant la nova singladura de l'Escola Superior d'Agricultura. L'Escola quedà inicialment aixoplugada per l'Escola Industrial a l'antiga fàbrica de can Batlló del carrer del Comte d'Urgell de Barcelona. Raventós va fer neteja entre el professorat i, prenent Bèlgica com a model, va establir una triple oferta educativa: un grau de tècnic agrícola de dos anys (perits), un grau d'enginyer agrícola de quatre anys (enginyers agrònoms) i un grau de professor en agricultura amb la realització de la tesi doctoral (doctors). Cap alumne assolirà el grau màxim i la baixa matrícula serà estimulada amb beques establertes per la Mancomunitat.

La consolidació de l'ESA vingué de la mà de Josep M. Valls, director general d'Agricultura, nomenat director l'any 1915. Valls introduí els cursos breus d'especialització, que duraven una o dues setmanes amb tres hores diàries de formació, subvencionats pels ajuntaments, les diputacions i la mateixa Mancomunitat. Els cursets tenien una edició impresa i la darrera lliçó estava destinada al foment de l'associacionisme agrari i, concretament, dels sindicats agrícoles. Durant els anys 1915 a 1917 es van impartir quaranta-set cursets amb l'assistència de 7.744 alumnes. A partir de 1917, els Serveis Tècnics d'Agricultura es van fer càrrec de l'organització d'aquests cursets amb el mateix professorat. En el període 1915-1919 van obtenir el títol d'enginyers agrícoles setze alumnes i vuit el de tècnics agrícoles.

L'any 1918, l'ESA va ser traspasada a la Mancomunitat i el 1920 en fou nomenat director Carles Pi i Sunyer. El claustre docent estava format per quinze professors, que cobraven 3.000 pessetes anuals, i cinc preparadors, responsables de les pràctiques de laboratori i de camp. Pi i Sunyer maldà per l'excel·lència i volgué convertir l'ESA en un centre científic de primer ordre, per a la qual cosa calien finques i granges experimentals pròpies destinades a la recerca. D'aquí va sortir l'operació de compra de la torre Marimon, a Caldes de Montbui, que no va acabar de quallar fins a l'any 1923. En el període 1919-1924, la mitjana anual de matricu-

lacions fou d'uns quinze alumnes i el total de titulats, trenta enginyers i deu tècnics agrícoles.

La Mancomunitat va dotar els enginyers de diverses beques d'estudi per a fer estades a l'estranger, concretament a França, Bèlgica, Itàlia, els Estats Units i el Canadà, les quals foren molt profitoses. L'ESA va editar una col·lecció de llibres de recerca (*Arxius*) i va endegar la realització de la carta (mapa) agronòmica de Catalunya, un projecte molt ambiciós que va quedar inconclús. Així mateix, no va arribar a quallar l'Escola Superior de Zootècnia esperonada pel veterinari i professor de l'escola Pere Màrtir Rossell i Vilar. Val la pena subratllar els cursos científics monogràfics amb professors estrangers visitants i la creació de la Secció d'Ensenyament Postal Agrícola, en què els tècnics cobraven per resposta tramesa.

Malgrat la bona acollida inicial del pronunciament militar del general Miguel Primo de Rivera per part de la Lliga i del president de la Mancomunitat, la dictadura tallaria els aires renovadors del catalanisme i l'empenta modernitzadora de la Mancomunitat. El nou Consell Permanent de la Mancomunitat destituí el belga Georges Dwelshauvers, director del laboratori de psicologia experimental. La carta de suport signada per diverses persones vinculades a la institució fou l'excusa per a fer net i, molt concretament, a l'ESA, a la qual només romandrien cinc professors, i als Serveis Tècnics Agraris, amb cinc persones més. La majoria dels expulsats es retrobarien amb els seus alumnes a l'Ateneu Polytechnicum, dirigit per Rafael Campalans. Anys després, amb l'adveniment de la Segona República, l'ESA, dirigida per Rossell i Vilar, convalidaria els estudis dels estudiants formats al Polytechnicum.

ELS SERVEIS TÈCNICS D'AGRICULTURA

L'any 1917, Josep M. Valls, tot seguint el programa exposat, va crear els Serveis Tècnics Agraris estructurats en diverses seccions que s'anirien posant en funcionament amb el pas del temps, com ara: el servei de viticultura i enologia (1918), el servei de terra camps (1918), el servei d'arbres fruiters (1918), el servei de ramaderia (1919), l'acció social agrària (1919), l'Institut de Mecànica Aplicada Agrícola (1920) i el servei forestal (1920).

Els Serveis Tècnics Agraris van tenir cura de l'organització dels cursos breus i de tot un seguit de conferències monogràfiques amb milers d'assistents. Les campanyes de poda de la vinya i l'olivera van registrar una acollida extraordinària: de 1918 a 1923, trenta mil pagesos van participar en campanyes de poda de l'olivera. D'altra banda, els tècnics de la Mancomunitat, mitjançant convenis, van dirigir la vinificació de diversos cellers cooperatius. Així mateix, van tenir força ressò els concursos de bestiar i de tractors. Tot amb tot, el més destacat va ser la posada en funcionament de trenta-quatre camps experimentals, vuit dels quals dedicats a la

viticultura, en què es feia un seguiment cinematogràfic per a il·lustrar les conferències.

Menció a banda mereix la tasca desenvolupada per l'Acció Social Agrària dirigida per Josep M. Rendé, pioner del cooperativisme interclassista, amb el lema «Germanor, Benestar i Riquesa». L'activitat de l'Acció Social Agrària va ser més d'intensificació del cooperativisme agrari que no pas d'extensió. La forma per a assegurar la solidesa dels sindicats agraris que fomentava Rendé era la constitució dins de cada entitat d'una caixa de crèdit rural; s'avançava d'aquesta manera al projecte de crèdit rural que tenia previst establir la Mancomunitat. Rendé explicava, en les conferències que donava per a promoure les caixes rurals, que en uns moments de crisi mundial era difícil obtenir crèdits, per això els sindicats agrícoles havien de formar caixes rurals a fi de tenir el capital necessari per a atendre les operacions que portaven a terme.

Rendé i, en menor mesura, Valeri Serra i Boldú, folklorista notori i oficial de la Secretaria dels Serveis Tècnics d'Agricultura, van participar en una setantena de conferències arreu del país entre 1920 i 1922 amb un total de 12.000 assistents. L'experiència de Rendé en la creació de la Federació Agrícola de la Conca de Barberà el va dur a dibuixar un mapa de federacions comarcals que, en bona mesura, s'assemblava molt a la divisió comarcal de 1936. L'arquitecte vallenc Cèsar Martí-nell col·laborà estretament amb la Mancomunitat en el disseny dels trulls d'oli i els cellers cooperatius, les famoses «catedrals del vi» enlairades pels propietaris.

ELS HOMES DE LA MANCOMUNITAT

Enric Prat de la Riba no va dubtar ni un moment a posar al capdavant de l'àmbit agrari un prohoms de la Lliga Regionalista de la seva confiança total i absoluta: el totpoderós propietari Manuel Raventós i Domènech, de can Codorniu. Raventós era un home de profundes conviccions religioses. L'any 1896 escrivia: «Oh, si en lloc de treballar pel negoci pogué treballar directament per la vostra glòria. Jesús meu, amb quanta major fe ho faria! Mes no sóc digne de tan enlaira't lloc, el meu lloc d'honor és el negoci. Aquest és el caire del vostre servei que m'haveu encomanat.» Raventós era el líder indiscutible del catalanisme conservador al camp català. Havia presidit la Federació Agrícola Catalano-Balear (1903-1904), el gran *lobby* del sector que havia impulsat la Llei de sindicats agrícoles de 1906. L'any 1907 va ser elegit diputat a Corts pel districte de Valls-Montblanc en la candidatura de Solidaritat Catalana. Quan Prat de la Riba el va nomenar l'any 1912 director de la nou-nada Escola Superior d'Agricultura —coneguda com «l'escola dels hereus»—, feia quatre anys que presidia l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, la joia de la corona dels propietaris agrícoles, la gran patronal del país. Raventós no va deixar mai els negocis familiars i mentre era director de l'ESA, l'any 1914, va adquirir

3.200 hectàrees de terres ermes a Raimat i les convertí en un cas únic de colonització agrària a l'Europa del segle xx. Avui, amb 1.700 hectàrees, és el cultiu de vinya més gran d'Europa d'un sol propietari.

A Manuel Raventós, el va succeir en la direcció de l'Escola Superior d'Agricultura Josep M. Valls, enginyer agrònom i hisendat, amb un perfil més tècnic que el duria a compaginar la direcció de l'Escola amb la direcció dels Serveis Tècnics d'Agricultura creats l'any 1917 per la Mancomunitat. Tot amb tot, Valls i Raventós palesen el lideratge dels propietaris catalans en la política agrària impulsada per la Mancomunitat

El primer conseller d'Agricultura que va tenir la Mancomunitat de Catalunya a partir de 1918 va ser Josep Mestres i Miquel (1868-1949), diputat pel districte de Valls-Montblanc. Representant de la Unió Federal Nacionalista Republicana, va ser membre de tres consells permanents de la Mancomunitat, des de la seva creació fins a 1919, any en què, a causa de les diferències sorgides entre el Partit Republicà Català, del qual era membre, i la Lliga Regionalista per la qüestió de les eleccions a la Diputació de Tarragona, va deixar d'assistir a les sessions del Consell Permanent: el pacte entre republicans i regionalistes per tirar endavant la Mancomunitat havia quedat trencat. Entre 1913 i 1918 va ser president de la Diputació de Tarragona, però, ja abans, va tenir una àmplia actuació en relació amb l'agricultura. L'any 1911 va organitzar una càtedra ambulat d'Agricultura per difondre entre els pagesos els coneixements agrícoles moderns. Propietari, metge i director de la revista *Tarragona Agrícola*, quan es produí el cop d'estat del general Primo de Rivera l'any 1923, fou destituït del càrrec de degà del Col·legi Oficial de Metges de Tarragona.

El segon i darrer conseller d'Agricultura que va tenir la Mancomunitat va ser Pere Mias i Codina (1880-1941), diputat pel districte de Lleida-les Borges Blanques. Fundador de la Joventut Republicana de Lleida, era propietari rural de les Borges Blanques i va tenir una actuació destacada en relació amb l'agricultura a les comarques de Ponent. Entre altres coses, impulsà les obres reclamades amb el canal d'Urgell i fou membre de la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre. Pere Mias va ser també director general i conseller d'Agricultura de la Generalitat de Catalunya. La repetició en el càrrec d'una mateixa persona en aquestes dues etapes és una prova d'un cert grau de continuïtat que en part hi va haver entre la política agrària de la Mancomunitat i la Generalitat de Catalunya.

L'Escola Superior d'Agricultura i els Serveis Tècnics Agraris van crear un cos de funcionaris públics identificats amb el projecte renovador de la Mancomunitat des d'un catalanisme plural, que aplegava des de catòlics i conservadors com el folklorista Valeri Serra i Boldú (1874-1938), deixeble de mossèn Cinto Verdaguer, fins al socialista Rafael Campalans (alhora director de l'Escola del Treball), passant pels republicans Carles Pi i Sunyer (1888-1971) i Claudi Ametlla (1883-1968). Pi i Sunyer era enginyer industrial i començà ben aviat com a professor de mecànica

agrícola, topografia i construccions rurals. L'any 1920 seria nomenat director fins a la seva destitució l'any 1924. Convé recordar que l'autor de la reputada obra *L'aptitud econòmica de Catalunya* (1927-1929) tornaria a exercir de professor a l'Escola Superior d'Agricultura durant els anys trenta compaginant la docència amb la seva intensa activitat política com a diputat, president d'ERC i alcalde de Barcelona. Claudi Ametlla compaginà el seu càrrec de secretari de l'Escola Superior d'Agricultura de 1915 a 1924 amb la seva activitat política i periodística dins del republicanisme nacionalista d'esquerres. Tanmateix, Ametlla palesà en les seves memòries una incomprensió absoluta del conflicte social al camp.

Josep M. Rendé i Ventosa (1877-1925) esdevingué l'apòstol del cooperativisme català, al qual es dedicà en cos i ànima fins a la seva mort prematura l'any 1925. Nascut a l'Espluga de Francolí en una família de propietaris benestants, fou l'impulsor del catalanisme, de la Caixa Agrícola Rural de Préstecs i Estalvis i del Sindicat Agrícola de la seva vila. L'any 1916 fou el president fundador de la poderosa Federació Agrícola de la Conca de Barberà, amb vint-i-cinc sindicats i quinze cellers cooperatius. Tanmateix, els republicans socialistes de Barberà de la Conca el van privar del seu escó de diputat en les eleccions de 1919. Rendé fou nomenat cap de l'Acció Social Agrària amb la missió d'estendre el cooperativisme interclassista arreu del país. Articulista prolífic, dirigí la pàgina agrícola del diari *La Publicitat* i publicà *La psicologia dels nostres pagesos* (afusellat a bastament per Josep Pla), *Organització i guiatge dels cellers cooperatius* i *Pla d'acció social agrària de Catalunya*.

Pere Màrtir Rossell i Vilar (1883-1933), fill d'una família de traginers olotina, va estudiar veterinària a la Universitat de Saragossa. Des de ben jove, va fer costat al nacionalisme català més radical. La seva participació en els fets de la Setmana Tràgica el va dur a refugiar-se una temporada a Tolosa de Llenguadoc. Malgrat això, l'any següent aconseguia aprovar les oposicions d'inspectors d'higiene pecuària i sanitat veterinària i obtenia plaça a Puigcerdà. L'any 1913 s'incorporà com a professor a l'Escola Superior d'Agricultura, on ocupà la càtedra de Zootècnia fins al 1924. En paral·lel a aquesta activitat docent, s'integrà a diversos serveis de la Mancomunitat: els de Ramaderia, els de Patologia Animal i els d'Ensenyament Agrícola Postal, i arribà a dirigir-los tots tres. Des d'aquests serveis, multiplicà els cursos i les conferències de perfeccionament de cria i alimentació del bestiar arreu de Catalunya, amb una atenció especial a les races autòctones, organitzà nombrosos concursos de bestiar i impulsà les publicacions divulgatives. Al mateix temps, el 1919 fou nomenat conservador del Parc Zoològic de Barcelona.

Seguidor de Francesc Macià, el 1919 participà en la fundació de la Federació Democràtica Nacionalista i els anys següents intervingué en diversos actes polítics d'aquesta agrupació. El 1922 féu costat a Macià en la formació d'Estat Català i en la defensa d'una via insurreccional per al nacionalisme radical. En aquest sentit,

col·laborà als setmanaris *La Tralla* i *L'Estat Català*. Amb tot, algunes discrepàncies amb Macià el dugueren a separar-se'n entorn de 1923.

Un dels elements més distintius de la trajectòria de Rossell i Vilar fou la seva singular proposta ideològica, que desenvolupà a partir de diversos escrits i, molt especialment, en el seu llibre titulat *La raça*, publicat l'any 1930. Per a Rossell, la base constitutiva de la nació no està principalment en la llengua o la cultura, sinó en la raça, un concepte que intentà presentar amb coneixements extrets del seu bagatge científic. Per a ell, la raça tenia un cert component físic, producte de l'adaptació d'una comunitat humana a un territori, però la seva veritable essència era la formació d'una mentalitat específica, a través de processos de molt llarga durada. Rossell i Vilar va defensar, amb tots els ets i uts, la puresa racial i el rebuig del mestissatge. En aquest sentit, es mostrà particularment bel·ligerant amb els immigrants establerts a Catalunya procedents dels països de matriu castellana, als quals considerava racialment vencedors i de qui censurava l'escassa vocació d'integració, el seu fort impacte desnacionalitzador, però també el seu extremisme polític —que al seu parer no tenien en els països d'origen— que els duia a convertir-se en un factor de desestabilització permanent de l'ordre públic i de les incipients institucions d'autogovern. Rossell i Vilar no es mossegà la llengua i defensà que l'ordre públic dels catalans estigués només en mans d'aquells a qui definia com a membres de la raça catalana, i encara reforçats pel poble armat, juntament amb l'exclusió explícita d'aquests llocs dels immigrants de procedència castellana.

Depurat dels seus càrrecs a la Mancomunitat, Rossell i Vilar mantingué la plaça de conservador del Parc Zoològic barceloní, del qual seria nomenat director a la fi de la dictadura. Amb l'adveniment de la República, va reconciliar-se amb Macià, que el va nomenar director de l'Escola Superior d'Agricultura i el va fer seure al Parlament de Catalunya. Tot amb tot, el juliol de 1933, a l'edat de cinquanta anys, una icterícia hepàtica el va dur a la tomba. El president Macià no va dubtar a presidir els funerals del científic i polític més pregon del racisme a casa nostra.

NOTA BIOGRÀFICA

Andreu Mayayo i Artal (Samper de Calanda, Terol, 1959) és catedràtic d'Història Contemporània, vicedegà de la Facultat de Geografia i Història i membre del Centre d'Estudis Històrics Internacionals - Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona. Format acadèmicament a les universitats de Tarragona, Barcelona i Bolonya, les línies de recerca que ha desenvolupat s'han orientat a la història local, el món rural, els moviments socials —sindicals i polítics— i, darrerament, a la transició democràtica espanyola. És autor dels llibres: *La Conca de Barberà: de la crisi agrària a la guerra civil* (1986), *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya* (1995), *La ruptura catalana. Les eleccions del 15 de juny del 1977* (2002), *La veu del PSUC, Josep Solé Barberà, advocat*

(2007) i *Economía franquista y corrupción. Para no economistas, ni franquistas* (2010). És director de la revista *Segle XX. Revista Catalana d'Història* i membre dels consells editorials de *L'Avenç* i *Sàpiens*. Així mateix, ha ocupat diferents càrrecs de direcció política dins el PSUC i ICV, i l'alcaldia de Montblanc en els anys noranta del segle passat. És col·laborador habitual en les tertúlies de RAC1, Catalunya Ràdio, Ràdio-4 i Vespre-2 (TVE).

Serveis i ensenyaments tècnics, carreteres i telèfons

SANTIAGO RIERA I TUÈBOLS
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

Resum

La Mancomunitat de Catalunya fou el fruit d'un catalanisme actiu, que també va ser el producte d'un esforç per modernitzar el país. I modernitzar el país significava millorar l'educació, la sanitat, l'ensenyament (primari, secundari i superior) i les comunicacions. Tot plegat volia dir crear escoles, centres hospitalaris i xarxes sanitàries; potenciar l'estudi i el conreu de la ciència; impulsar les tècniques tal com altres països ja feien, i, en el camp de les comunicacions, crear les infraestructures adients i necessàries. A Catalunya s'endegaren escoles tècniques i alhora noves pedagogies, es crearen centres hospitalaris i d'atenció mèdica, s'establí una xarxa telefònica pràcticament inexistent abans, es van construir carreteres i es va fer el possible per crear una xarxa ferroviària (secundària) que complementés l'espanyola. Quant a la ciència, atès l'estat caduc d'una universitat centralista i passiva a la catalanització, difícilment modificable, la Mancomunitat va crear l'Institut d'Estudis Catalans com l'«Acadèmia d'Acadèmies», encarregada d'apropar el món científic català a l'uropeu. Fou així com es complia el desig de Prat de la Riba: «Tots els pobles de Catalunya amb una escola, una biblioteca, un telèfon i una carretera per arribar-hi!» El complex de centres de la Universitat Industrial, el Laboratori General d'Assaig i Condicionament, que analitzava i garantia la qualitat de matèries primeres i de manufactures, els Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi, que promogueren el contacte amb el progrés científic exterior per mitjà de cursos impartits per personalitats estrangeres —com Einstein—, acompanyaren la tasca de la Mancomunitat en l'àmbit dels telèfons i les carreteres, tot i que els ferrocarrils secundaris projectats no s'arribaren a construir.

Abstract

The Mancomunitat de Catalunya was the outcome of active Catalanism, which was likewise the product of an effort to modernise the country. And modernising the country meant improving education, healthcare, education (primary, secondary and higher) and communications. All of this meant creating schools, hospitals and healthcare networks; encouraging the study and cultivation of the sciences; promoting the techniques that other countries were already using; and creating the communications infrastructures

needed. In Catalonia, technical schools were created hand in hand with new pedagogies; hospitals and medical care centres were created; a telephone network that had been practically non-existent was created; roads were laid down; and it became possible to build a (secondary) railway network to complement the Spanish system. Regarding science, given the obsolescence of a centralist university that was passive in the face of Catalanisation and virtually impossible to change, the Mancomunitat created the Institut d'Estudis Catalans as the "Academy of Academies" charged with bringing Catalan and European science together. And thus Prat de la Riba's wish was fulfilled: "All the towns of Catalonia with a school, a library, a telephone and a road to reach them!" The network of centres at the Universitat Industrial and the Laboratori General d'Assaig i Condicionament analysed and assured the quality of raw materials and manufactured goods, and the Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi promoted contact with scientific progress from abroad through courses taught by foreign personalities (such as Einstein). These efforts were matched by the Mancomunitat's developments in telephones and roads, even though the proposed secondary railway system was never actually built.

A TALL D'INTRODUCCIÓ

Els homes de la Mancomunitat varen dur a terme una tasca modernitzadora del país que —n'estaven ben convençuts— no es podia emprendre si no es duien a terme unes polítiques científica, tecnològica i econòmica ben definides des del primer moment. Sense que això excloués la construcció d'una xarxa sanitària extensa, efectiva i de qualitat, ni una altra d'educativa que constituís una plataforma intel·lectual sòlida que proporcionés la preparació individual imprescindible per a assolir fites col·lectives més elevades, les quals redundessin a la fi en la millora intel·lectual i material de Catalunya.

Ja a l'Assemblea de Manresa (1882), Josep Puig i Cadafalch, que seria el segon president de la Mancomunitat en morir Prat de la Riba l'any 1917, havia assegurat que, si els catalans volien ser algú, era obligat seguir el camí de l'ensenyament i el conreu de la ciència i la tecnologia. Aquesta decisió la va fer seva Prat de la Riba sempre que en va tenir ocasió. Així, davant del ple de la Diputació el 1910: «Si la Península Ibèrica s'hagués enfonsat en l'Oceà com l'Atlàntida o en la immensitat bereber com l'Àfrica romana, ni científica, ni política ni econòmicament el món se n'hauria adonat. El món hauria progressat igual. No s'hauria conegut gens que no hi fóssim.»¹

Totes aquestes idees s'inserien dins el marc del Noucentisme, que, enfront del Modernisme, defensava el lema «seriositat i feina ben feta», un lema que implicava —en tots els camps, però especialment en el científicotècnic— la humilitat de reconèixer un endarreriment palès i, doncs, la necessitat i la urgència de posar-se

1. Vegeu ENRIC PRAT DE LA RIBA, *Memòria endreçada a la Diputació Provincial de Barcelona pel seu president Enrich Prat de la Riba*, Barcelona, Diputació Provincial de Barcelona, 1910, p. 41-43.

al dia, és a dir, de fer un esforç titànic per a poder contribuir —amb modèstia, naturalment— al progrés que s'esdevenia en un món que en una cruïlla de la seva història triava precisament el camí de la ciència i la tècnica.²

LA CREACIÓ DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Dins del programa ideari que els homes de la Lliga estaven decidits a aplicar, hi ocupava un lloc important la reforma universitària i la catalanització de la Universitat de Barcelona. Ben aviat s'adonaren, però, dels vicis adquirits per aquesta institució i, alhora, de la supeditació als poders centrals. Així és que decidiren crear-ne una de nova que s'ajustés al seu ideari abans de perdre el temps en el que era difícilment reformable, si és que ho era. En foren les ànimes impulsores Antoni Rubió i Josep Pijoan. La nova institució no era cap altra que l'Institut d'Estudis Catalans (IEC).

El juny de 1907, previ un dictamen elaborat per una comissió *ad hoc* i l'aprovació d'un pressupost de 40.000 pessetes, prenién possessió els vuit membres que formarien la institució. Aquests vuit membres eren: Antoni Rubió i Lluch (president), Josep Puig i Cadafalch (vicepresident), Josep Pijoan i Soteras (secretari), Pere Coromines i Montanyà (tresorer), Jaume Massó i Torrents (bibliotecari), Joaquim Miret i Sans, Miquel dels Sants Oliver i Guillem M. de Brocà i de Montgat.

El nucli de l'IEC estava format per historiadors i arqueòlegs l'activitat professional dels quals feia referència a Catalunya.

Val a dir que un dels primers temes que hom abordà va ser la creació d'una biblioteca nacional (la Biblioteca de Catalunya), tot i que no obriria les portes al públic fins al 1914.

L'any 1911 hi hagué, però, canvis: es crearen dues seccions, la de Ciències i la Filològica, que s'afegiren al grup fundador, convertit ara —de fet, ho havia estat des d'un bon començament— en Secció Històrico-Arqueològica. Tanmateix, la que ens interessa avui és la Secció de Ciències.³

La Secció de Ciències

Vista la impossibilitat de reformar i catalanitzar la Universitat des de dins, els homes de la Lliga, que havien recollit el desig explícit del I Congrés Universitari Ca-

2. Per als antecedents i la creació de la Mancomunitat, vegeu Balcells, Pujol i Sabater (1996); Galí (1986). Per a la història de la Diputació de Barcelona, Riquer (1987).

3. Per a la fundació de l'IEC, vegeu Balcells i Pujol (2002). Avui dia, les seccions de l'IEC són cinc, ja que a les tres esmentades s'hi afegiren posteriorment la de Filosofia i Ciències Socials i la de Ciències Biològiques.

talà de 1903, esperonats per un progrés científicotècnic que a Europa no es deturava, decidiren crear, el 1911, la Secció de Ciències de l'IEC. La formaven Miquel A. Fargas i Roca, metge, que n'exercí la presidència; Esteve Terradas i Illa, enginyer i físic, vicepresident; August Pi i Sunyer, metge, arxiver bibliotecari; Pere Coromines, provinent del nucli fundador, com a tresorer; Eugeni d'Ors, filòsof, ocupà la secretaria, i Josep M. Bofill i Pitchot, metge, i Ramon Turró i Darder, fisiòleg, veterinari i filòsof, ambdós com a vocals. El nombre de membres de cada secció era, ara, de set.⁴

La Secció de Ciències va publicar la *Flora de Catalunya* de Joan Cadevall en fascicles (el primer va aparèixer el 1913 i l'últim el 1937) i va emprendre la *Fauna de Catalunya* que va dirigir J. M. Bofill i Pitchot. Però les seves aportacions més destacades foren tres: la fundació de societats filials, la publicació dels *Arxius de l'Institut* i l'organització dels Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi.

Comencem pels *Arxius*. Es tractava d'una publicació anual que intentava omplir el buit existent en l'àrea de les publicacions científiques. Hi publicaren els científics nostrats més destacats i si bé, d'una part, vista en conjunt, la publicació és, en certa manera, heterogènia, d'una altra, en canvi, la finalitat de divulgar seriosament la ciència es va complir amb escreix.

D'altra banda, la Secció de Ciències va organitzar els Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi amb la col·laboració del Consell de Pedagogia (creat el 1911 per la Diputació de Barcelona), amb la finalitat de fer venir a Catalunya els científics més notoris del moment per tal que els autòctons en traguessin un profit professional que redundés en benefici del procés modernitzador que hom perseguia. Aquest programa formava part d'una política educativa il·lustrada que preveia tant la vinguda de las figures més senyeres d'Europa com el sosteniment de beques als estudiants nostrats per a anar a estudiar a l'estranger.

Entre els visitants més rellevants cal esmentar Tullio Levi-Civita (Universitat de Roma, 1921), Jacques Hadamard (Collège de France, 1921), el gran matemàtic Hermann Weyl (Escola Tècnica de Zuric, 1920), Arnold Sommerfeld (Universitat de Munic) i Albert Einstein (1923), entre d'altres.

La tercera aportació de la Secció de Ciències va ser, com ja hem apuntat, la creació de societats filials. Cal dir abans que els fundadors de l'Institut d'Estudis Catalans no volien donar vida a una acadèmia convencional, sinó crear una institució més activa i viva. Així, per tal que la distinció fos explícita i evitar certes connotacions pejoratives, hom va decidir emprar, per a designar els cinc grups de selectes especialistes, el nom de Secció en lloc del d'Acadèmia; endemés, hom va pensar que cadascuna de les seccions s'envoltés de societats filials que la comple-

4. Per a la formació de la Secció de Ciències, vegeu Balcells i Pujol (2002, cap. 2, paràgraf 2.3.2).

tessin (i l'activessin) i alhora se'n nodrissin. El conjunt de les seccions i llurs societats filials constituïren l'Institut d'Estudis Catalans.

Entre aquestes societats filials, n'hi havia que ja existien i passaren a integrar-se a l'IEC, mentre que d'altres es crearen expressament per a una finalitat concreta o per cobrir un camp desatès fins aleshores.

La Institució Catalana de Ciències Naturals,⁵ primera societat que va emprar el català en els seus butlletins, creada el 1899, pertanyia al primer grup, com també els Serveis del Mapa Geogràfic i del Mapa Geològic (integrats el 1915) i el Servei Meteorològic de Catalunya (1921), els antecedents del qual cal anar a cercar en una Estació Aerològica que funcionava a la plaça d'Urquinaona des de 1914 sota la tutela de la Diputació. El Servei Meteorològic es va ubicar a l'edifici del rellotge de l'Escola Industrial i en fou director Eduard Fontserè. A partir de 1922 va emprendre la tasca de la previsió del temps i cinc anys més tard la difonia per Ràdio Barcelona.

Entre les societats filials creades *ad hoc* per la Secció de Ciències de l'IEC, trobem la Societat Catalana de Biologia (1912), la de Filosofia (1923) i la de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques (1932). Ara ens interessa, però, dir alguna cosa de la primera.

La Societat de Biologia,⁶ una de les més importants de la Secció de Ciències, va fer la primera reunió al Laboratori Municipal que dirigia Ramon Turró. En foren president i secretari, respectivament, August Pi i Sunyer i Jesús Bellido i Golferichs; la Societat aplegava, a més dels dos científics esmentats, J. M. Bofill i Pitxot, J. Darder i Rosés, Lluís Sayé i Sempere i Pere González i Joan, entre d'altres. Entre els membres agregats, Rossend Carrasco i Formiguera, Leandre Cervera i Astor i Tomàs Seix, i entre els corresponsals, homes de la talla de Juan Negrín, Gregorio Marañón i Gonzalo R. Lafora.

L'activitat de la Societat es posà de manifest a través dels *Treballs de la Societat de Biologia*, que constitueixen un esforç continuat de vàlua contrastada. Val a dir que la Secció de Ciències de l'IEC es va fer càrrec de les publicacions de la Societat de Biologia amb el benentès que, si bé el domicili oficial era l'Institut, la majoria de reunions de la societat filial es feien al Laboratori de Fisiologia de la Facultat de Medicina o al Laboratori Municipal.

5. Josep M. CAMARASA, *Cent anys de passió per la natura: Una història de la Institució Catalana d'Història Natural*, Barcelona, Institució Catalana d'Història Natural, 2000.

6. Oriol CASASSAS, «Els setanta-cinc anys de la Societat de Biologia», *Treballs de la Societat Catalana de Biologia*, vol. 41 (1990).

L'ESCOLA INDUSTRIAL

El Patronat de l'Escola Industrial

Va ser Foment del Treball l'entitat que, a partir de 1901, va impulsar la proposta d'una Escola Industrial a Barcelona.⁷ L'origen, cal cercar-lo en la necessitat d'omplir el buit existent de tècnics de grau mitjà (contramestres, caps de taller, obrers especialitzats, i també directors de fàbrica) i d'ajuntar tots els graus tècnics, inclòs el superior, en un complex o recinte com altres països (França i Alemanya) ja havien fet; s'insistia, tanmateix, per tal de tirar endavant la industrialització, per a la qual cosa feien falta persones aptes i hàbils per a cada especialitat tècnica, sense tants de coneixements com els que ja posseïa l'enginyer industrial —que constituïa el grau superior—, però amb els suficients per a especialitzar-se en una branca industrial determinada.

El pressupost s'avaluava en 2.750.000 pessetes repartides de la manera següent:

Adquisició dels terrenys	700.000 PTA
Construcció d'edificis	1.300.000 PTA
Material d'ensenyament	675.000 PTA
Capital circulant	75.000 PTA
<i>Total</i>	<u>2.750.000 PTA</u>

Es va calcular que, per al manteniment, caldrien 460.000 pessetes, de les quals se'n podien recaptar 310.000. Així és que feia falta una subvenció de 150.000 pessetes. L'Estat va mirar cap a un altre cantó, però la Diputació i l'Ajuntament de Barcelona se'n feren càrrec. De fet, hi va haver un recàrrec del 7 % sobre la contribució industrial catalana que es va dedicar a arrodonir els comptes i, per tant, a fer possible l'Escola Industrial (coneguda també com a Universitat Industrial i àdhuc com a Universitat Tècnica).

Tanmateix, durant uns anys el projecte es va adormir; foren els transcorreguts entre 1904 i 1909. Durant aquests cinc anys, dos fets, però, esdevingueren crucials per al futur. El primer va ser la compra de can Batlló al carrer del Comte d'Urgell

7. L'Escola o Universitat Industrial de Barcelona a què al·ludim fa referència a un complex on s'impartissin tots els estudis tècnics (de tots els nivells i especialitats), inclosa l'Escola d'Enginyers Industrials que ja existia a la Ciutat Comtal des de 1850. Per que fa a aquesta darrera escola, vegeu José M.ª ALONSO VIGUERA, *La ingeniería industrial española en el siglo XIX*, Madrid, Publicaciones de la Escuela Técnica Superior de Ingenieros Industriales, 1961; Guillermo LUSA MONFORTE i Antoni ROCA ROSELL, «Història de l'enginyeria industrial. L'Escola de Barcelona», *Documentos de la Escuela Industrial de Barcelona*, núm. 15 (2005).

i el segon, la presa de possessió de Prat de la Riba com a president de la Diputació de Barcelona.

La compra de can Batlló s'esdevingué el 1906 i els patrons, donada la migrada participació de l'Estat, i malgrat que la Diputació de Barcelona va augmentar la seva participació inicial, hagueren d'avançar els diners de la compra, al mateix temps que decidiren adaptar l'edifici fabril construït per Rafael Gustavino⁸ i inaugurat el 1870 a les finalitats docents de l'Escola Industrial, la qual cosa va representar que tan sols s'haguessin de realitzar les obres estrictament imprescindibles. Val a dir que l'extensió de la finca era de 69.200 m²; el preu fou de 2.350.000 pessetes.⁹

L'altre fet crucial fou, tal com hem dit, la presidència de la Diputació de Barcelona per part de Prat de la Riba, ja que aquest nomenament va representar la implicació de la Diputació primer i de la Mancomunitat després en el projecte somniat i finalment realitzat. La Diputació de Barcelona va emetre el 1909 un emprèstit de 5.000.000 de pessetes, 500.000 de les quals eren destinades a l'Escola Industrial.¹⁰

El projecte esdevé una realitat

Els dos primers centres que veieren la llum del dia foren el Laboratori General d'Investigacions i Assaigs (1908) i la primera Escola Tècnica, la d'Indústries Tèxtils, res d'estrany en un país en què el sector tèxtil havia estat pioner en el procés industrialitzador. De l'èxit d'aquesta escola, en dóna fe el nombre d'alumnes en augment constant: de trenta-tres el curs 1913-1914 a cent dotze el curs 1922-1923.

L'any següent, el 1910, s'hi afegí el Laboratori d'Estudis de Química, amb una orientació eminentment pràctica, dirigit inicialment per Antoni Ferran, catedràtic de l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona, i pel farmacèutic i químic Josep Agell i Agell, en qui recaigué la direcció no compartida i a qui més endavant s'encarregarà la direcció de l'Escola de Directors d'Indústries Químiques. Aquest laboratori es va equipar inicialment amb les instal·lacions —ubicades a la Gran Via de les Corts Catalanes— que la Diputació va comprar a un particular, Jordi Kleen.

8. L'autoria del projecte de can Batlló ha estat discutida, ja que no s'han trobat els plànols originals. Tanmateix, avui dia es considera fora de dubte la paternitat de Rafael Gustavino i Moreno (1842-1908). Vegeu Roca (2008, 2a part, p. 324).

9. Margarida NADAL, «Can Batlló, de recinte fabril a Escola Industrial», *L'Avenç*, núm. 99 (desembre 1986).

10. Vegeu una detallada descripció de l'actuació del Patronat a Roca (2008, p. 27 i seg.).

L'Escola d'Agricultura, amb l'antecedent de la Granja Experimental,¹¹ fou ubicada en un nou edifici, amb els camps corresponents d'experimentació, i es va inaugurar el 1912. L'organització va correspondre a Manuel Raventós i fou continuada per Josep M. Valls i Carles Pi i Sunyer. S'hi impartien dos nivells: el corresponent a tècnic agrícola (els estudis tenien una durada de dos anys) i el corresponent a enginyer agrícola, que s'estenia durant cinc anys.

El 1913 prenia cos la que havia de ser una de les realitzacions més reeixides de la Mancomunitat: ens referim a l'Escola del Treball.¹² La nova escola naixia substituint la d'Arts i Oficis per tal d'adequar-la a les necessitats del moment.¹³

El primer director fou Paulí Castells, que també ho havia estat de l'Escola d'Arts i Oficis, el qual fou substituït per J. A. Barret el 1918, ambdós enginyers industrials. Barret, però, fou assassinat el mateix 1918 dins del context del pistolisme que va campar pels carrers de Barcelona durant aquests anys. El succeí Ferran Tarragó, però aviat se'n va fer càrrec Rafael Campalans, que va tenir al seu costat com a secretari Pau Vila i Dinarès. Fou amb ells que el centre va assolir el nivell de centre modèlic que duraria fins a l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera.

S'hi cursaven les especialitats de manyans de màquines, modelistes i fonadors, electricistes, calderers i especialistes en màquines de vapor, automobilistes, tècnics tèxtils i químics, fusters i capatassos d'obres. Els estudis duraven tres anys, i els tallers estaven molt ben proveïts i organitzats.

Val a dir que tant pel que fa a l'estructura com al contingut dels coneixements que s'hi impartien, la norma constant va ser la superació. D'altra banda, tant Rafael Campalans com Pau Vila tenien molt clar que de l'Escola havien de sortir graus especialitzats tècnicament que s'inseririen en el món laboral com a professionals, però també com a ciutadans. D'aquesta consideració van néixer algunes decisions que complementarien la formació tècnica: els viatges de final d'estudis (a partir de 1921), les beques per continuar estudiant altres temes a l'Escola Industrial i els cursos i les conferències de caire eminentment cultural a càrrec de personalitats reconegudes.¹⁴

11. La Granja Experimental, existent des de 1854 a Gràcia, va ser la primera escola agrícola de la Diputació des de 1890; l'any 1894 va canviar el nom pel d'Escola Lliure de Pèrits i Capatassos i aquesta, posteriorment, ho féu pel d'Escola Provincial d'Agricultura (1898). Alexandre Galí en dóna referències a Galí (1986, vol. vi, p. 17 i seg.).

12. En realitat, Escola Elemental del Treball; a partir de 1920, Escola del Treball.

13. Per a aquesta escola, una de les més importants del complex, vegeu Ramon ALBERDI, «Política i ensenyament a Barcelona. L'Escola del Treball, 1913-1930», *Recerques*, núm. 14 (1983), p. 97-112; Santiago RIERA I TUÈBOLS, «L'ensenyament tècnic a l'Escola del Treball», *L'Avenç*, núm. 99 (desembre 1986, p. 38-43).

14. Entre els conferenciants: Manuel Reventós, Francesc Layret, Josep Puig i Cadafalch, Adrià Gual, Rovira i Virgili, Rosa Sensat, Emili Vendrell, etc. N'hem pogut confegir un resum (Riera, 1996,

La biblioteca, excel·lent, funcionava amb efectivitat a partir de 1918. N'és una prova el fet que s'hi consultaven gairebé 20.000 llibres per any i se'n prestaven 3.000 (anuals). A l'Escola del Treball, el problema de les dues cultures, que plantejaria més endavant Snow, no tan sols ja s'havia considerat seriosament, sinó que s'havia intentat combatre.¹⁵

El 1913 s'ampliaren els estudis tèxtils amb dues escoles més: la de Blanqueig, Tintoreria, Estampació i Aprestos i la d'Adoberia.

Mentrestant, s'estaven fent els passos per incorporar l'Escola d'Enginyers Industrials al nou complex de l'Escola Industrial, però una sèrie d'entrebancs, malesentesos, resistències corporativistes i àdhuc qüestions financeres ho impediren. Va ser també el cas de l'Escola d'Arquitectura, de Llotja i de l'Escola Nàutica.

Aquest contratemps va decidir els homes de la Mancomunitat a adoptar una solució radical i crearen, successivament, l'Escola de Directores d'Indústries Elèctriques (1917) i la de Directores d'Indústries Mecàniques (1919), les quals, conjuntament, constituïren l'Institut d'Electricitat i Mecànica Aplicades. Els estudis duraven quatre cursos més un ingrés preparatori. El director, proposat per Rafael Campalans i acceptat per Puig i Cadafalch, va ser Esteve Terradas, un físic i enginyer de gran prestigi, involucrat ja en el projecte i la realització del que coneixem com a Escola Industrial. D'altra banda, a més de revaluar la mecànica com a matèria tècnica per excel·lència, hom s'esmerçava a donar un caire científicopràctic a l'electricitat, que aleshores tot just es presentava com una branca del saber tècnic d'interès creixent i amb possibilitats il·limitades.

El 1916 es va crear l'Escola de Directores d'Indústries Químiques, en reconeixement a l'auge de la química en l'etapa que avui coneixem com la segona revolució industrial, que oferia novetats pedagògiques com les sis hores diàries obligatò-

p. 242, nota 24) que inclou el nombre d'inscrits, el de conferenciants i el de conferències durant el període 1919 i 1923:

Any	Inscrits	Conferències	Professors
1919	153	26	19
1920	163	28	25
1921	143	24	20
1922	250	24	25
1923	265	22	24

15. C. P. Snow va plantejar el divorci entre les dues cultures, la humanística i la científica, l'any 1959, a *The Two Cultures and A Second Look An Expanded Version of The Two Cultures and The Scientific Revolution*. Versió catalana: Charles P. SNOW, *Les dues cultures i la revolució científica*, Barcelona, Edicions 62, 1965, col·l. «Llibres a l'Abast», núm. 22.

ries de laboratori així com l'obligació d'assistir a un mínim de cursets o conferències sobre higiene industrial, economia i direcció i gestió d'empreses. Es dedicava una sessió setmanal a la història de la ciència i es confegien resums de textos que tractaven de temes químics, els quals es discutien col·lectivament. A la revàlida, calia projectar una indústria química i demostrar que s'entenia un text escrit en alemany o en anglès. Fou encertada la política comuna i estesa a l'Escola Industrial, que Agell també va practicar, d'invitar personalitats del ram per tal que exercissin directament el seu mestratge: entre d'altres, Jean Perrin, Paul Sabatier (Premi Nobel de Química de 1912), el professor Gregorio Rocasolano, el químic alemany Ostwald (fill) i el català Enric Moles i Ormella.

De fet, les escoles de directors d'indústria constituïen una resposta a la negativa de l'Escola d'Enginyers Industrials a integrar-se al projecte de la Mancomunitat. D'aquesta manera naixia la figura del director d'indústria, no tan teòric com l'enginyer industrial, però possiblement amb una formació teòrica i pràctica més equilibrada, fet que la convertia en una baula necessària en la jerarquia tècnica establerta en el món industrial que abastava des de l'obrer especialitzat fins a l'enginyer industrial. Els directors d'indústria foren cobejats pels empresaris fins i tot quan les respectives escoles ja no existien.

El Laboratori General d'Assaigs i Condicionament

El 1921 va començar a prendre forma el nou Laboratori d'Assaigs i Condicionament, que responia a la necessitat de garantir la qualitat dels materials emprats en la indústria, la precisió dels instruments i els drets dels usuaris en un món cada vegada més tecnificat. Va formar part de l'Institut d'Electricitat i Mecànica Aplicades i va absorbir el material del Laboratori General d'Investigacions i Assaigs de 1908, creat per l'Ajuntament, que havia estat el primer centre ubicat al recinte de can Batlló. Actuava també com a àrbitre en els litigis que se suscitaven. Constava de cinc seccions: els laboratoris de l'Institut d'Electricitat i Mecànica Aplicades, el de l'Institut de Química Aplicada, els del Servei Tècnic d'Agricultura i els d'Adoberia, així com els laboratoris tèxtils.

Altres escoles

Tot i no ser escoles de caire tècnic, cal esmentar l'Escola d'Alts Estudis Comercials (1918), en la qual col·laboraren Pere Coromines, Manuel Reventós i Josep M. Tallada, entre d'altres; l'Institut d'Orientació Professional, el primer que hi va haver a Espanya, dirigit per Georges Dwelhouvers, i l'Escola de Funcionaris de l'Administració Local, un ens que avui es considera que forma part de l'estructura d'Estat, d'altra banda necessari en tots els sectors i àmbits administratius, inclosos els de la Universitat i l'Escola Industrial.

L'OBRA TÈCNICA: CARRETERES, FERROCARRILS SECUNDARIS I TELÈFONS*Carreteres*

A partir de l'aprovació del Pla Estatal de Carreteres de 1860 i de la Llei de diputacions provincials de 1862, es distingien tres tipus de carreteres: les que constituïen la xarxa bàsica, a càrrec de l'Estat; les carreteres provincials, potestat de les diputacions, i els camins veïnals que comunicaven els pobles amb les vies de comunicació principals o entre si. El Pla de 1878, obra de l'enginyer Melcior Palau, que preveia la creació de més de mil quilòmetres de carreteres, marcà un punt d'inflexió i fou un dels punts de partida de la futura actuació de la Mancomunitat en el camp que ens ocupa. De fet, Palau concedí una importància rellevant a les carreteres secundàries (provincials i veïnals), perquè són les que permeten el comerç intern del país, desenvolupat aleshores —no ho oblidem— amb el carro. Posteriorment, el també enginyer Victorià Felip incidí en la planificació viària de Palau, però afegint-hi la xarxa ferroviària secundària i les obres hidràuliques, aspectes que la Mancomunitat també va fer seus.¹⁶

Val a dir que, amb aquests antecedents, la Mancomunitat va llançar-se febrilment a la construcció de carreteres comarcals i camins veïnals, així com a la construcció de la xarxa secundària de ferrocarrils. Tanmateix, els resultats foren diferents. Comencem per la xarxa viària.

D'antuvi, cal remarcar que en el moment en què Prat de la Riba arribà a la presidència de la Diputació de Barcelona el 1907 aparegué un nou factor que cal considerar: el cotxe (no pas endebades la Hispano Suïssa s'havia instal·lat a Barcelona el 1904). Entre 1907 i 1914, el cotxe va proliferar de manera que, en crear-se la Mancomunitat el 1914, ja n'hi havia a tot Espanya més de 10.000 i, cosa encara més important, es tractava d'un fenomen sense aturador. És obvi que una aital circumstància incidís, també, en el projecte viari mancomunat.

Com que les xifres parlen amb claredat, intentarem concentrar en un quadre el resultat d'aquests anhels i circumstàncies, d'altra banda inseparables del procés (re)industrialitzador esdevingut a Catalunya a començament del segle xx, conegut com la segona fase de la industrialització.

16. *Plan de Carreteras Provinciales. Ingeniero D. Melchor de Palau.* Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, doc. núm. 1, Memòria 1878, lligall núm. 1850.

Xarxa viària catalana en km

	1907	1917	1925
Estatals	3.143	3.953	4.506
Provincials	785	795	848
Veïnals	—	1.030	1.268
<i>Total</i>	3.928	5.778	6.622

Font: Mancomunitat de Catalunya (1923, vol. II, apartat «Carreteres»).

Podem copsar que l'esforç de la Mancomunitat es va concentrar en les carreteres veïnals. Val a dir que l'ens mancomunitari va concórrer als concursos estatals de subvencions per a camins veïnals i ponts econòmics, amb el benentès que l'aportació fiscal catalana a l'erari espanyol sempre era superior a la inversió estatal a Catalunya. Pel que fa als camins veïnals, es pot assegurar que la Mancomunitat va rebre, ultra un 25 % del cost de l'obra per part dels municipis afectats, un 60 % del cost de les obres per part de l'Estat.

Si bé la Mancomunitat va partir del fet que inicialment un 46,6 % dels municipis catalans estaven incomunicats, no obstant això, al llarg de la seva curta vida va restar convençuda que la creació dels camins veïnals (que ben poc diferien dels provincials) no tan sols trencaria el nefast aïllament, sinó que s'impulsaria el comerç i, per tant, l'economia. Cal recordar que a les obres de construcció s'hi han d'afegir les despeses de conservació de la totalitat de la xarxa viària.

La xarxa ferroviària secundària

Per tal de contrarestar el dèficit de Catalunya en línies fèrries, a l'inici de la centúria, coincidint amb la presidència de Prat de la Riba a la Diputació de Barcelona primer i a la Mancomunitat després, hi va haver una activitat remarcable en la construcció de ferrocarrils secundaris sota l'imperatiu lògic que, si la unitat econòmica era la regió, la xarxa ferroviària havia de ser regional (i no provincial). Així, abans de la Primera Guerra Mundial s'acabà el ferrocarril que unia Girona amb Olot¹⁷ i entre 1912 i 1924 es construí el de Barcelona a Manresa per Martorell. Mentrestant, s'electrificava la línia que unia la capital catalana amb Terrassa i Sabadell pel túnel de Vallvidrera. El 1921 finien els treballs de la línia Girona-Palamós

17. Tot i que inicialment es va disposar de capital anglès, la línia en qüestió la va acabar la Compañia del Ferrocarril de Olot a Gerona, constituïda amb 3.000.000 de pessetes. Tenia una llargària de 55 km. Per a detalls constructius i financers d'altres línies, vegeu Santiago RIERA I TUÈBOLS, *Quan el vapor movia els trens*, Barcelona, Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, Marcombo, 1998.

i tres anys després la que unia Guardiola amb la Pobla de Lillet. D'altra banda, l'Estat hagué d'enllestir la Ripoll-Puigcerdà (1922) i la Lleida-Balaguer (1924).

Tot i així, per als homes de la Mancomunitat, es feia palesa la insuficiència de la comunicació ferroviària a Catalunya, que va constituir una preocupació especial, de tal manera que des d'un bon començament centraren llur atenció i llurs esforços en els ferrocarrils secundaris; n'és una prova que el primer milió de pessetes destinat per la Mancomunitat de Catalunya als ferrocarrils fou dedicat a estudis i projectes per tal de confegir un pla satisfent i efectiu.

Les quatre línies escollides per començar foren les de Reus-Mont-roig, Balaguer-Tàrraga, Tarragona-Cervera-Ponts i Lleida-Fraga, que sumaven un total de 230 km amb un pressupost de 14.110.000 pessetes.¹⁸ El juny de 1920, la Mancomunitat presentà el projecte al Ministeri de Foment, però els entrebancs, els retards i, en definitiva, la falta de voluntat política per part del Govern de Madrid varen empalmar amb la dictadura de Primo de Rivera. En definitiva, els ferrocarrils secundaris mancomunitaris foren un projecte frustrat.¹⁹

*La xarxa telefònica*²⁰

Va ser en aquest sector que la Mancomunitat va desenvolupar un protagonisme més reeixit. De fet, va saber aprofitar el fet que l'Estat li concedís la construcció i l'exploració del servei telefònic a Catalunya. Aquesta concessió no podia obviar, però, que a l'Estat hi havia vuitanta-nou concessions a empreses privades, entre les quals la Companyia Peninsular de Telèfons, que, ultra ser la més important, controlava Barcelona.

El punt de partida de la tasca que la Mancomunitat estava decidida a dur fins al final era certament decebedor: dels 1.087 municipis catalans, tan sols trenta-vuit tenien telèfon i, endemés, la Guerra Mundial iniciada el 1914 va representar la quasi impossibilitat de disposar del fil de coure necessari, motiu pel qual s'hagué d'emprar fil de ferro, amb tots els inconvenients tècnics que això comportava. Val a dir que la posterior substitució fou laboriosa i costosa, de tal manera que el 1925, de 6.000 km de línia, tan sols menys de la meitat eren de fil de coure.

La direcció del servei va córrer a càrrec de l'enginyer Esteve Terradas amb l'ajut de l'oficial del cos de telègrafs Modest Nieto.

18. Balcells, Pujol i Sabater (1996, p. 355-357).

19. Pel que fa al tema de la xarxa secundària de ferrocarrils, vegeu Joan VALLÈS I PUJALS, *L'actuació de la Mancomunitat de Catalunya*, Reus, 1923, conferència donada la nit del 20 de novembre de 1922 al Centre de Lectura de Reus.

20. Les dades corresponents a l'apartat de telèfons a Mancomunitat de Catalunya (1923, vol. II); Balcells, Pujol i Sabater (1996), p. 358-367.

D'altra banda, la Mancomunitat va ensopegar amb la manca de col·laboració de molts municipis que consideraven innecessari el telèfon si és que havien de invertir-hi diners (ultra el rebuig a la novetat freqüent en els processos modernitzadors, en especial si la modernització inclou elements tecnològics). Per tal de resoldre aquest inconvenient, hom va arribar a un acord: els ajuntaments rebrien una part dels ingressos dels locutoris sempre que es fessin càrrec del lloguer del local i de la remuneració del personal així com de la llum. Tot això, tal com ja hem dit, en un context financer en què l'Estat havia tancat la caixa per al nou ens català. També cal dir que, així i tot, és a dir, amb dificultats pecuniàries òbvies, hom va comprar algunes xarxes quan caducaven les concessions estatals.

En resum: el 1923, la Mancomunitat de Catalunya havia proveït de telèfon 410 municipis i havia construït 5.950 km de línia; els abonats havien passat de 370 a 2.760 de 1916 a 1923 i a Balaguer s'havia instal·lat la primera central automàtica de l'Estat, que podia donar servei a un miler d'abonats.

Barcelona era, però, la cirereta del pastís, puix que proporcionava a la Compañía Peninsular un benefici anual d'1.700.000 pessetes. Com que la concessió estatal caducava el 1921, a mesura que s'acostava la data el servei de la Compañía era més deficient i la concessió de noves línies a nous usuaris es va alentir. Per la seva part, la Mancomunitat va demanar a l'Estat, el 14 de desembre de 1921, que a mesura que acabessin els contractes amb les companyies que es repartien el servei telefònic a Catalunya revertissin al servei que l'ens català estava consolidant. L'Estat no tan sols no va contestar, sinó que s'apoderà del servei de la plaça de Barcelona, cosa que va representar un cop molt fort a les esperances mancomunitàries.

El 25 d'agost de 1924, ja en plena dictadura de Primo de Rivera, la nova Compañía Telefónica Nacional de España (CTNE),²¹ tot just creada, rebia per part de l'Estat la concessió de la xarxa telefònica estatal. El preu de venda (obligada) fou, després d'un procés laboriós, de 4.621.926 pessetes, que es repartiren proporcionalment a les aportacions efectuades per les quatre diputacions catalanes.

Val a dir que la CTNE va nomenar director tècnic Esteve Terradas, de tan bé com ho va fer mentre va ocupar el màxim càrrec al servei de telèfons de la Mancomunitat. No obstant això, si bé la deserció de Terradas té una explicació clara, puix que la Mancomunitat de Catalunya estava sentenciada des del cop d'estat de Primo de Rivera el 1923, tant alguns companys d'aleshores com alguns comen-

21. La Compañía Telefónica Nacional de España era filial de l'americana International Telephone and Telegraph (ITT). Per als inicis de la CTNE, vegeu: Àngel CALVO, «Telefónica toma el mando: monopolio privado, expansión y modernización de la telefonía española», *Revista de Historia Industrial*, núm. 32 (2006), p. 69-98.

taristes o/i historiadors posteriors li varen retraure haver abandonat el vaixell precisament quan s'enfonsava.²²

S'havia fet molt per aconseguir el desig de Prat de la Riba: que tots els pobles tinguessin la seva escola, la seva biblioteca, el seu telèfon i la seva carretera. I s'havia encarrilat el camí que menava no pas a tenir una Diputació més gran, sinó a aconseguir per a Catalunya un cos d'Estat. L'esforç va durar poc, però va constituir una temptativa que marcaria la Catalunya contemporània. Tanmateix, el 1925, amb la dictadura en auge, la Mancomunitat passava a la història. Caldria tornar a començar, sí, però ara seria amb un antecedent i un model.

BIBLIOGRAFIA

- BALCELLS, Albert (2014). *La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1925: El primer pas vers l'autogovern des de la desfeta de 1714*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric (2002). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1942)*. Vol. I. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [N'hi ha una síntesi a càrrec d'Albert BALCELLS. *L'Institut d'Estudis Catalans: Una síntesi històrica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2012]
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric; SABATER, Jordi (1996). *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Proa.
- GALÍ, Alexandre (1986). *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1986. 23 v.
- MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1923). *L'obra realitzada, 1914-1923*. Vol. I: *Organització i Administració General de la Mancomunitat*. Cultura i Instrucció. Agricultura. Vol. II: *Telèfons, ferrocarrils, carreteres, camins i ponts*. Obres hidràuliques. Vol. III: *Beneficència i Sanitat*. Política Social. Hisenda. Barcelona: Mancomunitat de Catalunya, 1923.
- Modernització i catalanisme: La Diputació de Barcelona ara fa 100 anys* (2010). Barcelona: Diputació de Barcelona.
- RIERA I TUÈBOLS, Santiago (1996). «La Mancomunitat de Catalunya: ciència i ensenyament tècnic». A: *Història de la cultura catalana*. Vol. VII. Barcelona: Edicions 62.
- (2003). *Història de la ciència a la Catalunya moderna*. Lleida: Pagès.
- RIQUER I PERMANYER, Borja de (dir.) (1987). *Història de la Diputació de Barcelona*. Barcelona: Diputació de Barcelona. 3 v.
- ROCA, Antoni (coord.) (2008). *L'Escola Industrial de Barcelona (1904-2004): Cent anys d'ensenyament tècnic i d'arquitectura*. Barcelona: Diputació de Barcelona: Ajuntament de Barcelona: Consorci Escola Industrial de Barcelona.

22. Sobre Terradas, vegeu Antoni ROCA i José Manuel SÁNCHEZ, *Esteban Terradas. Ciencia y técnica en la España contemporánea*, Barcelona, Del Serbal, 1990.

NOTA BIOGRÀFICA

Santiago Riera i Tuèbols (Barcelona, 1935) és professor emèrit de la Universitat de Barcelona (Facultat d'Història) i membre emèrit de l'IEC. Ha participat en nombrosos congressos nacionals, estatals i internacionals i ha format part de Le Collège Invisible d'àmbit europeu. Ultra la col·laboració en revistes especialitzades, ha escrit més de vint llibres d'història de la ciència i la tècnica (*Ciència i tècnica a la Il·lustració: Francesc Salvà i Campillo*, Premi Lluís Sayé de l'Acadèmia de Medicina 1983; *Narcís Monturiol. Una vida apassionant, una obra apassionada*, 1986), d'assaig científic (Premi a la Creació i a la Investigació) i d'assaig humanista (*Ciència, Romanticisme i utopia*, 2001). Ha conreat el gènere del llibre de viatges i, fa poc, ha publicat l'últim volum (*Moments crucials de la història d'Europa*) d'una tetralogia que versa sobre el continent europeu. Actualment prepara una obra sobre la dona i la ciència.

La Mancomunitat i la normalització lingüística

JOSEP MASSOT I MUNTANER
Institut d'Estudis Catalans

Resum

La Mancomunitat va prosseguir la tasca que Enric Prat de la Riba havia dut a terme des de la Diputació de Barcelona d'ençà que n'era president i que tingué la manifestació més important en la creació de l'Institut d'Estudis Catalans el 1907, iniciada amb la Secció Històrico-Arqueològica i ampliada el 1911 amb la creació de la Secció Filològica (o Institut de la Llengua Catalana) i de la Secció de Ciències. Prat de la Riba mostrà un gran interès per la tasca de donar unes normes unitàries a la llengua catalana, per homologar-la amb les altres llengües de cultura i donar-li una projecció internacional. Per això, no solament afavorí les recerques, les publicacions i la labor de divulgació pedagògica en els aspectes més diversos, sinó que tingué un interès especial per aconseguir que els membres de l'Institut elaboressin unes normes ortogràfiques que poguessin ser presentades a la societat catalana com una alternativa a l'anarquia que regnava en aquest aspecte fins en aquell moment, i que les completessin amb una normativa de l'aleshores anomenada «llengua literària». Aquests desigs tingueren una plasmació, no exempta de dificultats i d'oposicions, en les *Normes ortogràfiques* adoptades per l'Institut d'Estudis Catalans el 1913, que Prat de la Riba presentà, des de *La Veu de Catalunya*, com un instrument imprescindible per a la llengua i la cultura catalanes, i que foren reformades en alguns punts quan el 1917 l'Institut publicà el *Diccionari ortogràfic*, redactat sota la direcció de Pompeu Fabra, i l'any següent, la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra mateix, que es convertí en la persona més influent en l'obra de depuració i modernització de la llengua, tot i que això li causà grans animadversions, com la d'Antoni M. Alcover, primer president de la Secció Filològica, que trencà sorollosament amb l'Institut un cop mort el seu protector Prat de la Riba; la dels prohoms de l'Acadèmia de la Llengua Catalana, entre els quals Jaume Collell, i, sobretot, la d'un grup important de membres de l'Acadèmia de Bones Lletres, que no acceptaren les seves reformes i propugnaren una altra ortografia. La Mancomunitat, tant amb Prat de la Riba com amb Puig i Cadafalch, s'esforçà a potenciar el català com a llengua de cultura i com a llengua de l'escola i de l'Administració. Aquests esforços fructificaren sobretot durant la Segona República, al començament de la qual tant l'Acadèmia de Bones Lletres com el Consistori dels Jocs Florals acceptaren l'autoritat lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans.

Després de la Guerra Civil de 1936, però, hi hagué una involució enorme, que trigà molts anys a poder recuperar poc o molt les posicions perdudes.

Abstract

The Mancomunitat continued the efforts that Enric Prat de la Riba had made in the Provincial Council of Barcelona after he became its president, the most important manifestation being the creation of the Institut d'Estudis Catalans in 1907. The IEC started with the History-Archaeology Section and expanded in 1911 with the creation of the Philology Section (or the Institut de la Llengua Catalana) and the Sciences Section. Prat de la Riba showed a keen interest in the efforts to provide uniform rules for the Catalan language, to standardise it with other cultured languages and to project it internationally. For this reason, not only did he encourage research, publications and educational dissemination in the most diverse ways, but he also had a special interest in getting the members of the IEC to develop spelling norms that could be presented to Catalan society as an alternative to the orthographic anarchy that reigned at that time, and that they be completed with the rules of what was then called the "literary language". These desires, which were not bereft of difficulties and oppositions, found their expression in the *Normes ortogràfiques* adopted by the Institut d'Estudis Catalans in 1913, which Prat de la Riba painted in *La Veu de Catalunya* as a necessary instrument for Catalan language and culture. Some of their points were revised in 1917 when the Institute published its *Diccionari ortogràfic*, written under the supervision of Pompeu Fabra, and the next year the *Gramàtica catalana* by Pompeu Fabra himself, who became the most influential force in the efforts to streamline and modernise the language. This caused him a great deal of resentment, such as from Antoni M. Alcover, the first president of the Philological Section, who clamorously broke off with the Institute once his protector Prat de la Riba died; the leaders of the Acadèmia de la Llengua Catalana, including Jaume Collell; and especially a large group of members of the Acadèmia de Bones Lletres, who did not accept his reforms and advocated a different orthographic system. Under both Prat de la Riba and Puig i Cadafalch, the Mancomunitat strove to promote Catalan as the language of culture, education and public administration. These efforts bore fruit especially during the Second Republic, at the beginning of which both the Acadèmia de Bones Lletres and the organisers of the Jocs Florals accepted the linguistic authority of the Institut d'Estudis Catalans. However, after the 1936 Civil War, there was a huge shift, and it took many years for the lost positions to recover wholly or even slightly.

Una de les realitzacions més importants de la Mancomunitat de Catalunya va ésser, indubtablement, la normativització lingüística del català i la seva utilització com a llengua oficial. Aquest és el tema que avui ens correspon de tractar, en una síntesi per força succinta i incompleta.

Val a dir que la tasca de la Mancomunitat enllaça amb les transcendents mesures preses des de la Diputació de Barcelona pel qui al cap d'uns quants anys seria promotor i primer president de la Mancomunitat, Enric Prat de la Riba.¹ Prat

1. Prat de la Riba, nascut a Castellterçol el 1870, hi morí el 1917. Fou president de la Diputació de Barcelona des del 1907 i el 1914 esdevingué primer president de la Mancomunitat de Catalunya.

no era un lingüista, sinó un jurista, però tenia un sentit polític que el dugué molt aviat a adonar-se del paper que els temes lingüístics i culturals tenien dins el seu concepte de «nacionalitat catalana», expressat al llarg dels anys de moltes maneres. És ben significatiu, en aquest aspecte, que molt poc temps després de la seva mort, l'abril de 1918, les Publicacions de «La Revista» li recollissin un conjunt d'articles titulat *Per la llengua catalana*, amb un pròleg de Jaume Bofill i Mates, escriptor i polític igualment molt interessat per les qüestions lingüístiques.² En aquest pròleg, Bofill comparava, d'una manera una mica críptica, Prat de la Riba amb el bisbe de Vic Josep Torras i Bages, i donava a entendre que, així com Torras tornà a publicar *La tradició catalana* quan ja havia rebut la consagració episcopal, «En Prat de la Riba consentia, de la presidència de la Diputació estant, la reedició de *La nacionalitat catalana*, en la qual obra es pondera el fet de la llengua com una de les més pures característiques nacionals». I assenyalava amb convicció que

[...] en Prat de la Riba, contemplatiu i dinàmic, qui tenia la sensació terral de Catalunya, no cal dir com sentia la nostra llengua amb la dolcesa intransigent de la pau casolana i devota, amb la frenada vehemència del polític, amb l'erudita convicció d'un provident magisteri, amb la sòbria degustació d'un home de lletres. I era amatent a vindicar-la quan l'escomesa o el vituperi punyien endins. I a tothora, fins en les grans solemnitats per ell sovint defugides, no planyia, per honorar-la, la seva col·laboració personal (Prat de la Riba, 1918, p. 7-8).

Pel que fa a la llengua catalana, el pas més decisiu de Prat de la Riba fou la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, una institució moderna, que s'allunyava expressament de les acadèmies tradicionals i que aspirava a afavorir la recerca feta des de Catalunya i a donar-li una projecció internacional, com deixava clar el dictamen acord de constitució de l'Institut, el 1907, el qual preveia la creació de «quatre seccions», la d'història, la d'arqueologia, la de literatura i la de dret (Prat de la Riba, 1974, p. 72-76). A l'hora de la veritat, es tractava d'una única secció, la que ara coneixem amb el nom d'Històrico-Arqueològica (cf. Balcells-Pujol, 2002), que ben aviat fou completada, com convenia, amb dues altres seccions essencials per a la cultura catalana: la Filològica i la de Ciències. En efecte, el gener de 1910, al discurs que pronuncià amb motiu de la seva reelecció com a president de la Diputació de Barcelona, Prat de la Riba va anunciar que desitjava

[...] completar una altra de les iniciatives del bienni anterior: l'Institut d'Estudis Catalans. A part del valor objectiu dels treballs de l'Institut, que versen sobre elements

2. Curiosament, hi manquen els articles que Prat de la Riba dedicà al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906), sens dubte a causa de la tibantor que ja havia sorgit entre l'Institut d'Estudis Catalans i mossèn Antoni M. Alcover, organitzador d'aquest congrés.

substancials de la personalitat catalana, això és, sobre l'art, la llengua, la història de Catalunya, l'obra de l'Institut és transcendental des d'un altre punt de vista patriòtic. Tots, avui, estem convençuts que la instauració dels Jocs Florals és el punt de partida d'un període de restauració, de renovació, de redempció interior de la llengua catalana. Doncs joestic fermament convençut que la creació de l'Institut d'Estudis Catalans assenyala el començament d'un altre període: el d'internacionalització de la llengua catalana, el de la consagració de la llengua catalana com a instrument de canvi en la vida científica universal.

Conscient de la necessitat d'enfortir «aquesta acció», es proposava de completar-la

[...] fent que al costat de les seccions històrica i arqueològica ocupi el seu lloc d'honor la secció de ciències... Així contribuirem al mateix temps, d'una manera positiva, a deslliurar-nos de la tutela estrangera, a no ser ja més exclusivament, com ho som ara, importadors de la ciència, que fan altres pobles, sinó creadors de ciència, i la ciència, bé ho sabeu prou, que és honor, és riquesa, és superioritat i predomini per als pobles (Prat de la Riba, 1974, p. 98).

El 29 de novembre del mateix any 1910, en una memòria adreçada a la Diputació, Prat reprenia aquestes reflexions i recordava que en aquell moment l'Institut d'Estudis Catalans «és històric i arqueològic. Les seccions literària i jurídica són en realitat d'història del dret i de la llengua i la literatura. Així la institució té una unitat perfecta» i havia aconseguit «ingressar en el cercle internacional de les grans institucions culturals, en què no donen entrada generalment sinó als organismes científics de les capitals d'Estat». Convenia fer un segon pas i «completar l'Institut» amb «les seccions científiques», és a dir, «les naturals, les fisicoquímiques i matemàtiques, les biològiques i antropològiques, les sociològiques» (Prat de la Riba, 2000, p. 521). Totes aquestes seccions, «publicant en llengua catalana els seus estudis i aixecant-la així a instrument de canvi científic internacional contribueixen vigorosament a la dignificació de la nostra llengua. Però la seva missió característica és la investigació científica, no el conreu, l'estudi de l'idioma». Per aquest motiu,

[...] al costat de la secció historicoarqueològica ja existent i de la secció de ciències, hauria de constituir-se la secció filològica, és a dir l'Acadèmia de la Llengua Catalana. Els catalans que han fet de l'estudi d'aquesta llengua el centre de totes les seves activitats, s'unirien als poetes i prosadors que amb la seva producció literària l'han refeta i salvada. La seva missió seria fer el diccionari de la nostra llengua, magna empresa en què trobarien la col·laboració entusiasta, amorosa, de tots els catalans, per a inventariar la llengua; de les altres seccions de l'Institut per a definicions, descripcions, història dels mots, gravats, etc.; i on podrien, els nostres pensionats d'Alemanya, auxiliars

indicats d'aquesta empresa,³ demostrar que han sabut correspondre als propòsits de la Diputació d'iniciar-los en tots els avenços de la tècnica filològica (Prat de la Riba, 2000, p. 522).

Ben aviat, l'abril de 1911, Prat de la Riba adreçà una altra memòria al departament central de la Diputació referent a «la creació de dues noves seccions de l'Institut d'Estudis Catalans», en la qual deixava molt clar què era el que esperava de la nova Secció Filològica que proposava d'afegir a la Històrico-Arqueològica de l'Institut, al costat de la també nova Secció de Ciències. Hi explicava que

[...] la situació de la llengua catalana no té paritat amb la de les altres llengües. Les dels pobles que han viscut normalment sense solució de continuïtat en l'evolució de tots els elements de la seva personalitat, amb acadèmies o sense acadèmies, han estat sempre estudiades i treballades i la funció d'aquestes institucions col·lectives és naturalment molt simplificada, molt fàcil i senzilla, a part de menys necessària i urgent.

Des de la seva manera de veure —que corresponia al que en aquell moment es pensava del període anomenat de «Decadència»—, Catalunya havia estat «quatre segles sense conrear el seu idioma» i «aquest idioma no ha pogut aprofitar com els seus germans neolatins, en entrar en l'adolescència, la gimnàstica incomparable del Renaixement clàssic», sinó que «restava isolat, reclòs, com empresonat, lluny dels corrents i les preocupacions i els treballs del món, sense poetes i literats que el polissin i embellissin, sense oradors i polítics i estadistes que l'usessin, sense savis i investigadors que l'augmentessin, sense multituds que sempre i en tots els actes i en tot el viure se'n servissin». En conseqüència, «la necessitat d'aquest altíssim instrument de renovació és imponderable i la urgència d'instituir-lo d'una evidència irresistible».

Amb una clarividència admirable —en un temps en què estava sota la influència del promotor de l'Obra del Diccionari, mossèn Antoni M. Alcover, amic i defensor del dialectalisme i d'un cert arcaisme, i en què tenia lluny Pompeu Fabra, tant perquè era a Bilbao com perquè no s'acabava de fiar de les seves propostes massa «agosarades» (cf., per exemple, Bladé i Desumvila, 2009, p. 80-88)—, Prat de la Riba posa en relleu que als

3. Es refereix a Manuel de Montoliu, Pere Barnils i Antoni Griera, enviats a estudiar filologia romànica a Alemanya, a partir d'un suggeriment del professor Bernhard Schädel, fet a través de mossèn Antoni M. Alcover (cf. Julià i Muné, 2000, i Massot, en premsa). A la mateixa memòria adreçada a la Diputació, Prat insistia en el tema dels «pensionats» i precisava: «Els pensionats de filologia no han tornat encara; però a l'acabar els seus estudis podrien treballar profitosament en les oficines del Diccionari de la Llengua Catalana, a organitzar per l'Acadèmia corresponent del nostre Institut» (Prat de la Riba, 2000, p. 536).

[...] pobles que s'han desenrotllat normalment i sense interrupcions violentes, per la tradició dels grans escriptors de totes les comarques i la cooperació de tots els elements de la vida col·lectiva, especialment dels organismes de l'Estat, s'ha format un tipus de llenguatge escrit, la llengua literària, que ha donat un centre d'unitat a l'idioma i el guarda de caure en el perill gravíssim de l'anarquia dialectal. En els pobles espiritualment colgats per un cataclisme històric durant segles, com Catalunya, en tornar a la vida, no hi [ha] cap centre de cohesió, l'anarquia és completa, no hi ha tradició literària, no hi ha coneixement dels grans mestres passats, no hi ha coneixement total de totes les formes comarcals o regionals de l'idioma; no hi ha una llengua literària a continuar. Hi ha tantes llengües escrites com escriptors, tantes com comarques o regions, i, naturalment, no hi ha tampoc gramàtica, sinó gramàtiques, no hi ha ortografia, sinó ortografies, i les col·leccions de paraules que s'estampen no són pas l'inventari de la llengua, no són pròpiament diccionaris, sinó llistes de mots més o menys útils com a treball preparatori.

Atès que el català «va interrompre la seva normal evolució»,

[...] en reprendre-la ara, modernament, el treball o esforç a esmerçar-hi ha d'ésser més intens, més formidable, perquè hem de guanyar el temps perdut i hem de remoure obstacles també formidables. I aquesta mateixa situació que la posa en condicions d'inferioritat en la lluita o concurrència amb els altres idiomes, fa més necessària, més indispensable per a ella, la possessió de tots els instruments de perfecció, de tots els mitjans d'enfortiment i expansió que cabalment per aquestes raons del seu procés històric ella no posseeix, i tenen en canvi al seu servei les altres llengües llatines.

Per tot això calia «la creació d'una secció filològica a l'Institut d'Estudis Catalans», la missió primordial de la qual

[...] és descobrir i formular les lleis gramaticals del nostre idioma, escatir i fixar les seves formes ortogràfiques, inventariar el lèxic català, totalment, integralment, amb filiació etimològica, amb notació fonètica, amb totes les varietats dialectals, amb l'evolució històrica dels mots[,] amb l'àrea geogràfica de cada un, amb l'expressió gràfica de les coses que cada paraula ha representat o representa, amb la seva definició científica.

En aquest camp de l'«estudi científic del català» havien «d'ésser usats per aquest Institut» tots els mitjans adequats:

[...] investigacions històriques; investigacions geogràfiques; excursions; estudis fonètics; estudis comparatius; consultes; informacions públiques; concursos; organització de la col·laboració en totes les terres de llengua catalana, des de Perpinyà a Elx i des de Fraga d'Aragó, a l'Alguer de Sardenya; cooperació d'elements locals en els diferents ordres de l'activitat social; discussions amb l'Institut d'Estudis Catalans en ple; publicació de textos i de qüestionaris d'instructes per als cooperadors d'estudis parcials o fragmentaris.

La Secció Filològica havia de tenir també una altra

[...] missió o funció, molt necessària per la situació especial de la nostra llengua: la d'estimular, o fomentar la restauració, això és, l'enfortiment, l'expansió de la llengua catalana. Funció, aquesta, certament circumstancial, però que per molts i molts anys serà indispensable. Les vicissituds polítiques dels pobles transcendeixen a la vida de les llengües que parlen: les de la nostra història han desarticulat l'idioma català al punt de fer creure que són llengües diferents les que s'usen a València, al Rosselló i a Mallorca, que català és només el llenguatge de l'antic Principat de Catalunya.

Igualment es tractava de la «incorporació de la cultura universal al català», promovent traduccions de «totes les obres clàssiques de les llengües sàvies i de les llengües cultes», amb la finalitat d'aconseguir «lèxic i formes d'expressió per a totes les disciplines humanes, científiques o tècniques, abstractes o pràctiques». Alhora calia preparar gramàtiques i diccionaris «per als homes d'altres llenguatges» i «publicacions pedagògiques en què es formen els enteniments de la massa, de la generalitat» (Prat de la Riba, 1974, p. 114-128).

D'acord amb aquestes directrius, la Diputació de Barcelona aprovà l'ampliació de l'Institut d'Estudis Catalans el 28 de març de 1911, amb data oficial del 14 de febrer (Balcells i Pujol, 2002, p. 65), i tot seguit Prat de la Riba mirà de posar en marxa la nova Secció Filològica, per a la qual havia escollit lingüistes, escriptors i traductors que poguessin tirar endavant les propostes expressades en la memòria que acabem de resumir. El 9 de maig de 1911 va tenir lloc, «per convocatòria i sota la presidència del Sr. President de la Excel·lentíssima Diputació Provincial de Barcelona», «la sessió inaugural de la Secció Filològica de la Llengua Catalana», a la qual assistiren només Àngel Guimerà, Frederic Clascar, Lluís Segalà i Josep Carner. Segons l'acta que ens n'ha arribat,⁴ Prat de la Riba

[...] comunicà als presents el desig de la expansió del nostre idioma i organització dels seus estudis que mogué la Il·lustre Corporació de la seva presidència a la fundació de nostre Institut Filològic de la Llengua Catalana, compost ordenadament de laboradors tècnics i artístics de l'idioma, que en cordial col·laboració es dedicaran a l'estudi científic del català, a l'aportació a la nostra parla de les grans obres de la literatura i edició de llibres pedagògics.

No és estrany que una de les primeres tasques encomanades a la Secció Filològica fos la preparació d'unes normes ortogràfiques que permetessin de superar

4. Tota la documentació que citaré referent a l'Institut d'Estudis Catalans, si no indico una altra cosa, procedeix de l'arxiu de la corporació. Dono les gràcies a Eulàlia Miret per les facilitats que sempre m'ha donat per a la seva consulta.

l'anarquia existent i d'aconseguir a partir d'aleshores un dels objectius primordials de la normativització lingüística desitjada per Prat de la Riba. El 1911 mateix, mossèn Alcover, en una crònica de les activitats de la Secció Filològica, que presidia des del començament, va explicar que, per iniciativa de la Secció de Ciències, totes les seccions de l'Institut s'havien posat d'acord a redactar unes normes ortogràfiques provisionals, de les quals Alcover mateix féu un primer esborrany, ampliat per Pompeu Fabra (Alcover, 1910-1911). Aquesta afirmació alcoveriana ha estat recollida per tots els qui poc o molt s'han ocupat de les famoses *Normes ortogràfiques* de l'Institut d'Estudis Catalans, fins que no fa gaire Mila Segarra va poder consultar la paperassa referent a aquestes normes conservada a l'arxiu de l'Institut i va adonar-se que, en realitat, com és lògic, la iniciativa procedia de la Secció Filològica i no de la de Ciències (Segarra, 2008, p. 25).

De fet, mossèn Alcover mateix, al seu primer manifest contra l'Institut, signat el 7 de juny de 1918, ja donava una versió més correcta de l'origen de les *Normes*:

Tot d'una que's constituí la *Secció Filològica* trobaren els companys que calia fer un sistema ortogràfic per les publicacions de l'*Institut*. Jo elze fiu avinent que això duria molts de disgusts i poc profit pràctic. Els altres cregueren que no seria així, i posaren fil a l'agulla per engarbullar el sistema ortogràfic (Alcover, 1918-1919, p. 106).

Una mica més endavant, al mateix manifest, Alcover insisteix que l'Institut «havia fetes les *Normes* no com un sistema ortogràfic que proposàs a tothom, sino per les seues pròpies publicacions» (Alcover, 1918-1919, p. 108). De fet, la documentació disponible a l'arxiu de l'Institut permet de matisar aquestes afirmacions. L'acta de la sessió de la Filològica del 30 de juny de 1911, presidida, en absència d'Alcover, per Lluís Segalà (vicepresident), assenyala amb tota claredat:

S'acorda que tantost sigui arribat [de Bilbao] en Pompeu Fabra, es passi una comunicació a cada una de les dues seccions Històrico-Arqueològica i de Ciències demanant que designin comissionats per estudiar amb aquesta Secció les normes de Gramàtica catalana que adoptarà l'Institut d'Estudis Catalans, començant per les ortogràfiques.

I al cap d'un mes, en la sessió de la Filològica del 7 de juliol, Pompeu Fabra —que aquest cop hi exercia de president en funcions—, «després de saludar sos companys, dóna la paraula al Secretari [Josep Carner], qui llegeix un borrador de comunicació a les Seccions Històrico-Arqueològica i de Ciències. Fou acceptat, i remeses totseguit les dites comunicacions».

No es tractava, doncs, de cap manera, de formular normes provisionals, ni de limitar-les a les publicacions de l'Institut, sinó que el projecte, probablement inspirat per Prat de la Riba, anava molt més enllà: començar per la redacció d'un

Normes ortogràfiques i continuar amb «les normes de Gramàtica catalana que adoptarà l'Institut d'Estudis Catalans». Aquest propòsit és clarament formulat a l'*Acta de la reunió de la ponència de Normes Ortogràfiques i gramaticals*, que es reuní el 21 de juliol de 1911, amb l'assistència d'Antoni Rubió i Lluch (president de l'Institut), Antoni M. Alcover (president de la Secció Filològica), Josep Carner, Lluís Segalà, Frederic Clascar, Pompeu Fabra, Pere Coromines i Eugeni d'Ors:

A invitació de la Secció Filològica de l'Institut i amb objecte de treballar en una revisió dels varis problemes que 's posen entorn de l'ortografia catalana, tendint a l'unificació de la mateixa, el Sr. President de l'Institut convoca a varies sessions una Ponència especial composta del President i del Secretari de l'Institut, del President i Secretari de la Secció Filològica, dels membres d'aquesta Srs. D. Lluís Segalà, Frederic Clascar i D. Pompeu Fabra, dels Srs. Massó i Torrents i Oliver, de la Secció històrico-arqueològica i del Sr. Coromina, de la Secció de Ciències.

Ja abans, a la sessió de la Filològica del 18 de juliol de 1911, presidida per Prat de la Riba, a la qual tampoc no va assistir mossèn Alcover, Carner havia donat «compte d'haver nomenat les Seccions Històrico-Arqueològica i de Ciències llurs representants per estudiar les normes ortogràfiques, per les quals té de regir-se l'Institut d'Estudis Catalans» i se'ls convocava «pel divendres vinent, perquè acabada la nostra sessió comencin amb nosaltres la tasca. Se presentarà a la reunió un qüestionari redactat pel Sr. President del nostre Institut [Alcover] i augmentat per en Pompeu Fabra».

El procés de redacció de les *Normes ortogràfiques*, que acabaren essent signades per gairebé tots els membres de l'Institut el 24 de gener de 1913 (cf. Fabra, 2008, p. 187-205),⁵ va ésser llarg i complicat i no ens correspon ara d'explicar-lo en detall. Ja ho ha fet d'una manera gairebé exhaustiva, en diversos treballs complementaris, Mila Segarra (cf. Segarra, 2008). Voldria recordar només alguns punts de les discussions que mostren la diversitat de postures enfrontades i la dificultat de trobar solucions de consens acceptables per a tothom. A la tercera sessió general de la Ponència de Normes ortogràfiques i gramaticals, el 13 d'octubre de 1911, a la qual va assistir —aquesta vegada sí— mossèn Alcover, el president de torn de l'Institut, en aquell moment Miquel Àngel Fargas, de la Secció de Ciències, va manifestar els «varis objectius que han fet necessaria la convocatòria de la present sessió, essent l'un dels més urgents entre ells coneixer l'estat dels treballs de la comissió que va ésser nomenada el juliol anterior pera dur a terme la tasca d'uni-

5. Val a dir que considero poc adequat d'incloure les *Normes ortogràfiques* de 1913 dins l'obra completa de Fabra, atès que es tracta d'un text redactat i signat per un col·lectiu i que Fabra mateix no amagava que no es tractava de les «seves» normes, atès que havia perdut sovint en les successives discussions (cf. Bladé i Desumvila, 2009, p. 102-103).

ficació i depuració en l'ortografia del català». El secretari, Eugeni d'Ors, també de la Secció de Ciències, va recollir les paraules de Fargas i manifestà

[...] que, havent.-se d'empendre en plás brevíssim per l'Institut de Ciències la publicació en fascicles periòdics de la «Flora Catalana» del senyor Cadevall[,] interessava en alta manera a aquest Institut conèixer lo abans possible les normes que definitivament haguessin d'adoptar-se a fi de que, ni la obra hagués de canviar d'ortografia a mitja publicació, ni 's vejés més tard condemnada a veure llum pública en una ortografia que, per no oficial, consideraria tothom defectuosa i donaria sempre un argument contra la desitjada generalització nacional de les [sic] reforma i unificació ortogràfiques proposada per l'Institut.⁶

Aquesta pretensió —que sens dubte, per un lapsus, va donar lloc a la interpretació d'Alcover que les *Normes ortogràfiques* procedien d'una demanda de la Secció de Ciències— va topar amb les objeccions tècniques i pràctiques que hi oposava precisament Alcover, president de la Secció Filològica, el qual va ponderar «les dificultats de l'estudi necessari pera la depuració i unificació ortogràfiques, que creu que necessiten llarc temps pera preparar-se. No creu, doncs, que puguin de cap manera les tasques de la Ponència donar-se per terminades en el temps dit» («comensos de novembre», com demanava Eugeni d'Ors). Fabra —que en aquell moment era aliat d'Alcover en el batibull de propostes de l'un i de l'altre dels membres de la Ponència— no tornaria de Bilbao fins al novembre i Alcover demanà que fins aleshores no tiessin endavant les tasques de revisió de les *Normes*. Eugeni d'Ors contestà que,

[...] no judicant que la qüestió ortogràfica sía de mena científica, sinó essencialment usual i convencional, opina que 'ls estudis necessaris al plantejament de les principals qüestions han pogut ja realitzar-se i de fet se han realitzat per persones de alta competència com el mateix senyor President de l'Institut filològic i el senyor Fabra. I que rés prova tant l'estat madur de la qüestió com el fet de que la primera part del comés de la Ponència, el que propiament era d'estudi, hagués quedat enllestit en tres sessions no extraordinaries.

Tot seguit, Alcover insistí que tant ell com Fabra «creuen necessari deixar transcorre[r] algún temps pera donar a l'ànim dels seus companys de Ponència la

6. Aquestes paraules de Fargas responien a les conclusions d'una sessió de la Secció de Ciències celebrada el 22 de setembre de 1911, a la qual assistiren Fargas, Coromines, Pi i Sunyer i Ors. Segons l'acta corresponent, s'hi parlà «de les dificultats lingüístiques i ortogràfiques a que dóna lloc la publicació dels textos científics en català, estudiant-se llargament el criteri que pot presidir a la resolució de les primeres. Respecte de les segones acorda l'Institut [de Ciències] excitar el zel de la Comissió de normes ortogràfiques, nomenada a proposta de l'Institut filològic a fi de que activi les seves tasques, per a que unes normes definitives s'ien adoptades lo mes aviat possible, abans si pot ésser de que es comencin els projectats treballs d'impressió de la Flora catalana del Dr. Cadevall».

convicció de la utilitat de les reformes que projecten», i Ors replicà enumerant «els prejudicis [*sic*] que l'estat actual d'anarquia ortogràfica produeix a les publicacions de l'Institut en general, donant a l'extranger la impressió d'una informalitat literària en la llengua». Pere Coromines, conciliador, proposà d'esperar Fabra, però sense deixar de continuar la feina i d'avançar-la per escrit. Finalment, «l'Institut acorda en vista de les anteriors manifestacions, encarregar oficialment a la Ponència de normes ortogràfiques i gramaticals que activi la seva feina a fi de tenir-la terminada pera l'any nou».

El treball previst s'allargà molt més i donà lloc a discussions i a tibantors de tota mena (vegeu, per exemple, Massot, en premsa). Quan les *Normes* foren enllestides, en bona part gràcies al *savoir faire* de Prat de la Riba i al respecte o la por que li tenien els diversos implicats, Prat mateix els va donar la benvinguda, en un article memorable de *La Veu de Catalunya*, titulat «Per la llengua catalana», en el qual resumia un cop més la seva visió de l'evolució del català i de la conveniència d'acabar amb la «semianarquia» imperant. No amagava que, en fundar l'Institut d'Estudis Catalans, la Diputació —ell mateix, en definitiva— va encarregar «en primer terme» a la nova corporació «la missió d'estudiar i votar, amb la intervenció de tots els elements de l'Institut, normes ortogràfiques per a la llengua catalana, a l'entorn de les quals pogués fer-se la convenció, la unitat tan desitjada», i s'alegrava que l'Institut acomplís «aquesta missió altíssima, unificadora de l'idioma, donant normes ortogràfiques per a escriure la llengua catalana». I no cal dir que exhortava tots els catalans a donar-hi una resposta positiva: «La nostra resposta, l'actitud de tots els catalans, ha d'ésser, per primera vegada també, depositar preferències personals i conviccions i hàbits i repugnàncies i arguments i discussions, i acceptar resoltament, unànimement, devotament, aquestes normes», donant així un «exemple de solidaritat, de patriotisme, que ens disciplinarà i enfortirà per a més difícils empreses» (Prat de la Riba, 1918, p. 65-72).

El prec de Prat de la Riba, que tenia al darrere la Lliga Regionalista, la Diputació i tot seguit la Mancomunitat, va obtenir una acceptació immediata per part d'un bon nombre de publicacions i de catalanoparlants d'arreu. Topà, però, també, amb una oposició molt superior a la que és costum de constatar, començant per un bon nombre de membres de l'Institut, que en general no gosaven expressar en públic el seu descontentament, i seguint per una nòmina inacabable d'escriptors i d'estudiosos (cf. Massot, 2013a i 2013b). Els primers descontents, paradoxalment, eren Antoni M. Alcover —que, malgrat tot, defensà de primer moment les *Normes* a capa i espasa, per fidelitat a Prat de la Riba—⁷ i Pompeu Fabra, que ja el 1914

7. Precisament per això, la millor font per a conèixer el ressò de les *Normes* i les polèmiques que van provocar fins al 1917 és el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*. Sobre el descontentament d'Alcover i de molts dels seus amics davant les *Normes*, vegeu Julià i Muné (2000) i Massot (en premsa).

redactà una *Proposta de reforma de les Normes ortogràfiques*, publicada i estudiada recentment per Mila Segarra (Fabra, 2008, p. 46-47 i 207-228). D'aquesta proposta sortí el *Diccionari ortogràfic* de l'Institut, aparegut el 1917 sota la direcció de Pompeu Fabra,⁸ que representava en realitat una reformulació important d'algunes de les *Normes* de 1913 i que, per a evitar conflictes en el si de la corporació, no tenia un caràcter oficial i definitiu (cf. Segarra, 2008, p. 47-49, i Segarra, 1999, p. 137-139), tot i que a l'hora de la veritat la Secció Filològica el considerà normatiu, cosa que produí el trencament definitiu amb mossèn Alcover (cf. Alcover, 1918-1919, p. 2-3)⁹ i una ofensiva generalitzada del sector «antinormista», encapçalat per Ramon Miquel i Planas. Al capdavant, però, s'imposà la voluntat unificadora, primer de la Mancomunitat i després del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya (cf. Massot, 2013a i 2013b).

D'altra banda, el 1918, Pompeu Fabra publicà, a la «Biblioteca Filològica» de l'Institut, la *Gramàtica catalana* que esdevindria el vademècum complementari del *Diccionari ortogràfic*, i que oficialment tampoc no tenia un caràcter normatiu, per les mateixes raons que ja hem exposat (a Fabra, 2009, hi ha un facsímil de la setena edició d'aquesta obra, del 1933, acompanyat d'una extensa introducció de Manuel Pérez Saldanya, Gemma Rigau i Joan Solà). La tasca encomanada a la Secció Filològica per Prat de la Riba va quedar enllestida, si més no d'una manera provisional, amb l'edició del *Diccionari general de la llengua catalana*, signat per Pompeu Fabra, aparegut a la Llibreria Catalònia de Barcelona en fascicles entre el 1931 i el 1932, «en espera del diccionari que té en preparació l'Institut d'Estudis Catalans», una espera que s'allargà durant molts anys a causa de la lentitud de les Oficines Lexicogràfiques de la corporació i sobretot a causa de la Guerra Civil i les seves tràgiques conseqüències (cf. Fabra, 2007).

La Diputació de Barcelona i la Mancomunitat no es van limitar, ni de bon tros, a promoure aquesta obra normativitzadora del català, sinó que van fer tots els

8. La publicació d'un *Vocabulari ortogràfic* ja havia estat encomanada a partir del 1913 a les Oficines Lexicogràfiques de la Secció Filològica, segons el *Report dels treballs fets per les Oficines Lexicogràfiques durant el bienni 1913-1914*, opuscle de quinze pàgines editat per l'Institut, sense lloc ni any. Ens consta que el 2 de gener de 1914 mossèn Alcover es va veure amb Fabra a l'Institut i van repassar conjuntament «un enfilall ben llargat de paraules catalanes» per saber si calia escriure-les amb *b* bilabial o amb *v* labiodental, atès que a Mallorca la pronúncia les distingeix (*Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, vol. VIII, 1914-1915, p. 1-2). La segona edició d'aquest *Diccionari ortogràfic* ha estat recollida al volum IV de les *Obres completes* de Fabra (Fabra, 2008, p. 233-448). Es tracta, però, d'una obra col·lectiva, feta sota la direcció de Fabra.

9. Curiosament, encara el 29 de juny de 1917 Alcover escrivia a Antoni Rubió i Lluch: «Jo les questions ortogràfiques les consider recundaroes, i fa molts d'anys que formí el propòsit de no tenir cap conflicte per coses d'ortografia. Així com estic conforme en la major part de coses de l'ortografia d'En Fabra, estic del tot disconforme en l'imposició de l'ortografia així com la volen imposar. El meu vot serà sempre contra tal imposició tirànica» (Julia i Muné, 2000, p. 295).

possibles perquè fos utilitzada a tot arreu com a llengua pròpia de Catalunya, dins els estrets marges que permetien la legislació vigent a l'Estat espanyol i les escasses competències de què podien valer-se. Encara en temps de Prat de la Riba, el 22 de març de 1916, el Consell Permanent de la Mancomunitat va enviar un missatge al president del Consell de Ministres de Madrid «en defensa dels drets de la llengua catalana», en el qual reivindicaven «per a la nostra llengua la plenitud dels seus drets, la igualtat de condició amb les altres llengües espanyoles i, d'una manera especial, l'oficialitat en tota la vida pública interior de Catalunya, així en els organismes locals populars com en els centres i dependències de l'Estat situats en el territori de Catalunya». Aquesta petició havia estat «ratificada recentment pel vot unànim de l'Assemblea de la Mancomunitat; i, en compliment d'aquest acord, elevem a les Corts i al Govern la petició que sigui proclamada l'oficialitat de la llengua catalana en tota la vida interior de Catalunya, única manera que quedi garantit el ple respecte al dret dels ciutadans catalans, en quant a l'ús de llur idioma es refereix» (Prat de la Riba, 1918, p. 73-81).¹⁰ Aquests propòsits, evidentment, no arribaren a bon port davant la ceguesa del nacionalisme espanyol, però fins que la dictadura de Primo de Rivera estroncà tot el moviment catalanista es pogueren fer moltes passes positives, que rebrotaren amb nova força durant la Segona República (cf. Grau, 2006; Monés, 1984; Ginebra, 2014; Martí i Castell, 2014).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- [ALCOVER, Antoni M.] (1910-1911). «Cronica de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* [Palma], vol. vi, p. 170-171.
- (1918-1919). «Aclaració de re ortographica». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* [Palma], vol. x, p. 2-3.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric (2002). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Vol. 1: 1907-1942. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur (2009). *Obra completa*. Vol. 7: *Cicle de les biografies II*. Valls: Cossetània.
- FABRA, Pompeu (2007). *Obres completes*. Dirigides per Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 5: *Diccionari general de la llengua catalana*. Introduccions de Germà Colón i Joan Veny. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2008). *Obres completes*. Dirigides per Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 4: *Obra ortogràfica. Manuals divulgatius (1925-1926)*. Ed. a cura de Mila Segarra i Albert Rico. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

10. Aquest missatge fou reproduït per mossèn Alcover al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, vol. ix, 1916-1917, p. 79-82, seguit d'un document similar, «Per la llengua catalana», signat per una colla de membres de l'Institut d'Estudis Catalans, entre els quals Puig i Cadafalch, Rubió i Lluch, Fabra, Alcover, Clascar i Carner (p. 82-84).

- FABRA, Pompeu (2009). *Obres completes*. Dirigides per Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 6: *Gramàtiques de 1918/1933, 1956, 1946. Traduccions de teatre*. Ed. a cura de Manuel Pérez Saldanya, Gemma Rigau, Joan Solà, Enric Gallén i Mila Segarra. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GINEBRA, Jordi (2014). «El paper de la Mancomunitat en la codificació de la llengua catalana». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. extraordinari 2014/1, p. 133-142.
- GRAU, Josep (2006). *La Lliga Regionalista i la llengua catalana (1901-1924)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- JULIÀ I MUNÉ, Joan (2000). *L'inici de la lingüística catalana. Bernhard Schädel, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. Una aproximació epistolar, 1904-1925*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (2014). «La Mancomunitat de Catalunya i la recuperació de la llengua i la cultura». *Lo Floc* [Centre d'Estudis Riudomencs Arnau de Palomar], núm. 208 (abril-juliol), p. 14-18.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (2013a). «L'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i les "Normes" de l'Institut d'Estudis Catalans». A: *Escriptors i erudits contemporanis. Dotzena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 121-183.
- (2013b). «L'oposició a les Normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans». A: *Escriptors i erudits contemporanis. Dotzena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 185-194.
- (en premsa). «Mossèn Antoni M. Alcover i Enric Prat de la Riba». A: *Estudis de llengua i literatura catalanes*. Barcelona.
- MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi (1984). *La llengua a l'escola (1714-1939)*. Barcelona: Barcanova.
- PRAT DE LA RIBA, Enric (1918). *Per la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de «La Revista».
- (1974). *Prat de la Riba, propulsor de la llengua i la cultura (articles i parlaments)*. Barcelona: Selecta.
- (2000). *Obra completa*. Vol. III: 1906-1917. Ed. a cura d'Albert Balcells i Josep Maria Ainaud de Lasarte. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Proa.
- SEGARRA, Mila (1999). «De les Normes ortogràfiques a la Gramàtica de la llengua catalana de Pompeu Fabra». A: DURFORT, Mercè (ed.). *Ciència i cultura al llindar del segle XX*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 127-145.
- (2008). «L'obra ortogràfica de Pompeu Fabra». A: FABRA, Pompeu. *Obres completes*. Vol. IV. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 11-64.

NOTA BIOGRÀFICA

Josep Massot i Muntaner (Palma, 1941), llicenciat en filologia romànica i doctor *honoris causa* per la Universitat de les Illes Balears, és monjo de Montserrat i director de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. És president de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i secretari de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Director de les revistes *Serra d'Or* i *Randa* i coordinador d'*Estudis de llengua i literatura catalanes*, ha publicat un bon nombre de llibres i d'articles sobre història cultural i història de la llengua als Països Catalans durant els segles XIX i XX, entre els quals *Els*

mallorquins i la llengua autòctona (1972; 2a edició augmentada, 1985), *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)* (1978), *Antoni M. Alcover i la llengua catalana* (1985), *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània* (1993), les dotze sèries d'*Escriptors i erudits contemporanis* (1996-2013) i *Rafael Patxot i Jubert: el savi, el mecenes, el patriota* (2014).

Biblioteques i bibliotecàries: dels orígens a la consolidació del projecte de la Mancomunitat

ASSUMPCIÓ ESTIVILL RIUS

Facultat de Biblioteconomia i Documentació, Universitat de Barcelona

Resum

L'article analitza els orígens i el desenvolupament del sistema de biblioteques populars de Catalunya, des del seu inici el 1915 fins a l'esclat de la Guerra Civil el 1936, quan es pot considerar que el projecte original està ben consolidat i la xarxa comença a tenir una certa envergadura.

A partir del projecte concebut originalment per Eugeni d'Ors, la Mancomunitat posarà en marxa el sistema. S'explica principalment com les biblioteques es van anar integrant, a poc a poc, a les poblacions del territori, a partir de les xifres de lectors i de llurs lectures; com van evolucionar les col·leccions per acostar-se una mica més a allò que demanaven els lectors, i el paper que va tenir la Biblioteca de Catalunya com a central de la xarxa. També es presta atenció a les competències de les bibliotecàries, a com les exercien i a la incidència que van tenir en la maduració del projecte. Una de les seccions més importants i innovadores del pla d'Ors va ser la creació de l'Escola de Bibliotecàries, una iniciativa pionera en l'Europa d'aquell moment. Fundada el 1915, el pla d'estudis de l'Escola va ser dissenyat per preparar el personal femení que havia de servir a les biblioteques populars.

Abstract

The article examines the origins and development of Catalonia's public library system, from its beginning in 1915 through the outbreak of Spain's Civil War in 1936, by which time the original plans had assumed their definitive form and public libraries had become rather widely established.

Based on a project originally conceived by Eugeni d'Ors, it was implemented and supported by the Mancomunitat de Catalunya. Emphasis is given to detailing how these libraries were gradually established in cities and towns throughout Catalonia on the basis of data gathered on numbers of users and their reading interests; how their collections were developed to more closely reflect reader interests; how the Biblioteca de Catalunya fulfilled its role as the system's main library. Attention is also given to the roles and responsibilities of the librarians, describing how they were carried out and the influence they had on the system's growth and development. One of the most important, innovative sections of d'Ors'

plan had been the creation of the Escola de Bibliotecàries, a pioneering effort in Europe at the time. Founded in 1915, the School's curriculum was designed to educate the women who would go on to staff the system's public libraries.

INTRODUCCIÓ

El projecte per a l'establiment d'un sistema de biblioteques populars a Catalunya neix d'una proposta del diputat per Cervera-Solsona Francesc Montanyà, que el maig de 1914, en una de les primeres reunions de l'Assemblea de la Mancomunitat, suggereix la creació d'una xarxa de biblioteques populars que havia de tenir la funció de reforçar l'acció educadora de l'escola tot proporcionant recursos per continuar la formació una vegada acabada l'etapa escolar. La proposta responia a una reclamació de la societat que, des de mitjan segle XIX, s'organitzà per tenir els instruments d'instrucció i de promoció i difusió de la lectura que l'Estat no li procurava; és a partir de llavors que proliferen els ateneus i les societats culturals que es doten de biblioteques i organitzen classes per als socis. Més tard, el 1910, en una intensa campanya a la premsa, es reclamen biblioteques obertes a tothom, i Jaume Massó i Torrents les reivindica en la inauguració de la Biblioteca de Catalunya el maig de 1914. Poc després, l'Assemblea de la Mancomunitat aprova la proposta de Montanyà i encomana al Consell d'Investigació Pedagògica el disseny del pla que desenvolupà Eugeni d'Ors.

El projecte dibuixa un sistema modern i innovador inspirat en el model angloamericà de biblioteca pública, i es concep tan ben articulat que, superant moltes situacions adverses, ha perdurat fins avui mateix. El text d'Ors tracta de la missió d'aquelles biblioteques, dels tipus i l'organització, del públic a qui s'adrecen, de l'edifici i les instal·lacions, de la selecció de llibres, dels serveis que han de prestar, del personal femení que les ha de gestionar i de la formació que s'ha de rebre en una escola especial. Ors dirigeix l'Escola de Bibliotecàries de 1915 a 1917, i és el director de la xarxa fins que n'és apartat a l'inici de 1920.

Les primeres biblioteques, situades a Valls, Sallent, Olot i les Borges Blanques, s'inauguren el 1918, una vegada graduada la primera promoció de professionals. Els espais i els serveis són com Ors els havia previst: edificis independents i emblemàtics; espais lluminosos i agradables; amb col·leccions i catàlegs d'accés obert, i amb un servei de préstec i una secció infantil que comencen a funcionar a ple rendiment a partir de 1920, quan Jordi Rubió assumeix la direcció de la xarxa (Mañà, 2007, p. 190 i 196-197). Aquestes característiques, i també el fet que formin un sistema, amb una direcció única, uns serveis centrals i unes professionals, les fa úniques en el raquític panorama bibliotecari espanyol del moment. Principalment, el fet que disposin d'una col·lecció bàsica ben triada, que creix sense interrupció i que va corregint els vicis inicials, que s'instal·lin en edificis dissenyats a propòsit

i que en tingui cura un personal amb una bona preparació cultural i tècnica són els trets que probablement donen més solidesa al projecte i que li garanteixen la durabilitat que no van tenir altres empreses similars de l'Estat endegades a les primeres dècades del segle xx.

El cop d'estat de Primo de Rivera introdueix la censura a les biblioteques, que han de cancel·lar les subscripcions a la premsa, prescindir dels signes de catalanitat i usar l'espanyol en les comunicacions escrites i en l'*Anuari de les Biblioteques Populars*. La primera etapa del sistema es pot donar per tancada el març de 1925, quan se suprimeix la Mancomunitat, ja que amb la liquidació de l'organisme les vuit biblioteques creades fins en aquell moment es traspassen a les diputacions provincials, amb la consegüent fragmentació de la xarxa. Només Sallent, Canet i Pineda, a la província de Barcelona, continuen sota la direcció de Jordi Rubió, que també es manté al capdavant de la Biblioteca de Catalunya. En el cas de les biblioteques de Tarragona —Valls i el Vendrell— i de Girona —Olot i Figueres—, es crea un organisme coordinador a cada província. Respecte a la biblioteca de les Borges Blanques, l'única lleidatana, Jordi Rubió manifesta que la situació és delicada, i que tant es pot convertir en «un exemple fecund en suggestions, [com] en un fòssil evocador, però estèril» (*Anuario*, 1924-1925, p. 5-6). De fet, tot el sistema hauria pogut naufragar, perquè les dimensions eren tan minúscules i havia tingut un impacte tan feble que, sense un pla ferm que el sustentés, no hi havia garantia de continuïtat. No obstant això, entre 1925 i la reunificació de la xarxa l'octubre de 1931, es creen sis biblioteques noves: quatre a la província de Barcelona —Granollers, Manresa, Vic i Calella— i dues a la de Tarragona —a la capital i a Ulldecona—. És cert que en algun cas es tracta de projectes de l'etapa anterior, però no es produeix cap col·lapse, i es preserven la majoria dels principis fundacionals d'Eugeni d'Ors i les pautes tècniques introduïdes per Jordi Rubió quan, el 1920, és nomenat director de la xarxa. De fet, Rubió continua exercint la direcció espiritual de totes les populars des de les pàgines de l'*Anuari*, mentre que les bibliotecàries, formades a l'Escola de Bibliotecàries, se senten «soldats d'una mateixa causa» i agermanades per la mateixa bandera (*Anuari*, 1930, p. 9). Per tot això, les biblioteques, les bibliotecàries i el director superen sense traumes el tràngol del canvi de règim.

Proclamada la República i establerta la Generalitat de Catalunya, les biblioteques es reunifiquen i s'adscriuen a la Direcció Tècnica de Biblioteques Populars, a càrrec de Jordi Rubió. El període comença amb ímpetu: el 1932 es planifica crear biblioteques populars a les poblacions de més de 6.000 habitants i biblioteques filials que facin arribar els llibres als pobles més petits. Amb una visió excessivament optimista, en cinc anys es preveu crear deu biblioteques a la capital i trenta-cinc en altres poblacions (Generalitat de Catalunya, 1932, p. 216-223). Els objectius no s'acompleixen, i vint anys després de la posada en marxa, l'empresa no té la im-

plantació desitjada, però ha superat molts esculls, comença a agafar una certa envergadura, malgrat la seva modèstia, i té unes directrius i un funcionament sistemàtics i professionals. El 1938, la Direcció Tècnica gestiona vint-i-dues biblioteques —Esparreguera i Palafrugell s'obren al públic el juny i el juliol de 1938— que tenen associat un nombre variable de filials o lots circulants de llibres que serveixen als pobles veïns —el 1935, n'hi ha trenta-sis—. A més, amb l'esclat de la guerra, la reacció per cobrir noves necessitats de lectura és immediata: el 1937 ja funciona el Servei de Biblioteques del Front, amb el bibliobús que recorre el front de guerra i els lots circulants destinats als hospitals de sang.

El resultat de la guerra i la dictadura franquista són adversos també per a les biblioteques populars: el sistema es torna a dividir entre les quatre diputacions, i ja no es reagrupa; les col·leccions es depuren dràsticament i creixen esbiaixades i amb comptagotes; Rubió és apartat de la direcció i comença una etapa immobiliària, lluny dels contactes internacionals dels anys trenta. Durant unes quantes dècades, la xarxa, limitada a la província de Barcelona, creix desordenadament i sense unes polítiques que orientin la formació de bones col·leccions i la modernització del sistema. Tanmateix, cap a final dels anys cinquanta, una colla de biblioteques populars difon entre la població les manifestacions del moviment cultural que emergeix com a alternativa a la cultura oficial. Per iniciativa de les bibliotecàries, els lectors assisteixen a conferències de tema català, a sessions de teatre independent, de teatre llegit i de cinefòrum, a audicions de música catalana, a concerts de la nova cançó... L'acció de les professionals també és clau per a l'èxit dels primers cursos massius de català que, organitzats per la Diputació de Barcelona, s'imparteixen a les populars a partir de 1967 (Estivill, 2013).

El 1975, la xarxa de biblioteques de la Diputació de Barcelona tenia vuitanta biblioteques —vint-i-nou eren filials amb local propi— i dos bibliobusos. La Diputació n'ha mantingut la gestió fins ara mateix que, amb el nom de Xarxa de Biblioteques Municipals de Barcelona, comprèn 216 biblioteques i nou bibliobusos. Les populars de les altres províncies, juntament amb les que l'Estat hi va crear posteriorment, es van transferir a la Generalitat als anys vuitanta; actualment, depenen dels ajuntaments respectius i reben el suport de les diputacions i la Generalitat. A dia d'avui, el sistema català de lectura pública comprèn unes 350 biblioteques, inclosos onze bibliobusos. A poc a poc, s'ha prestat més atenció a les col·leccions, s'ha anat recuperant el principi orsià de l'edifici dedicat a biblioteca, i moltes de les instal·lacions tenen unes dimensions, uns serveis i unes activitats que eren inimaginables trenta anys enrere. Dificilment s'hauria arribat a la situació actual sense la visió tan ben travada del projecte de 1915; ha estat aquella coherència la que li ha permès progressar fins a celebrar aquest primer centenari.

Feta aquesta sinopsi, les pàgines següents volen mostrar sumàriament el grau d'integració que les biblioteques tenien en la població a partir de les xifres de lec-

tors i de les lectures que feien, des de la implantació del sistema fins a la Guerra Civil. L'anàlisi no es limita a l'etapa de la Mancomunitat, perquè aquesta es tanca amb un bon projecte bibliotecari que no ha tingut temps de demostrar la seva eficàcia i perquè, en el cas de les biblioteques, a diferència d'allò que passa a l'Escola de Bibliotecàries o en altres institucions de la Mancomunitat, no hi ha una escaleta tan gran amb els anys de la Generalitat. Així mateix, també es farà referència a les competències de les professionals, a com les exercien i com van incidir en la maduració del projecte.

LECTORS I LECTURES A LES BIBLIOTEQUES POPULARS CATALANES¹

El text fundacional d'Eugeni d'Ors considera que les populars s'han d'adreçar a dos tipus de lector: d'una banda, al públic mitjà de la localitat; de l'altra, als homes de carrera, de professions liberals i a les elits intel·lectuals. Per als primers, és indispensable la col·lecció de la biblioteca —amb les obres de divulgació i les més senyeres de cada disciplina, els títols que informen de la marxa del món i les obres literàries que li serveixen d'esbarjo—; per als segons, han de funcionar com a sucursals de la Biblioteca de Catalunya. I així és des del començament: el 1919 ja rutlla el servei de préstec d'aquella biblioteca, i els destinataris són homes de professions liberals. Quan als anys trenta l'*Anuari* dona més informació sobre el servei, es constata que funciona amb fluïdesa, però pels títols servits es dedueix que l'usuari més comú no és tant el professional o l'intel·lectual, sinó aquell lector mitjà que vol estar informat de l'actualitat, satisfer els seus interessos culturals o aprofundir els coneixements del seu ofici, professió o afició. El fons de les populars és molt limitat, i per això cal acudir a la Biblioteca de Catalunya fins i tot per atendre peticions bàsiques.

Respecte al tipus de lector, les bibliotecàries comenten a les memòries de l'*Anuari* que entre el públic hi ha representades totes les classes socials, i certament és així quan els adults comencen a tenir més presència a les biblioteques a partir de mitjan anys vint. La qüestió es comença a estudiar sistemàticament a l'*Anuari* de 1934, quan les professionals analitzen, com recomana Rubió, els usuaris del préstec i fan propostes per sistematitzar-ne les ocupacions i incloure-les a les estadístiques. A tall d'assaig, a l'*Anuari* de 1935, nou biblioteques classifiquen els lectors de préstec segons les categories següents: agricultors i treballadors del camp, agulla (o cosidores), comerciants, empleats, estudiants, funcionaris, industrials, obrers no especialitzats, obrers d'indústries locals, oficis, professions liberals, treballs domèstics i persones sense professió. L'any següent també són nou les biblioteques

1. Les pàgines sobre lectors i lectures són una síntesi d'un treball inèdit de l'autora d'aquest text.

TAULA 1. Lectors de préstec segons ocupació en diverses biblioteques populars catalanes, 1935-1936. Elaboració pròpia a partir de les dades de l'*Anuari de les Biblioteques Populars*, 1935-1936.

	1935			1936	
	Totals	%		Totals	%
Treballs domèstics/ sense professió	965	21,1 %	Treballs domèstics/ sense professió	1.029	20,2 %
Estudiants	707	15,5 %	Obrers	971	19,1 %
Professions liberals	646	14,2 %	Estudiants	788	15,5 %
Oficis	557	12,2 %	Oficis	558	11,0 %
Empleats	402	8,8 %	Professions liberals	420	8,3 %
Obrers	357	7,8 %	Agulla	382	7,5 %
Agulla	356	7,8 %	Empleats	373	7,3 %
Comerciants	209	4,6 %	Funcionaris	170	3,3 %
Funcionaris	168	3,7 %	Comerciants	156	3,1 %
Industrials	101	2,2 %	Agricultors i treballadors del camp	131	2,6 %
Agricultors i treballadors del camp	94	2,1 %	Industrials	101	2,0 %
Altres	—	—	Altres	7	0,1 %
<i>Totals</i>	4.562	100 %	<i>Totals</i>	5.086	100 %

que inclouen aquestes estadístiques usant la mateixa pauta, però no totes coincideixen amb les de 1935.² La taula 1 presenta el resum dels resultats.

A efectes pràctics, la taula agrupa les categories «treballs domèstics» i «sense professió», i les d'«obers d'indústries locals» i «obers no especialitzats». Les xifres mostren una representació de totes les classes socials, i segurament les de 1936, amb unes biblioteques més diverses, s'aproximen més al públic que les freqüenta.

2. A l'*Anuari* de 1935, les biblioteques que classifiquen els lectors per ocupacions són Valls, Sallent, les Borges Blanques, el Vendrell, Tarragona, Vic, Tortosa, Cervera i Vilafranca. A les galerades de l'*Anuari* de 1936, conservades a l'Arxiu de la Diputació de Barcelona, tornen a incloure aquelles dades Sallent, les Borges Blanques, Vic, Cervera i Vilafranca, i s'hi afegeixen Canet de Mar, Figueres, Granollers i Cal·lella.

De les poblacions que aporten dades el 1935, només Sallent té un nombre important d'obers entre els usuaris, però hi ha altres poblacions amb un domini d'aquest sector; així, la inclusió de Canet i Calella a les dades de 1936 fa pujar el grup al segon lloc de la taula. En canvi, la desaparició de Tarragona de les estadístiques rebaixa les professions liberals —mestres i professors, metges, etc.— a la cinquena posició, més pròxima a la seva presència real. Els estudiants estan ben situats tots dos anys, amb un 15,5 % del total dels usuaris de préstec, ja que són bons clients de la biblioteca en aquelles localitats amb estudis de batxillerat, professionals, de magisteri o eclesiàstics. També despunten els treballadors d'oficis (11-12 %) —i molt quan s'hi sumen les cosidores (7,5-7,8 %)—. Pel costat baix, ressalta, com és lògic, la poca presència d'industrials, i també, per altres raons, la de treballadors del camp. El 1923, la bibliotecària de les Borges Blanques es dol que la pagesia no va a la biblioteca perquè no té la instrucció necessària, i sigui per aquesta raó o per d'altres, els pagesos no la freqüenten; per això és en els pobles agrícoles on la biblioteca no acaba d'arrencar entre els adults.

Respecte a la presència femenina, a l'*Anuari* de 1922 (p. 18) la bibliotecària de les Borges Blanques ja comenta que la dona fa bon ús del préstec en comparació a la seva presència a la sala, ja que al treball de la llar sovint hi afegeix el de la fàbrica o el taller, i no té hores per llegir a la biblioteca —tampoc no seria benvist que hi anés a «perdre el temps» (*Anuari*, 1929, p. 114)—. Les estadístiques de l'*Anuari* no distingeixen entre els dos sexes fins als anys trenta, i al final del període la pràctica no s'ha generalitzat. Per això, només es poden donar xifres aproximades a partir de les biblioteques que el 1935 i el 1936 discriminen entre homes i dones: a la sala de lectura, les darreres són el 33 % del total el 1935, i el 35 % l'any següent; en el servei de préstec, pugen fins al 50,5 % i el 53 %, respectivament. Si bé el marge és estret, la dona domina en el préstec, i això que la seva incorporació a la lectura és tardana i selectiva —a final del segle XIX, les lectores es concentren en les classes benestants (Simón, 2003)—. Tanmateix, als anys trenta del segle XX, la dona treballadora és bona clienta de les populars, una dada que és eloqüent perquè l'analfabetisme continua sent més alt entre les dones i perquè a les biblioteques de la resta de l'Estat gairebé no hi ha lectores (Martínez Rus, 2002, p. 142-169).

Els primers anys de funcionament, costa que les biblioteques arrelin a la població. El 1922, algunes no arriben als quinze lectors diaris i encara amb un gran predomini de nens. A mitjan anys vint, les xifres de lectors i lectures són més favorables i, després d'uns anys de resultats positius, l'*Anuario* de 1929 mostra la satisfacció de les bibliotecàries; la de Granollers, per exemple, es felicita per la tasca de la biblioteca, ja que «el público ha hallado en ella elementos para recrear sus ocios, elementos para enaltecer su espíritu e intelecto y elementos para perfeccionar su trabajo» (p. 133). A partir d'aquest moment, la biblioteca popular es va fent un lloc en els àmbits centrals de la lectura: la formació cultural, la instruc-

ció professional i pràctica i l'esbarjo. En els anys de més turbulència política, algunes biblioteques experimenten un retrocés en la consulta a sala, i és que, com diu Rubió, les circumstàncies fan que el públic se senti més atret per les converses que tenen lloc al club i a la plaça (*Anuari*, 1930, p. 5-6). Tanmateix, la corba general de lectura continua en ascens, i l'*Anuari* de 1935 transmet un missatge optimista: les xifres del servei no paren de créixer, i el director anota que els llibres llegits superen el mig milió, una xifra que ja palesa uns assoliments significatius. Com mostren les galerades de l'*Anuari* de 1936, la tendència no s'atura al llarg d'aquell any. Amb el consell i l'estímul de la Direcció, les populars mantenen l'activitat normal fins al final de la guerra i, amb algunes excepcions, a penes tanquen cinc o sis dies arran de la revolta militar. La progressió a l'alça de les xifres de lectura obeeix, és clar, a l'increment de biblioteques, però molt especialment al fet que s'han anat integrant a les localitats i que els fons s'han ampliat i s'han acostat als gustos dels lectors; també hi influeixen les activitats culturals organitzades, les guies de lectura i l'establiment de filials. A poc a poc, el públic coneix l'oferta bibliotecària i aquesta es fa més interessant. Així mateix, des de les primeres inauguracions del 1918 han millorat el nivell cultural i el percentatge d'alfabets de la població. És veritat que no totes les biblioteques tenen el mateix nivell d'èxit, però els assoliments de les més destacades són equiparables als resultats que presenten actualment: per exemple, a Canet, el 1936, es fan 7,9 préstecs diaris per mil habitants; el 2013, la proporció era de 9,2 préstecs (Xarxa de Biblioteques Municipals, 1912).

Pel que fa al contingut de les lectures, els anuaris inclouen una informació molt rica i diversa, tant de dades quantitatives com de comentaris qualitatius que les bibliotecàries introdueixen en les memòries anuals i en assajos sobre les preferències dels lectors. Si bé en aquesta presentació només es dona una visió panoràmica de les tendències lectores dels usuaris i de com evolucionen, per començar, cal tenir present que, com mostra Jordi Llobet (2008, p. 143), les col·leccions inicials de les primeres populars són poca cosa: amb prou feines arriben als mil títols, i només amb la direcció de Rubió creixen fins als mil cinc-cents i dos mil volums de Pineda i Figueres, respectivament. També són excoents i elitistes, i si bé Rubió té un criteri més ampli que Ors a l'hora d'introduir determinats autors i temes, tots dos opten per potenciar l'alta cultura, sobretot a la secció de literatura, en detriment de la cultura popular. Es tracta, doncs, d'unes col·leccions que no s'ajusten als interessos del públic, com palesen les desiderates dels patronats de les biblioteques i les notes de les bibliotecàries als anuaris, i probablement aquest és un dels motius de la poca aflluència de lectors adults als primers temps. Però són col·leccions vives, que creixen una mitjana de 300 o 350 títols anuals, de manera que cap a 1936 les biblioteques més antigues tenen uns deu mil volums.

A més, aviat hi ha una correcció de les polítiques d'adquisició que té efectes positius: l'augment de lectors adults, cap a mitjan anys vint, coincideix amb uns criteris de selecció menys restrictius, que presten més atenció als autors contemporanis i als catalans, i que mig obren la porta a la literatura de consum —a la novel·la rosa i a la d'aventures—. L'altre punt d'inflexió té lloc al tombant dels anys trenta, quan arran dels esdeveniments polítics es desvetlla l'interès, principalment de part dels homes, per la història recent i per les qüestions polítiques i socials. El moment torna a coincidir amb unes polítiques de col·lecció més generoses, sobretot en les seccions d'història i de ciències socials que, proveïdes inicialment amb els manuals bàsics i poca cosa més, s'actualitzen amb títols sobre els fets històrics, els moviments socials i polítics, els assaigs sobre les ideologies dominants a Europa i les biografies dels seus líders. Les col·leccions es posen al dia en aquestes àrees, que guanyen posicions en les preferències del públic, i s'incrementa el nombre de lectors. Dissortadament, la premsa, que hauria estat un bon esquer, s'elimina dels fons de les populars amb la dictadura de Primo de Rivera i, per decisió de Rubió, ja no retorna als prestatges.

La taula 2 mostra els percentatges de llibres llegits de cada matèria en el conjunt de la xarxa per al període 1921-1924 i per a l'any 1935. Quan es comparen les dades, sembla que les aficions del públic no canvien gaire en l'interval, però si s'observa el detall es fa evident l'evolució de les xifres absolutes i dels continguts de les lectures. En primer lloc, ressalta el domini de la lectura infantil, fet que prova que algunes biblioteques —principalment les de poblacions agrícoles— estan superpoblades de nens, si més no amb relació al públic adult.³ Tanmateix, una mirada més atenta revela que el 1935, a la sala i al préstec, les lectures dels adults s'han incrementat i que a les poblacions industrials i a les més grans la proporció dels dos públics és més equilibrada.

En la secció d'adults, la consulta a la sala de les obres generals, amb les enciclopèdies i inicialment també amb les revistes corrents, només és superada per la literatura —en el préstec baixa molt perquè una part dels materials de la secció no es deixa—. La consulta de revistes corrents es considera una categoria separada a partir de 1934, perquè té un públic especial i perquè el fons comença a ser significatiu, amb uns trenta-cinc o quaranta títols que atreuen tant el lector interessat per l'actualitat com el que cerca inspiració per a la feina —l'operari, les persones d'ofici (fusters, ebenistes, modistes...) o les mestresses de casa—. Per raons similars, ressalta la posició de les ciències aplicades entre els llibres de coneixements, només

3. El 1935, el préstec als nens és del 23 % —tot i estar molt restringit—, mentre que el 1909, a les biblioteques britàniques, representa el 16 % (Brown, 1909, p. 86) —una proporció més adient a biblioteques adreçades a tota la població—. A les biblioteques de la resta de l'Estat, la presència de nens és aclaparadora (Martínez Rus, 2002, p. 142-169).

TAULA 2. Percentatge de llibres llegits de cada matèria a la sala i al préstec els anys 1921-1924 i 1935. Percentatges de 1921-1924 obtinguts de Llobet (2008, p. 349 i 352); els relatius a 1935 són d'elaboració pròpia a partir de les dades de l'*Anuari de les biblioteques populars* (1935).

Matèries	Sala de lectura		Servei de préstec	
	% de lectures 1921-1924	% de lectures 1935	% de lectures 1921-1924	% de lectures 1935
I – Secció infantil	57,0	50,3	28,5	22,9
R – Revistes corrents	—	15,2	—	—
0 – Obres generals	7,8	5,9	2,2	1,4
1 – Filosofia	0,9	0,9	1,7	1,3
2 – Religió	0,6	0,6	1,6	0,9
3 – Ciències socials	1,3	2,3	2,6	3,0
4 – Filologia	1,6	1,8	0,4	0,8
5 – Ciències pures	2,1	2,7	1,8	2,2
6 – Ciències aplicades	3,5	3,4	5,7	5,8
7 – Belles arts i esports	5,2	2,2	3,5	1,9
8 – Literatura	14,7	9,3	45,7	8,3
N – Novel·la	—	—	—	44,5
9 – Història i geografia	5,3	5,4	6,3	7,0

per darrere de la història. En biblioteques com les de Valls i Canet, molt freqüentades per la classe treballadora i per estudiants d'ensenyaments professionals, les ciències aplicades ultrapassen la història, i en pobles com el Vendrell i Ulldecona, amb un bon públic de cosidores i pagesos, la secció també té aquest segon lloc en el préstec a domicili.

Per damunt de les altres matèries, les ciències socials i la història experimenten una gran evolució en el contingut de les lectures. D'antuvi, les ciències socials tenen poca sortida; es llegeixen llibres de pedagogia, de nacionalisme i sobre la condició femenina, però l'oferta és escassa i s'esgota de pressa. Quan a partir de 1930 hi ha més afició pels temes polítics i socials, les populars acudeixen al préstec de la Bi-

biblioteca de Catalunya i intensifiquen les adquisicions de la secció per satisfer la demanda d'unes lectures més compromeses. És quan les ciències socials puguen posicions, però el 1935 tornen a retrocedir. En canvi, la classe del 9, amb la història, la geografia, els llibres de viatges i les biografies, manté un lloc destacat a la sala i al préstec durant tots aquests anys. Però si de primer els lectors es decanten pels llibres de viatges —coincidint amb les exploracions del pol, els viatges aeris, les expedicions a terres ignotes...—, la caiguda de la dictadura i la proclamació de la República tenen un efecte renovador en els seus gustos, i ara trien títols que tracten de Rússia i la revolució, la Gran Guerra i els conflictes recents, la història d'Espanya i la de Catalunya...; continuen llegint biografies, i les preferides són les dels líders mundials. La secció d'història també s'actualitza per acontentar aquesta demanda.

Com mostra Llobet (2008), a la secció de literatura la tria dels dos directors és molt ortodoxa i evita vel·leitats de signe popular: opten pels clàssics i exclouen autors com Pérez Galdós, Pardo Bazán, Blasco Ibáñez, Verne o Salgari, que només hi ingressen, amb Rubió, quan els reclamen els patronats i els lectors —i en algun cas hauran d'esperar als anys trenta—. En canvi, els clàssics de la Bernat Metge i de la Barcino arriben puntualment als prestatges. Rubió selecciona més literatura catalana i més autors del moment, però la secció continua pensada per a un públic selecte i no per al lector mitjà de les populars. De fet, allò que més interessa a l'usuari corrent és la novel·la rosa en el cas de les noies i la d'aventures en el dels nois. Les bibliotecàries es dolen de l'interès per la literatura banal, però mentre que són implacables amb els gustos de les dones, es mostren més condescendents amb els dels homes: d'una banda, aquests no busquen la ficció romàntica, sinó que trien la novel·la d'aventures que té un rerefons històric; de l'altra, els homes alternen la novel·la de gènere amb els llibres de coneixements. Són diferències que també es donen entre els lectors i les lectores d'altres països: en una de les filials de la New York Public Library, els homes llegeixen meitat ficció i meitat llibres de coneixements, mentre que les dones s'inclinen majoritàriament per la novel·la (Waples, 1933, p. 14-15). L'estudi que fa la bibliotecària de les Borges Blanques sobre el préstec a la seva biblioteca dona uns resultats calcats (*Anuari*, 1934, p. 65-77). L'educació de la dona encara té un horitzó molt limitat, i això repercuteix en les seves lectures.

Atesa la preocupació de les bibliotecàries, la lectura de novel·les lleugeres devia significar una bona part del préstec, si més no en els anys vint. Però quan en la dècada següent algunes de les memòries dels anuaris inclouen els autors i els títols més llegits, les llistes apunten cap a unes lectures de més qualitat. I és que a mesura que s'amplia el mercat editorial i sobretot quan ingressen els autors més apreciats pel públic, el moviment de la secció experimenta un canvi. Per exemple, el 1932, a Figueres es llegeixen trenta-dos títols de Blasco Ibáñez que representen 753 préstecs; Alarcón té 110 préstecs; Baroja, 78; Pérez Galdós, 40, i segueixen Valera,

Palacio Valdés, Pereda, Gabriel Miró, Valle-Inclán..., tots amb un bon nombre de lectures. La novel·la catalana també té els seus *top ten*: a la llista de Figueres hi ha Dolors Monserdà, amb 83 préstecs; Roig i Raventós, amb 41; Carles Soldevila, amb 32; i a continuació s'hi enumeren Narcís Oller, Prudenci Bertrana, Caterina Albert, Sagarra, Puig i Ferrer, Miquel Llor, Ruyra... Segons comenta la bibliotecària, les dones són les grans consumidores de novel·la catalana i la bibliotecària de Valls confirma que les lectores es van inclinant per la novel·la de qualitat (*Anuari*, 1932, p. 182-184; *Anuari*, 1934, p. 12-13; *Anuari*, 1935, p. 15). La novel·la estrangera també és molt apreciada, sobretot la francesa, l'anglesa i la russa. La poesia i el teatre tenen un públic més minoritari, però devot, com el tenen els clàssics —inclosos els autors de la Bernat Metge.⁴

LES BIBLIOTECÀRIES

La pensada d'Eugeni d'Ors de crear una escola especial per preparar el personal de les populars és una novetat en l'entorn bibliotecari del moment i un dels punts forts de la xarxa, ja que n'assegura la gestió professional. Als Estats Units, hi ha escoles d'un enfocament similar des de 1887, però van lligades a centres universitaris, no tenen una relació directa amb els sistemes bibliotecaris del país i tampoc no tenen el caràcter exclusivament femení de l'Escola de Bibliotecàries. Recordem que Ors argumenta aquesta opció pel temperament de la dona, més adequat a la tasca de servei de les populars; per raons econòmiques, ja que rep un sou inferior al d'un home amb la mateixa formació, i per motius estètics, perquè reforça «el caràcter atractiu, amable, de netedat i coqueteria» que es vol donar a les instal·lacions. També és obvi que era un personal devot, dedicat i obedient, educat per no qüestionar l'autoritat del pare o la del marit, i que difícilment discutiria la del director; tampoc no faria reclamacions salarials, per dures que fossin les condicions del lloc de treball.⁵

Les noies que accedeixen a la carrera pertanyen a famílies benestants; són filles d'intel·lectuals, de polítics i d'homes de professions liberals; han rebut una bona

4. La bibliotecària de Calella fa un estudi sobre els lectors de les sèries dels clàssics de la Bernat Metge (*Anuari*, 1934, p. 229-239); probablement tenien molts més lectors que en l'actualitat.

5. Les primeres bibliotecàries cobren un sou d'entre 1.500 i 1.800 pessetes anuals, segons la categoria, que no els arriba per a pagar la pensió, i sovint han de viure en convents perquè és més econòmic (Estivill, 1992, p. 63-64). El 1931 cobren entre 3.000 i 3.500 pessetes anuals, però el salari continua sent escàs: el 1933, Rubió demana al secretari de l'Ajuntament de Sallent que ajudi Olga Kirchner a trobar allotjament en una casa particular, ja que «amb el seu sou, és difícil que pugui viure a la fonda» (Fons Biblioteca de Catalunya, caps 359/2). El 1931, Rubió cobrava 10.000 pessetes com a director de la Biblioteca de Catalunya i de la xarxa i 6.000 més com a professor i director de l'Escola (ADB, caps 4.466, expedient 1). Aquell mateix any, Teresa Andrés ingressa al cos d'arxivers i bibliotecaris de l'Estat amb un sou de 5.000 pessetes anuals (Gómez, 2013, p. 35).

educació, i es poden considerar dones modernes. Però cal conèixer les limitacions que els imposa un entorn que encara té una visió paternalista i protectora de la dona, que la relega a un segon terme i l'aparta de la presa de decisions, fins i tot de les que l'afecten.⁶ La seva manera de fer submissa dóna més relleu, per contrast, a la labor que realitzen com a bibliotecàries i a les seves iniciatives.

Les alumnes ingressen a l'Escola amb un nivell educatiu equivalent al batxillerat, i en els tres anys d'estudi reben una bona formació cultural que, excepte per als anys de la dictadura, emfasitza els diversos aspectes de la cultura catalana. Aquesta preparació va a càrrec d'intel·lectuals de prestigi, molts dels quals estan lligats a l'Institut d'Estudis Catalans: Fabra, Campalans, Massó i Torrents, Valls i Taberner, Riba, Montoliu, Nicolau d'Olwer, Joaquim Folch i Torres, Eduard Toda, Soldevila, Joan Petit, Joaquim Xirau, Marçal Olivar, Feliu Elias... i Ors, Palau Vera i Segalà, que també seran directors del centre. El component tècnic de la carrera —en mans d'Alòs-Moner, Bohigas i Rubió— inclou la bibliografia, amb la selecció de llibres; la història del llibre i de les biblioteques, i l'organització i la tècnica bibliotecària.

Entre aquest bé de Déu d'homes il·lustres, la figura de la secretària és una peça clau de l'Escola, ja que té un paper pròxim al de sotsdirectora en fer d'intermediària entre l'alumnat femení i el professorat. Maria Lois fa de secretària fins a 1919 i la substitueix Petronel·la Tuca fins a la seva mort prematura, el 1925. Totes dues, que també tenien al seu càrrec el curs preparatori, van ser les primeres llicenciades en filosofia i lletres de la Universitat de Barcelona, i havien obtingut el doctorat a Madrid. Joana Casals, llicenciada en química, assumeix la secretaria de l'Escola el 1925 i exercirà el càrrec fins que és depurada al final de la Guerra Civil.⁷

Quan Rubió assumeix la direcció del centre, el curs 1930-1931, reforça el vessant tècnic dels estudis amb la introducció d'un treball de final de carrera de caràcter professional que pot consistir en un estudi bibliogràfic sobre una matèria o un autor, en la preparació dels índexs d'una revista, en estats de la qüestió sobre l'organització de distints tipus de biblioteques, els hàbits de lectura de la població, la informació al lector i la secció de referència, etc. Són treballs que, publicats per l'Escola, obren nous camins per a la creació de biblioteques especials, que asagen canvis en els procediments o n'enceten de nous, i que, segons Neus Real

6. Per exemple, la bibliotecària Maria Coromines, filla del polític Pere Coromines i germana del filòleg, el 1935, quan ja fa nou anys que ha acabat la carrera, escriu a Rubió per dir-li que demanarà una excèdència, i afegeix que té el permís patern per fer-ho (Fons Biblioteca de Catalunya, caps 98/11).

7. En la primera seqüència del breu documental *Escola Superior de Bibliotecàries*, filmat probablement el curs 1923-1924, hi surt la secretària Petronel·la Tuca. També s'hi mostren les alumnes treballant a la biblioteca en la catalogació de llibres i a les classes de llatí i de coneixement general de les ciències pures i aplicades, amb els professors Lluís Segalà i Rafael Campalans, respectivament. Vegeu el documental des de l'enllaç al final de la pàgina següent: <<http://www.ub.edu/biblio/introduccio/resum-historic.html>>.

(2006, p. 271-273), representen una contribució rellevant als estudis disciplinaris fets per dones. Ja entrada la guerra, a redós de l'Escola, tutelats per Rubió i amb la participació de bibliotecàries en exercici, s'organitzen uns Cercles d'Estudi que tenen la finalitat d'estudiar aspectes tècnics i d'organització i proposar-ne la discussió a les reunions anuals de bibliotecàries. Així doncs, als anys trenta, des de l'Escola es promou l'anàlisi de l'entorn bibliotecari tot afavorint la interacció entre teoria i pràctica, implicant les professionals i propiciant que els resultats dels treballs es puguin traslladar a la xarxa de populars; també es comença a bastir un corpus de bibliografia professional. Les protagonistes principals són les alumnes, i en segon terme les bibliotecàries, sempre sota la batuta de Rubió, que assessora, dirigeix i inspira la majoria de treballs de final de carrera i les altres activitats; el director té l'habilitat de teixir una relació bona i productiva entre l'Escola i les biblioteques, entre la teoria i la pràctica professional.

Una vegada al lloc de treball, les professionals fan les tasques tècniques i administratives de la biblioteca: l'inventari i la catalogació dels materials, les estadístiques d'ús, la redacció de la memòria anual i les anàlisis sobre lectors i lectures que es publiquen a l'*Anuari*, el control de les despeses i la correspondència, la redacció puntual del dietari, la redacció i difusió de guies de lectura, l'organització i el manteniment de l'arxiu, la formació i l'ordenació de la col·lecció local... També gestionen el préstec, atenen els lectors i preparen activitats per als nens, i els primers anys organitzen, sense l'ajuda dels serveis centrals, cursos i conferències; a partir de 1931 posen en marxa i administren els lots circulants o biblioteques filials.

Fan la feina en contacte constant amb el lector, i això repercuteix en l'èxit de les populars, però tenen poques oportunitats per introduir innovacions en un sistema que rutlla i elles mateixes són conscients d'aquesta circumstància: arran d'una estada a la biblioteca infantil L'Heure Joyeuse, Lluïsa Rivas compara les bibliotecàries franceses amb les catalanes i arriba a la conclusió que a les darreres els manca «trempe», ja que no els cal lluitar; «tenim», diu, «una direcció tècnica que assumeix part de la nostra responsabilitat».

Tot i això, sí que contribueixen a millorar detalls i aporten idees als debats sobre procediments que es discuteixen a les reunions anuals i que es traslladen a les pàgines de l'*Anuari*: el préstec de la secció infantil, l'organització de la novel·la en una secció separada i la confecció d'un catàleg de títols del gènere, la posada en marxa de biblioteques filials, la classificació de la secció infantil, la classificació dels lectors per ocupacions, etc. Així mateix, l'*Anuari* —que té el mèrit d'estar escrit gairebé del tot per dones— n'acull les reflexions i els suggeriments sobre la marxa de les populars, i des de les seves pàgines tenen aquell «cert protagonisme en la tria dels fons» que els atribueix Llobet (2008, p. 364), i que consisteix a assenyalar els buits detectats i a suggerir la compra de determinats gèneres i matèries: més llibres d'autors catalans, de poesia i de teatre, d'història, de política i de ciències socials;

més llibres infantils, principalment en català; la reposició dels llibres més llegits malmesos per l'ús; duplicats dels títols més consultats, i sobretot més novel·les sentimentals i d'aventures i d'autors contemporanis.

També proposen mecanismes per treure rendiment d'unes col·leccions migrades: des del Vendrell, se suggereix la formació de lots de literatura que circulin entre les biblioteques de la xarxa, i Canet parla de distribuir les llistes de noves adquisicions de cada biblioteca per facilitar el préstec interbibliotecari (*Anuari*, 1922, p. 33; 1924-1925, p. 42). Però la selecció dels fons fundacionals i les adquisicions corrents continuen a càrrec de la direcció tècnica. Només a partir de 1934 les bibliotecàries poden comprar, per la Festa del Llibre, un lot de títols que respongui a peticions dels usuaris; des d'uns anys abans també accepten algun donatiu pel seu compte, principalment de literatura de consum. Els suggeriments que fan per millorar els fons i ampliar els criteris de selecció acostumen a ser atesos amb alguna excepció —com la d'incloure premsa—, encara que sovint han d'insistir en les mateixes qüestions.

Treballant a peu de carrer, les bibliotecàries coneixen de seguida les mancances de la col·lecció respecte a les demandes dels lectors. És cert que són molt crítiques amb les lectures banals i amb les persones que hi són afeccionades, però també són dones pràctiques, que saben que han de presentar bons resultats per demostrar que el projecte és efectiu, i els llibres d'imaginació, encara que siguin de qualitat dubtosa, són un bon reclam: la novel·la, diuen, és la porta d'entrada a la biblioteca i la que dona accés a les altres seccions. El tema és recurrent, sobretot a partir de l'*Anuari* de 1927 quan, per encàrrec de Rubió, estudien la lectura de llibres de ficció, i encara és ben viu als anys trenta. En paraules de la bibliotecària de Granollers, es tracta de «satisfer una mica llurs gustos [els dels lectors] sense baixar-se a fomentar el mal gust», i amb delicadesa i sense imposicions, guiar-los cap a lectures més selectes i cap a altres matèries (*Anuari*, 1930, p. 128). En principi, Rubió és més condescendent amb els llegidors de novel·les, però és inflexible a l'hora de rebaixar criteris, ja que el valor educatiu i cultural de la biblioteca és inqüestionable: «Una biblioteca es un instrumento de cultura, y poca o ninguna eficacia tendrá el maestro que anduviera a remolque de sus discípulos» (*Anuario*, 1927, p. 6). Tanmateix, al·legats a part, les novel·les romàntiques i d'aventures ja havien començat a campar per les biblioteques i estaven contribuint a la millora estadística, que té lloc a partir de 1924, i a incentivar la lectura.

Com havia fet la Mancomunitat amb altres ensenyaments, a partir de 1935, el Govern de la Generalitat convoca algunes pensions per a l'ampliació d'estudis a l'estranger destinades a bibliotecàries, i amb això se les involucra amb els projectes del director. L'hivern d'aquell any, Justa Balló fa una estada al Regne Unit per estudiar les biblioteques comarcals, quan ja gestionava les biblioteques filials; amb la guerra, dissenyarà el bibliobús del front seguint el model dels bibliobusos britànics. L'octubre de 1935, Ascensión Zamorano, que treballava al taller de restauració

de la Biblioteca de Catalunya, fa pràctiques de restauració a la Biblioteca Vaticana; després de la guerra dirigirà aquell taller. A l'inici de 1936, la bibliotecària de Cal·lèlla, M. Lluïsa Rivas, fa una estada de dos mesos a la biblioteca infantil L'Heure Joyeuse de París i visita diverses biblioteques infantils a Brussel·les; al seu retorn, introdueix l'hora del conte a les populars i, amb Justa Balló, col·labora en el curs sobre sales de lectura infantil, de l'Escola de Bibliotecàries, l'estiu de 1938. El darrer ajut, concedit a Enriqueta Casas per fer un curs de la Library Association sobre biblioteques municipals, ja no es fa efectiu per l'esclat de la guerra.

Quan s'observa el conjunt, sobresurt la tasca de direcció i coordinació de la xarxa, que és responsabilitat d'Eugeni d'Ors primer i de Jordi Rubió després. Ors té el mèrit de pensar un sistema bibliotecari molt ben vertebrat que Rubió dotarà d'instruments que el professionalitzaran. Entremig d'aquestes dues gran personalitats, la feina de primera línia, la de les bibliotecàries, queda difuminada. Però tot i que no se'ls deixa marge per a prendre decisions i que fins i tot per moure la taula de préstec demanen el vistiplau del director, les professionals, en contacte diari amb el lector, coneixen bé els punts febles de la biblioteca i exerceixen una certa influència en la tria de materials i en la millora dels serveis i les instal·lacions. Així mateix, usen el seu coneixement de l'entorn per atreure públic, amb l'elaboració de guies de lectura i l'organització d'activitats que tenen en compte les característiques socioeconòmiques de la població, amb una atenció al públic discreta i amatent...

El projecte, tal com el concep Ors, és d'una coherència admirable, però la seva posada en marxa és modesta i poc ambiciosa, i només molt lentament va agafant una certa volada. El 1936, la proporció de públic infantil d'unes quantes populars encara és exagerada amb relació a la d'adults, si bé en les més antigues i en les de les poblacions més grans la proporció s'equilibra. Potser s'hi llegeix un excés de novel·la, tot i que la qualitat d'aquestes lectures s'ha anat dignificant. En el cas dels llibres de coneixements, hi ha una evolució positiva de les xifres i del contingut de les lectures, que milloren al mateix ritme que els fons. És anecdòtic que, com s'explica a l'*Anuari*, les modistes, les brodades, els fusters i els ebenistes usin la biblioteca per trobar models per a la seva feina, que les telefonistes hi busquin lectures per practicar el francès i l'anglès necessaris en el seu treball, que els vestits dels gegants del Vendrell s'inspirin en materials de la biblioteca, o que un dels integrants d'un piquet de vaga s'oposi al tancament de la biblioteca de Granollers perquè, com adverteix als seus companys: «Això és un article de primera necessitat!» Però aquests detalls palesen que, a poc a poc i sense triomfalismes, les populars van formant part del dia a dia de moltes de les poblacions on estan instal·lades i que fan aquella tasca de formació continuadora de la de l'escola. A mitjan anys trenta, el projecte inicial ha assolit un grau notable de maduresa i les bibliotecàries hi han contribuït amb una dedicació generosa.

BIBLIOGRAFIA

- Anuari de les biblioteques populars* (1922-1923). Barcelona: Mancomunitat de Catalunya.
- Anuari de les biblioteques populars* (1930-1935). Barcelona: Direcció Tècnica de Biblioteques. [De l'*Anuari* de 1936, se'n conserven les galerades a l'Arxiu de la Diputació de Barcelona]
- Anuario de las bibliotecas populares* (1924/1925-1929). Barcelona: Diputació de Barcelona.
- BROWN, James Duff (ed.) (1909). *Guide to librarianship: a series of reading lists, methods of study, and tables of factors and percentages required in connexion with library economy*. Londres: Libraco.
- Escola Superior de Bibliotecàries* [filmina] [en línia]. [Barcelona: Mancomunitat de Catalunya, Escola Superior de Bibliotecàries, 1923 o 1924]. <<http://www.ub.edu/biblio/introduccio/resum-historic.html>> (enllaç al final de la pàgina) [La còpia original del documental està dipositada a la Filmoteca de Catalunya]
- ESTIVILL RIUS, Assumpció (1992). *L'Escola de Bibliotecàries, 1915-1939*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- (2013). «Les biblioteques populars de Barcelona com a espais de socialització durant el segon franquisme, 1957-1975». *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, núm. 30. <<http://bid.ub.edu/30/estivill.htm>> [Consulta: 8 abril 2014]
- Fons Biblioteca de Catalunya 1907-1987. Capses 98 i 359.
- FONTANALS, Reis; LOSANTOS, Marga. *Biblioteca de Catalunya, 100 anys: 1907-2007*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 2007.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1932). *L'obra de cultura*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- GÓMEZ ANDRÉS, Antonio (2013). *Teresa Andrés: biografia*. València: Universitat de València.
- LLOBET DOMÈNECH, Jordi (2008). *Lectura i biblioteques populars: model de col·lecció i lectura a les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya, 1918-1922*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona. <<http://www.tdx.cat/TDX-0721108-132611>> [Consulta: 2 maig 2014]
- MAÑÀ, Teresa (2007). *Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya: 1915-1925*. Lleida: Pagès.
- MARTÍNEZ RUS, Ana (2002). *La política del libro durante la Segunda República: socialización de la lectura*. Gijón: Trea.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume (1914). «Lectura feta en la sessió inaugural de la Biblioteca de Catalunya». *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, vol. 1, núm. 2, p. 41-48.
- «Projecte sobre la instal·lació a Catalunya d'un sistema de biblioteques populars» (1915). *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, vol. 2, núm. 4 (gener-agost), p. 122-131.
- REAL MERCADAL, Neus (2006). *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RIVAS, Lluïsa (1936). «Impressions d'una bibliotecària a París». *Butlletí AEB*, any 6, núm. 3 (abril), p. 2-3.
- SIMÓN PALMER, M.ª Carmen (2003). «La mujer lectora». A: INFANTES, Víctor; LOPEZ, François; BOTREL, Jean-François (dir). *Historia de la edición y de la lectura en España: 1472-1914*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, p. 745-753.
- WAPLES, Douglas (1933). «Community studies in reading. I, Reading in the lower East side», *The Library Quarterly*, vol. 3, núm. 1 (gener), p. 14-15.

XARXA DE BIBLIOTEQUES MUNICIPALS DE BARCELONA (1912). *Estadístiques de les biblioteques*. Barcelona: Diputació de Barcelona. <<http://www.diba.cat/biblioteques/guia/estadistiquesbiblios/sumari.asp>> [Consulta: 22 octubre 2014]

NOTA BIOGRÀFICA

Assumpció Estivill (Reus, 1949) ha cursat la llicenciatura en filosofia i lletres, la diplomatura en biblioteconomia i documentació i un màster en història contemporània; també és doctora en biblioteconomia i documentació. El 1976 inicia la carrera professional com a bibliotecària al Centre d'Estudis d'Història Contemporània - Biblioteca Josep M. Figueras, i entre el 1977 i el 1982 treballa a la Secció de Reserva Impresa de la Biblioteca de Catalunya. El 1978 comença la labor docent a l'Escola de Bibliologia, l'actual Facultat de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de Barcelona. Ha estat cap d'estudis, sotsdirectora i degana del centre i ha orientat la seva docència cap a la catalogació dels recursos bibliotecaris, el llibre antic i les col·leccions especials, l'organització dels serveis tècnics, les publicacions seriades i els recursos electrònics. És autora de diversos articles i llibres sobre la història de l'Escola de Bibliotecàries i les biblioteques populars catalanes, sobre els diversos aspectes de la catalogació i les metadades, l'automatització de biblioteques, les revistes electròniques, l'organització dels recursos electrònics, entre altres temes. Ha traduït al català una bona part de la normativa internacional de catalogació usada per les biblioteques catalanes; ha estat editora de la revista *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació* i n'ha format part del consell assessor, i també ha format part del comitè editorial d'altres revistes especialitzades. Entre el 1991 i el 2001 va ser membre del Comitè Permanent de la Secció de Catalogació de la Federació Internacional d'Associacions de Bibliotecaris i Biblioteques i, com a tal, va col·laborar en la redacció de diversos textos i normatives internacionals.

L'obra pedagògica de la Mancomunitat de Catalunya

JOSEP GONZÁLEZ-AGÀPITO
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

Resum

L'obra pedagògica de la Mancomunitat fou un dels pilars de la política de reconstrucció nacional que va dur a terme aquesta institució. El bastiment d'una nova educació per a tots els nivells havia de ser l'eina eficient per a regenerar la societat i fonamentar sòlidament la Catalunya desenvolupada, culta i europea que preconitzava el Noucentisme. L'article examina el lligam de la modernització educativa amb els objectius de l'obra de govern de Prat de la Riba i de Puig i Cadafalch. S'aborda, també, una anàlisi de les realitzacions fetes en els camps de l'educació primària, la formació professional i l'educació superior, i també en l'àmbit fonamental de l'educació no formal i informal, que es considerava clau per a la regeneració social. Les escoles de mestres continuaren depenent de l'Estat espanyol i la Mancomunitat creà les Escoles d'Estiu per a l'actualització i perfeccionament dels mestres en exercici, els cursos Montessori amb gran acceptació entre els educadors catalans, els tres cursos dels Estudis Normals per a completar els coneixements adquirits a les Escoles Normals estatals, la revista gratuïta *Quaderns d'Estudi* per als educadors i el *Butlletí dels Mestres*, que oferia recursos pedagògics.

Abstract

The educational efforts of the Mancomunitat were one of the cornerstones of the national reconstruction policy that this institution undertook. The foundation was a new kind of education for all levels which was meant to be an efficient tool for regenerating society and serving as a solid foundation for the developed, educated and European Catalonia preached by Noucentisme. This paper examines the ties between educational modernisation and the objectives of the government efforts under Prat de la Riba and Puig i Cadafalch. It also analyses the different actions in the fields of primary education, vocational training and higher education, as well as in the sphere of informal and non-formal education, which were regarded as the keys to social regeneration. The teachers' schools continued to depend on Spain, so the Mancomunitat created its Escoles d'Estiu (Summer Schools) to update and fine-tune the teachers' practice, along with the Montessori courses which were very popular among Catalan educators, the three courses at the Estudis Normals

to round out the knowledge acquired at the state normal schools, the free journal for educators, *Quaderns d'Estudi* and the *Butlletí dels Mestres*, which offered educational resources.

L'obra pedagògica de la Mancomunitat fou un dels pilars fonamentals de la seva acció política. I per pedagògica s'ha d'entendre amb tot l'ampli abast d'aquest mot. La conformen: la formació professional per tal de mantenir el nivell industrial, l'educació bàsica de qualitat per la necessitat d'elevat el nivell cultural de la societat, l'educació social per transformar les actituds, les conductes i els valors col·lectius de la societat catalana i per l'esforç de suplir la manca d'una universitat arrelada a la cultura catalana i al país.

En el temps i l'espai de què disposem, sols abordarem alguns aspectes rellevants d'educació formal. Tot i que un examen de l'obra pedagògica de la Mancomunitat s'ha de fer tenint en compte com aquesta vol ser una acció global, integral, sobre la societat, no sols sobre les escoles.

Comprendre, doncs, que són a la mateixa línia l'Escola del Treball i les biblioteques populars, els Estudis Universitaris Catalans i les entitats corals o ateneïstes que se subvencionen, l'Institut d'Educació General o els Estudis Normals. Una acció global al servei de construir i de fer una Catalunya ben diferent de la que en aquells moments és. Com a camí per a superar la dura realitat d'un país amb fortes i violentes problemàtiques socials i sense capacitat de decidir sobre ell mateix.

Des de finals del segle XIX, l'educació és al centre de les preocupacions socials i econòmiques. El desastre de 1898 provocarà una àmplia anàlisi de les causes no sols de l'estrepitosa derrota en la guerra contra els Estats Units, sinó també dels seus orígens en l'estructura social, política i econòmica. Per a Joan Sallarès, president del Foment del Treball Nacional (entitat que aplega la patronal catalana), una d'aquestes causes de la manca de desenvolupament econòmic i social que té Espanya és l'analfabetisme i la pèssima qualitat i poca extensió del sistema educatiu i de la formació professional.¹ Des d'aquell 1898, la sortida de la crisi econòmica i social es veu estretament lligada a aconseguir autonomia administrativa per a Catalunya i obtenir un concert econòmic amb l'Estat.

Aquesta crisi econòmica, amb el seu incessant tancament de fàbriques, el consegüent atur, la tensió i la violència social creixent, induí la Diputació de Barcelona, el 1901, a fer una àmplia consulta entre els industrials i les entitats obreres. Aquest dictamen de la corporació provincial² situa com a causa de la crisi el desequilibri entre producció i consum (originat per la pèrdua dels mercats colonials,

1. *El Trabajo Nacional*, vol. VII (1898-1899), p. 108.

2. DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA, *Exposición elevada al Excmo. Sr. Presidente del Consejo de Ministros, al objeto de remediar la crisis industrial que siente Cataluña*, Barcelona, 1901.

l'augment del cost de les matèries primeres i la dificultat d'obrir nous mercats). Per a conjurar la crisi, es fixen tres objectius: augmentar l'exportació, ampliar el consum interior i millorar la qualitat i el preu de la producció. Entre els mitjans que cal establir per fer possible aquest triple objectiu, es troben en un lloc destacat l'educació popular i la formació professional.

Enfront d'aquesta profunda crisi s'alçaran diversos projectes per redissenar la societat que trobaran un ressò especial entre els obrers sotmesos a dures condicions laborals i d'existència. Algunes d'aquestes propostes menen a refundar la societat des del rebuig frontal del sistema econòmic i social del capitalisme. Moviments polítics i socials de totes les tendències, des de l'anarquisme, el republicanisme radical lerrouxista, el catalanisme republicà i federal, i el catalanisme de la Lliga fins a la mateixa Església malden per canviar la societat a través de l'educació. Una educació a la percaça de formar un *home nou* i una societat distinta de l'existent. No hem d'oblidar que l'escola era l'única referència cultural de la majoria de la població en aquells dies i que, lògicament, tenia un alt valor difusor de les idees més enllà del seu propi alumnat. A les primeres dècades del segle passat, la societat catalana presentava una forta demanda d'escolarització lligada al procés d'industrialització i d'urbanització que de cap manera podia ser atesa per un aparell escolar estatal insuficient i amb greus deficiències. Com a resposta a aquesta situació, ultra les d'iniciativa religiosa, hi ha una gran proliferació d'escoles privades, impulsades per ateneus, partits polítics i entitats de tota mena, que canalitzen a través de l'educació el seu missatge social i polític.³ La majoria d'aquestes escoles sorgides al marge o com a alternativa al sistema oficial seran clausurades indiscriminadament arran de l'intent de regicidi de 1906 i els successos de la Setmana Tràgica de 1909. L'exemple més rellevant i eficient d'aquestes escoles fou la xarxa organitzada pel Partit Republicà Radical d'Alejandro Lerroux. Aquesta organització fou la primera, a Catalunya, a tenir la concepció i l'eficàcia d'un partit modern i creà centres a cada barri o població important basats en una cooperativa de consum i una escola com a poderosos aglutinadors socials. També l'expansió i la penetració social del catalanisme es reflectia amb la creació d'escoles catalanes bandejant la legalitat. La realitat incontestable de la mainada que només entenia el català i la revaloració de la cultura i la llengua pròpies van comportar que un bon grapat d'escoles es plantegessin fer l'ensenyament en català. Així mateix, hi havia escoles pedagògicament d'avantguarda com ara el Col·legi Mont d'Or, l'Escola Horaciana, l'Escola de la Sagrada Família o l'Escola de Bosc. Aquesta darrera, oberta aquell mateix 1914, era la primera del notable estol de centres educatius municipals de Barcelona.

3. Vegeu Buenaventura DELGADO, *La Escuela Moderna de Ferrer i Guardia*, Barcelona, CEAC, 1978, especialment la primera part, en què, a partir de documentació administrativa, es dona una panoràmica de la diversitat d'escoles i de la seva adscripció ideològica.

Aquest és el panorama escolar que la Mancomunitat es troba en voler encarar la seva obra de política educativa.

Si l'obra pedagògica de la Mancomunitat fou i continua essent una referència, és perquè els seus polítics i pedagogs foren capaços d'advertir que els grans canvis tecnològics comporten sempre mutacions socials i que les revolucions tecnològiques són inseparables i interdependents de les transformacions de l'estructura social.

La industrialització a la Catalunya d'ara fa cent anys havia canviat el mode de treballar i, amb ell, la composició i l'articulació de la societat catalana, però també les persones i les relacions familiars i socials. La revolució industrial havia esfondrat moltes de les estructures bàsiques de socialització, començant per la família i la mateixa escola. Però el sistema escolar edificat al segle XIX, i especialment per l'Espanya de la Restauració, era impermeable als canvis socioeconòmics que es vivien a la Catalunya del primer terç del segle passat. El sistema educatiu espanyol tenia greus mancances per donar resposta no sols a la industrialització, sinó també a les noves necessitats personals i col·lectives.

La industrialització havia transformat el sistema de treballar de gran part de la població catalana i, per tant, calia adequar-hi la manera d'aprendre i el que calia aprendre. Tanmateix l'escola seguia aturada, pel que fa als coneixements, en els pressupòsits de la ruralitat. En una època de profunda crisi de valors, estava instal·lada en un tipus d'escola instructivista que seguia la pauta dels herbartians que havien fossilitzat el principi de Herbart d'assolir «l'educació per la instrucció» que amara gran part de l'educació del segle XIX.

L'obra de modernització i reforma de la Mancomunitat en el vessant educatiu havia, doncs, d'edificar una nova escola per a la nova Catalunya a què s'aspirava. L'escola tradicional, ancorada en l'instructivisme i allunyada de la vida, prou havia demostrat la seva ineficàcia i ineptitud per a transformar radicalment la societat en crisi. L'escola existent era incapaç d'assolir una tasca de transformació social cada dia més urgent. Josep Puig i Cadafalch, responsable del projecte educatiu de la Mancomunitat, apuntava que les nostres escoles «són màquines velles i espatllades que, perquè encara les veiem rodar, tots plegats ens fem la il·lusió de que ja deuen anar bé, sense preguntar-nos res sobre la qualitat dels seus productes». I no dubta a qualificar la majoria de les escoles catalanes com a rutinàries, que «treballen amb maquinària pedagògica vella, amb mètodes i procediments d'ensenyança de cinquanta anys enrere».⁴

L'obra pedagògica de la Mancomunitat se sustenta (i n'és hereva) en la selecta minoria d'educadors i educadores que des de l'inici del segle sintonitzaven amb els corrents educatius de l'Europa coetània. Educadores i educadors que havien obert

4. Josep PUIG I CADAFALCH, «Projecte de creació d'un Consell d'Investigació Pedagògica», document conservat a l'Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligall núm. 3402.

entre nosaltres un procés de reflexió i d'experimentació pedagògica que s'adreçava a millorar la realitat de les pràctiques escolars. Tot denunciant el treball didàctic molt deficient de les escoles, volia reformar l'educació per introduir i consolidar al país una nova orientació social, cultural i cívica. Aquest moviment de renovació pedagògica català està estretament vinculat als plantejaments de l'Escola Nova, que s'estengué per Europa i pels Estats Units des de la darrereria del segle XIX. L'Escola Nova, anomenada també educació activa o funcional, era percebuda en el context de regeneració social i política del primers decennis del segle XX com l'instrument eficaç que podia facilitar l'anhelada transformació del país i de la seva gent.

L'escola activa confluirà plenament amb els objectius de la reconstrucció nacional acoïbiada pel Noucentisme i que trobarà la seva plasmació política i educativa en l'obra de la Mancomunitat de Catalunya. El Noucentisme oposà a la crisi social, econòmica i política un vigorós projecte de reconstrucció nacional que s'adreçà a la totalitat del país. Calia, doncs, aixecar el país de bell nou i bastir una Catalunya rica, culta, mediterrània, ordenada i civilista. I aquesta tasca de regeneració passava forçosament per l'educació. Per aquest motiu, el Noucentisme va ser essencialment pedagoga.

L'obra educativa de la Mancomunitat abastarà no sols l'àmbit de l'educació formal, sinó, especialment, l'educació moral i social, car la Catalunya ideal calia assolir-la a través d'una tasca civilitzadora. Aquesta necessitat s'accentuarà a partir de la Setmana Tràgica. En efecte, els fets del juliol de 1909 seran determinants per a entendre que cal fer foc nou i trobar una escola eficient en la tasca de reforma integral de la societat catalana. La posició de Prat de la Riba és ben significativa d'aquesta actitud. Tal com apunta Jordi Casassas, «per a Prat, el primarisme d'aquesta societat, agreujat pel fet de l'existència d'una classe obrera marginada i irrecuperable, representava el fre més important per a la seva política de govern català».⁵

L'Escola Nova apareix com la pedagogia que és capaç no sols d'instruir, sinó de fer una eficient educació cívica i moral. Una educació capaç de produir cohesió i integració social, especialment de la població immigrada. Joan Bardina, pioner de l'Escola Nova a Catalunya, ja en una conferència de 1908, titulada significativament «El valor de l'educació», assenyala que la nova educació havia fet el miracle desitjat als Estats Units: «Perquè ho han fet així, són on són. L'educació ha fet d'un poble d'aventurers, de postergats, de vençuts, que aquesta fou la base de la població nord-americana, un conglomerat ric, aclaparador, notable en tots els ordres morals i materials.»⁶ En aquest model nord-americà, també s'hi emmirallarà la

5. Jordi CASASSAS, «Pròleg», a Jaume BOFILL I MATES, *Prat de la Riba i la cultura catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1979, p. 13.

6. Joan BARDINA, «El valor de l'educació», a *El règim de llibertat dels escolars i altres escrits*, Vic, Eumo i Diputació de Barcelona, 1989, p. 79.

política de la Mancomunitat, com posa de manifest, el 1919, el discurs de presa de possessió del president Puig i Cadafalch.⁷

El moviment de l'escola activa pretenia sembrar en les noves generacions la llavor de la pau social i la pau internacional, perquè, tal com indicava un dels seus més notables definidors, John Dewey, volia aconseguir una escola que ja fes present la societat a què s'aspirava i on «l'èmfasi ha de col·locar-se damunt de tot allò que uneix la gent, en empreses i resultats cooperatius».⁸

L'educació activa parteix de subvertir radicalment els plantejaments tradicionalment vigents en educació, la qual veia la infància com una etapa de la vida que no tenia altra significació que la de ser preparatòria per a la vida adulta. Contràriament, l'Escola Nova entén la infància com una etapa amb significació biològica pròpia, com una edat autosuficient que té una finalitat en si mateixa. La nova pedagogia, amb una fonamentació positivista, experimentalista i biològica, situa l'educand i no l'educador com a protagonista del procés educatiu. Així doncs, l'objectiu de l'Escola Nova és basar l'aprenentatge en l'activitat de l'alumne, no pas amb la lògica de l'adult, i en el coneixement psicològic de cada edat de la infantesa. La nova educació s'adreça a respectar i fomentar l'impuls natural de creixement i desenvolupament que tota persona, com a ésser viu, posseeix.⁹

La Mancomunitat, a més, cerca que la nova escola sigui capaç de donar resposta educativa a una societat que, com ja hem dit, viu profunds canvis fruit de la industrialització i de les noves mentalitats i formes de vida que se'n deriven, que fan entrar en crisi no sols l'estructura de producció, sinó també la família i els valors heretats de la societat rural, com prou es lamenta Torres i Bages. Puig i Cadafalch està convençut del poder transformador dels nous plantejaments pedagògics com a punta de llança del progrés social i econòmic.

L'expansió de l'educació activa és un fenomen lligat al procés d'urbanització que viu la societat catalana. Per això, no és estrany que presenti un notable desenvolupament a Catalunya i, en canvi, arrelí mínimament a les Balears, on hi ha una escassa presència de les classes mitjanes i de la burgesia urbana. Així, veiem com la ciutat de Barcelona acabarà alçant una sèrie d'escoles primàries i professionals, colònies d'estiu i altres institucions que formen un dels millors conjunts de l'Escola Nova de l'Europa del seu temps.

7. Vegeu Albert BALCELLS, «Puig i Cadafalch a la presidència de la Mancomunitat de Catalunya. Els aspectes més polítics», a Balcells (2003, p. 220-221).

8. John DEWEY, *Pedagogía y filosofía*, Madrid, Beltrán, 1927, p. 27.

9. Per a una aproximació a l'Escola Nova, vegeu: John DEWEY, *Democràcia i escola*, Vic, Eumo, 1987; Maria MONTESSORI, *La descoberta de l'infant*, Vic, Eumo, 1984; Édouard CLAPARÈDE, *L'educació funcional*, Vic, Eumo, 1991; Rosa SENSAT, *Vers l'escola nova*, Vic, Eumo, 1996. Vegeu també González-Agàpito (2002).

LA POLÍTICA EDUCATIVA DE LA MANCOMUNITAT

«La meva principal preocupació fou l'ensenyament», manifesta a les seves memòries Josep Puig i Cadafalch remarcant el paper central de l'educació en la seva vida política i especialment a la Mancomunitat, i constata que «l'ensenyança fou el tema de la lluita política durant anys».¹⁰

L'obra pedagògica de la Mancomunitat és fruit de la voluntat política directa dels seus dos presidents. Alexandre Galí, un testimoni d'excepció, ens deixa ben clar que «en l'ordre de la cultura», el nous diputats «havien entrat a la Diputació amb un pensament propi que era el catalanisme polític, i feren de polítics, Prat de la Riba i Puig i Cadafalch [eren] els que empunyaven personalment el timó i donaven les ordres de comandament», i conclou: «Ningú els havia de donar cap lliçó.»¹¹

Puig i Cadafalch, doncs, fou el responsable de la política cultural i educativa pedagògica d'ençà que el 1910 va estar al capdavant de la Comissió d'Instrucció Pública de la Diputació barcelonina, després de la Mancomunitat. I un cop president d'aquesta, cuidà directament de la qüestió.

La Mancomunitat catalitzarà moltes iniciatives que des de feia anys s'impulsaven a Catalunya per a assolir una educació capaç d'impactar cívicament i moral en el procés de socialització dels educands. També calia lluitar des de l'escola pel manteniment de la llengua pròpia i de la cultura com a afirmació col·lectiva del dret a ser. Des dels primers moments s'advertí que la formació de mestres era cabdal per a l'extensió de la nova educació i per a la consegüent transformació qualitativa de la societat catalana que se n'esperava.

Els problemes primordials que havia d'encarar la Mancomunitat, amb escassos recursos econòmics, eren: com es podia intervenir en un camp tan imprescindible com l'educació si totes les competències les detenia l'Estat? Com es podia canviar de soca-rel la metodologia didàctica? Com es podia transformar el magisteri si la seva formació i control era de l'Estat?

Tot i aquests importants obstacles, es partí del fet que no eren pas impediment per a promoure una efectiva reforma pedagògica, ja que, al cap i a la fi, cap reforma educativa, malgrat que sigui imposada per la llei, s'introdueix en la societat i en l'escola si no compta amb l'anuença del magisteri i la seva participació en els principis i les pràctiques que l'han de sustentar. La història de l'educació contemporània ens mostra que les transformacions educatives profundes les han operat petites minories que han estès la nova concepció com una taca d'oli des de les bases del mateix sistema educatiu. La pedagogia activa és un bon exemple del que estem dient, com ho són els seus mètodes de referència sorgits en aquells anys.

10. Josep PUIG I CADAFALCH, *Memòries* (ed. a cura de Núria Mañé i Josep Massot i Muntaner), *Memòries*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 193.

11. Galí (1978-1986, llibre II, 2a part, p. 189-190).

Així, primer la Diputació de Barcelona i després la Mancomunitat iniciaren un pla excel·lent basat en la creació d'institucions modèliques que impulsessin per la seva qualitat un procés dinamitzador sobre els centres educatius, el professorat i els agents d'educació social.

EL CONSELL DE PEDAGOGIA

El 1913, es tingué l'encert de crear un organisme tècnic que pilotés aquesta política educativa, el Consell d'Investigació Pedagògica, que passaria a anomenar-se definitivament Consell de Pedagogia. Eladi Homs en fou el secretari i coordinador.¹²

Les dues grans preocupacions del Consell foren, d'una banda, la reorganització i la modernització de la formació tècnica i professional, de les quals ja ens ha parlat el doctor Santiago Riera. Aquesta ensenyança és una peça clau en el relleu de la indústria i l'economia catalanes. Era imprescindible una major capacitat tècnica dels obrers a través d'una escola primària de qualitat i una bona formació tècnica professional dels quadres intermedis en una època en què la majoria de les persones feien el mateix ofici tota la vida, facilitant capacitat per a les noves tecnologies lligades a l'electricitat i als nous mitjans de comunicació o per a racionalitzar i modernitzar la producció agrària i ramadera. La Universitat Industrial aplegà més de dos mil alumnes. Menciò a part mereix l'Escola del Treball, confiada, en temps del president Puig, al socialista Rafael Campalans. La transformació de la vella Escola d'Arts i Oficis en una institució modèlica és una bella mostra del caire de la política educativa de Puig i Cadafalch. Una institució en què es conjumina la formació tècnica amb la formació humanística i cívica dels seus alumnes sota la divisa de l'*Obra ben feta* no sols en la forma de treballar, sinó també en tant que camí de poliment individual com a persona i com a ciutadà actiu i participatiu.

El segon gran objectiu del Consell de Pedagogia era assolir un ensenyament bàsic de qualitat. Per a aquest darrer objectiu, Eladi Homs es plantejà una actuació en tres grans camps:

- La formació i el reciclatge dels mestres.
- La difusió de l'Escola Nova i els seus mètodes.
- La promoció d'edificis escolars funcionals i bells que fossin en si mateixos un element d'educació.

El Consell de Pedagogia era conscient que una renovació de l'escola catalana havia de tenir l'adhesió, la complicitat i l'entusiasme del magisteri, el qual havia rebut una formació obsoleta i llibresca. Prat de la Riba mateix no dubta a qualificar les Escoles Normals de Magisteri de «llum apagat, de motor que no entronca amb

12. Sobre el seu pensament educatiu, vegeu Eladi HOMS, *Articles pedagògics*, Vic, Eumo, 2002 (introducció i tria de textos a càrrec de Josep Martí i Baiget).

la nostra nacionalitat, sense esperit, sense caràcter i sense principi intern de creixement i desenvolupament». ¹³ Calia, doncs, posar els mestres catalans en contacte amb els corrents europeus i nord-americans de renovació de l'escola i amb les diferents metodologies que anaven definint una nova escola per a una societat i una cultura filles de la industrialització.

El 1914 es creà la Biblioteca del Consell de Pedagogia, dissenyada per Homs i per l'arquitecte Nebot. Una biblioteca que era tot un exemple de l'estètica i la funcionalitat del Noucentisme i que parlava per si sola del nou esperit que es volia per a l'escola catalana. Era una necessitat reclamada des de feia temps pels mestres més inquiets, com ara Rosa Sensat, per donar fonamentació teòrica i tècnica a les escoles que assajaven els nous enfocaments pedagògics arreu del país. La biblioteca oferia les principals revistes especialitzades, les obres clàssiques i les darreres monografies sobre pedagogia en castellà, francès, anglès i alemany. Un servei de préstec eficaç i ampli portava les publicacions fins als mestres de les escoles més remotes.

El 1915 aparegué, amb el significatiu títol de *Quaderns d'Estudi*, la revista gratuïta trimestral que dirigia Eugeni d'Ors i que era enviada als mestres que la demanaven. S'adreçava a la formació professional del magisteri, el posava en contacte amb les aportacions rellevants coetànies en els camps de la pedagogia i la psicologia, i fomentava la seva cultura humanística i literària. També aplegava el sumari de les revistes arribades a la Biblioteca del Consell i les novetats bibliogràfiques. El *Butlletí dels Mestres*, editat més tard, el 1922, fou un utilíssim vehicle d'intercanvi d'experiències escolars destacades i d'informacions.

Però, sens dubte, una de les aportacions més rellevants per a la formació del magisteri fou la creació de l'Escola d'Estiu, que també enguany ha complert cent anys d'activitat. El 27 de juliol de 1914 s'obria a Barcelona la primera Escola d'Estiu per iniciativa d'Eladi Homs, que, com ell mateix escriu, era dirigida «als mestres i mestresses desitjosos de posar-se en millors condicions personals d'efectuar el seu treball i de millorar la qualitat d'aquest». ¹⁴ A partir d'aquest any, se celebrà cada estiu, organitzada per la Mancomunitat. Homs havia estat becat per l'Ajuntament de Barcelona per anar a formar-se a les universitats de Chicago i Urbana, als Estats Units, on havia comprovat l'eficàcia d'aquest tipus de cursos intensius de reciclatge per a mestres, impulsats allà per J. Dewey.

La iniciativa de la Mancomunitat, però, no tingué la sensibilitat de recollir els esforços que en aquest sentit ja havien iniciat col·lectius de mestres públics, tot i

13. Enric PRAT DE LA RIBA, *Memòria endreçada a la Diputació Provincial de Barcelona pel seu president Enrich Prat de la Riba*, Barcelona, Diputació Provincial de Barcelona, 1910, p. 303.

14. Eladi HOMS, «Las Escuelas de Verano para maestros», *Revista de Educación*, núm. 9 (1912), p. 585-588.

que, segurament, es pretenia bastir una formació de mestres que fos plantejada trencant amb tota pràctica de la vella manera de fer escola. Finalment, el 1922, l'organització de l'Escola d'Estiu va anar a càrrec conjuntament del Consell de Pedagogia i de la Federació de Mestres Nacionals de Catalunya.

De l'eficiència i la utilitat de l'Escola d'Estiu i de la política pedagògica de la Mancomunitat en són prova les dures campanyes en contra que va rebre des del sector del magisteri fidel a les polítiques i als interessos del canovisme liderat per Josep Udina Cortiles. Era clar que escola activa i escola catalana passaven a ser sinònims dins el programa noucentista, com ja havia plantejat Joan Bardina.

Entre 1914 i la seva supressió per la dictadura el 1923, podem destacar, entre les activitats de l'Escola d'Estiu, la difusió dels mètodes actius i especialment del Montessori, l'alta estructuració del qual en facilitava l'aplicació. Cal remarcar, el 1920, la participació d'Édouard Claparède, un dels grans referents pedagògics de l'època.

Es féu una sàvia combinació de la formació teòrica amb les pràctiques i les visites. A la convocatòria de l'any 1923, s'afirma que l'objectiu és posar les bases del «futur d'una escola catalana, amb ciència i doctrina pròpia, amb personalitat característica, alternant amb els altres valors pedagògics que pel món circulen».¹⁵

Per donar una certa continuïtat a aquesta tasca es crearen uns Cursos de Vespre destinats a oferir als mestres formació sobre temes monogràfics. Una experiència reduïda a tres anys a causa de la incompatibilitat d'horaris.

«Què deuen Catalunya i els mestres a l'Escola d'Estiu?», es preguntava a tall de balanç Alexandre Galí, i la resposta era: «Haver creat un fogar de cultura on els mestres desitjosos de perfeccionar-se, de rebre estímuls i orientacions per a millorar la seva tasca trobaven tot el que podien desitjar.»¹⁶ I subratlla com allà els mestres s'acostumaren a la manera de treballar activa que la pedagogia teòrica preconitzava. També fou vehicle de catalanització de l'escola. Enfront dels mestres que sabien poc, oposava formar mestres als quals no els fos aliè res humà. Entraven en contacte pràctic amb les noves metodologies i es constituïen en un autèntic llevat de renovació pedagògica i catalanitat que transformava l'escola des de dins. Per a una bona part del magisteri, la renovació pedagògica i la catalanitat de l'escola eren aspectes indissociables.¹⁷

D'altra banda, la Mancomunitat es convertí en la gran difusora del mètode Montessori que ja havia penetrat a Catalunya ben matinerament. Quina fou la causa d'una aposta tan decidida? D'antuvi, davant de la pobra preparació profes-

15. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *Escola d'Estiu*, Barcelona, Consell de Pedagogia, 1923, p. 2.

16. Galí (1978-1986, llibre II, 2a part, p. 44).

17. Sobre les Escoles d'Estiu, vegeu *Escola d'Estiu (1914-1936)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983 (edició facsímil); Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, «Escoles d'Estiu, cent anys avançant», *Perspectiva Escolar*, núm. 376 (2014), p. 12-19.

sional i tècnica del magisteri, la proposta de la pedagoga i metgessa italiana ofería un mètode altament pausat i d'aplicació senzilla, amb un material predeterminat i comprovat, avalat per la possibilitat d'un rigorós control dels resultats. Permetia esberlar amb seguretat i rigor la vella escola tradicional i proporcionar aprenentatges i habilitats adquirits a través de l'experiència immediata i reiterada de l'alumne, fet que assegurava un aprenentatge significatiu. La seva proposta lecto-escriptora era tot un exemple d'eficàcia, amenitat i solidesa que capgirava les velles pràctiques seculars. Enfront d'una escola d'aprendre sofrint, ofería convertir-la en la «casa del nens» on el joc era el motor de l'aprenentatge.

El mètode montessoria, de fet, proposava tota una nova manera d'entendre el món, la persona i la vida que buscava desenvolupar cada etapa evolutiva de la persona. Montessori estava convençuda del fet que el medi ambient esdevenia un factor determinant en el desenvolupament de les capacitats de la infància per adaptar-se a la vida i als problemes que aquesta li planteja i de com aquesta interacció entre el medi i l'infant expandeix la intel·ligència de la persona i actualitza tot el seu potencial. Planteja que els nens, de fet, aprenen per ells mateixos i que la família, la societat i l'escola han de fonamentar-se en l'amor i el respecte envers els infants.

És clar que havia de captivar els polítics i els educadors noucentistes, aquest autèntic ideal de vida subjacent en la proposta montessoriana! Per no dir com el projecte reformista del catalanisme conservador coincidí amb molts dels requeriments que feia a l'educació. Enfront de la vivència d'una societat catalana sumida en una dura conflictivitat social, l'escola montessoriana ofería als seus alumnes un medi serè i ordenat, fonamentador d'una moral autònoma oposada a l'heterònoma de l'escola tradicional.

Prova d'això és l'oposició frontal al mètode Montessori i a tota la política pedagògica de la Mancomunitat que mantenien els sectors defensors de la pedagogia tradicional i l'integrisme religiós, amb el jesuïta empordanès Ramon Ruiz Amado com a principal exponent, que rebutjaven l'antropologia implícita en el moviment de l'educació activa des dels plantejaments d'una pedagogia de valors immutables de base neoescolàstica.

El 1915, la Mancomunitat va crear una escola experimental del mètode Montessori que va dirigir Anna Maccheroni, una de les col·laboradores de la pedagoga italiana, i que contribuí eficaçment a donar a conèixer el mètode en acció entre els mestres catalans.¹⁸

L'any següent es creava el Seminari-Laboratori de Pedagogia en el si de l'Institut d'Estudis Catalans, que l'organitzà el 1918 i la direcció del qual fou confiada a

18. Jordi COTS I MONER, «Presència de Maria Montessori», a Maria MONTESSORI, *La descoberta...*, p. XXIX-LI.

la mateixa Maria Montessori, que es traslladà a viure a Barcelona. El laboratori comptà amb la col·laboració de mossèn Antoni Batlle, Joan Alzina i Melis i Lluís Folch i Torres. Montessori hi romangué fins al 1921, any en què diverses diferències portaren a la seva renúncia.

D'altra banda, no podem oblidar que la nobilíssima obra pedagògica de la Mancomunitat és deutora de la personalitat d'Alexandre Galí, que vertebrà i ordenà la tasca educativa de la corporació d'ençà que assumí la secretaria del Consell de Pedagogia. Ell aconseguí oferir al magisteri català un corpus doctrinal que sintetitzava les idees pedagògiques del Noucentisme, de l'escola activa i del nacionalisme. Tot acabant amb l'etapa d'assaig, inicià una vertebració del moviment català de renovació pedagògica basada en el rigor i, fins i tot, en l'experimentació. Ell mateix, el 1922, resumeix així el seu programa:

Mancats de tradició, sense elements consolidats per a l'escola, hem de fer dos treballs simultanis [...]. Hem de seguir el vol rapidíssim de la pedagogia moderna, puix és aquesta per a la nostra pàtria una raó d'ésser intrínsecament i en el concert dels pobles, però no podem ésser aventurers, hem de fer cosa fixa i segura com la tradició, que ens permeti, tot seguit, posar el peu i aixoplugar-nos.¹⁹

EL MEDI I L'ESPAI COM A FACTORS EDUCATIUS

L'evolucionisme i les seves conseqüències sobre els objectius i els mètodes de l'educació és un dels elements per a comprendre el sorgiment del moviment de l'escola activa. El principi de la bondat natural de l'individu i el paper fonamental i determinant de l'ambient en la seva evolució i socialització posterior són les bases de l'Escola Nova. Aquest entroncament biologista de molts dels seus definidors és evident. Entre nosaltres, la tasca de Rosa Sensat com a primera directora de l'Escola de Bosc de l'Ajuntament de Barcelona n'és tot un exponent. El medi és determinant per a la formació de la persona. I aquest procés d'adaptació, al capdavall, no és altra cosa que l'educació.

Reconegut el medi com a factor educatiu, es revalorarà l'acció pedagògica de l'urbanisme amb exemples com les ciutats jardí o la construcció de jardins urbans per a l'esbarjo de la infància. I la natura oberta esdevindrà un poderós element formatiu per a l'escoltisme i el moviment excursionista. L'escola activa demandarà, tanmateix, reformular els edificis, els espais escolars i l'aula. La revolució educativa que comporta el fet de reconèixer que només aprenem de forma significativa a través de l'experiència reclama el seu replantejament profund. Endemés, el

19. Alexandre GALÍ, «La pedagogia actual a Catalunya», *Butlletí dels Mestres* (Barcelona) any 1, núm. 13 (juliol 1922), p. 194-196.

Noucentisme havia fet de l'educació estètica un dels elements de transformació individual i social.

Són anys en què es manifesta una gran sensibilitat per l'espai escolar com a element fonamental d'educació social i estètica de l'alumnat. Manuel Ainaud i Joaquim Torres Garcia, des de l'Ajuntament de Barcelona, foren algunes de les més destacades veus que convocaren arquitectes i artistes a fer una «escola bella», des del ferm convenciment que un ambient ordenat i estètic era indispensable per a educar «bons ciutadans» per a aquella somiada Catalunya-ciutat i per a transformar la tosquedat del proletariat català, un dels elements principals que s'oposaven a atènyer aquell somni. Deia Manuel Ainaud que, enfront dels edificis escolars públics que feien basarda, s'hi havia d'oposar un edifici que «serà ornat de totes les belleses posades amb emoció pels que volen alliberar les classes populars [...] oposem-hi [...] l'Escola bella que contribueixi a asserenar l'ànima de les nostres multituds, fent-les-hi entreveure com un cel, en aquesta terra».²⁰

No és gens estrany que alguna de les obres més significatives del Noucentisme siguin escoles o edificis dedicats a l'educació social o a la cultura popular.

Sota les pautes i objectius descrits, Eladi Homs guià pedagògicament el disseny de quatre edificis escolars. Els parcs recursos de la Mancomunitat faran que el projecte esdevingui lent en l'execució. Catalunya necessitava centenars d'edificis escolars i de nou el que es proposà fou bastir uns models per a estimular una transformació de les construccions docents. El 1918 s'inaugurava l'escola dels Torms; l'any següent, la de la Masó; el 1920, la de Palau-saverdera, i el 1923, la de Sant Llorenç Savall, totes elles escoles rurals. Hi havia prevista una gran escola urbana a Figueres, però la dictadura paralitzà el projecte.

LA UNIVERSITAT

La universitat era una de les mancances més lacerants de l'obra de cultura i pedagògica de la Mancomunitat.

La Universitat de Barcelona, única al Principat i a les Illes, es trobava ben lluny de ser l'element clau de l'estructura cultural, social, econòmica i política del país. Un fet era evident dins el projecte de regeneració social i econòmica que impulsava la Mancomunitat: no es podia comptar amb la universitat, la qual vivia d'esquena i allunyada de la realitat i del procés en què es trobava immersa la societat catalana.

Per a Puig i Cadafalch, la universitat espanyola «de províncies» no podia complir el paper d'estructura d'estat que Catalunya requeria per a la seva cultura, per

20. Manuel AINAUD, «Edificis per a escoles», a *Les construccions escolars de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1916, p. 166.

a la seva economia i per a la seva voluntat de ser. Tampoc la universitat, afirmava, «no s'havia interessat mai per les coses que la voltaven». Ras i curt, ens diu que «la Universitat no compleix el seu fi». La Universitat de Barcelona, i sense desmerèixer alguns professors eminents, la defineix com una «universitat provinciana i en certs aspectes d'assimilació o colonització».

És per això que calgué crear, a l'inici del segle XX, els Estudis Universitaris Catalans, per, en paraules de Puig, «suplir allò de què la Universitat mancava: els estudis de Catalunya».²¹ I sota l'impuls de la Mancomunitat, els Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi en cooperació amb l'Institut d'Estudis Catalans

A TALL DE CONCLUSIÓ

Aquests pocs i breus exemples que he anat desgranant, cal enquadrar-los en el dens conjunt d'iniciatives educatives de la Mancomunitat per a comprendre el sentit de globalitat de la seva acció pedagògica, ja que, com Eugeni d'Ors defensava, la política és, en última instància, política educativa.²² Ultra el que hem visualitzat, caldria tenir en compte —ja hi he insistit— que l'obra educativa de la Mancomunitat cal veure-la com un tot integral que comprèn l'educació formal, la no formal i la informal, ja que té per objectiu provocar una transformació transversal de la societat catalana. No totes aquestes iniciatives, però, assoliren els objectius proposats, tot i que formen un conjunt que, unit a l'obra educativa de l'Ajuntament de Barcelona i d'altres municipis i de la societat civil, situà Catalunya com un dels referents educatius de l'Europa del seu temps. Una obra a la qual donà continuïtat l'empresa educativa de la Generalitat republicana. I en els temps durs del franquisme serví de referent per a un seguit d'escoles i institucions educatives, humus que propicià la fundació, el 1965, de l'entitat Rosa Sensat, que, sentint-se continuadora de l'obra de la Mancomunitat, no dubtà a restablir l'Escola d'Estiu l'any següent i creà de nou els cursos per a la formació del magisteri durant l'any.

En commemorar el centenari de la Mancomunitat, palesem la llavor d'auto-govern que sembrà. Però també som conscients que dissenyà un projecte de país, que de fet no ha estat mai, però que continua parlant al nostre present, que segueix sent un referent des del qual podem conquerir el futur si canviem el present, si construïm el present d'acord amb allò que volem ser.

21. Josep PUIG I CADAFALCH, «Problemes actuals de la Universitat catalana», a *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, Barcelona, 1935, p. 7-32.

22. José Luis L. ARANGUREN, *La filosofía de Eugenio d'Ors*, Madrid, Espasa-Calpe, 1981, p. 272 i seg.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERDI, Ramon (1908). *La formación profesional en Barcelona*. Barcelona: Don Bosco.
- BALCELLS, Albert (ed.) (2003). *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2011). *Els Estudis Universitaris Catalans (1903-1985). Per una universitat catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric; SABATER, Jordi (1996). *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Proa.
- GALÍ, Alexandre (1978-1986). *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya. 1900 a 1936*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí. [Especialment els llibres II i IV.]
- GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep (ed.) (2002). *L'Escola Nova catalana. 1900-1939: Objectius, constants i problemàtiques*. Vic: Eumo.
- GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep; MARQUÈS, Salomó; MAYORDOMO, Alejandro; SUREDA, Bernat (2002). *Tradicció i renovació pedagògica: 1898-1939*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MONÉS, Jordi (ed.) (2008). *Pedagogia, política i transformació social (1900-1917): L'educació en el context de la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana.

NOTA BIOGRÀFICA

Josep González-Agàpito (Mataró, 1946) és catedràtic emèrit de Teoria i Història de l'Educació a la Universitat de Barcelona i exdegà de la Facultat de Pedagogia. És membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans i president de la Secció de Filosofia i Ciències Socials. S'ha dedicat a la recerca en el camp de la història de l'educació a Catalunya, especialment a l'estudi del pensament i les realitzacions pedagògiques contemporànies i llur relació amb els factors socials, polítics i econòmics coetanis, temàtiques sobre les quals ha publicat monografies. Col·labora en revistes científiques d'aquest camp, així com en revistes professionals d'àmbit educatiu. Ha tingut cura d'edicions d'obres de pedagogs de referència com ara J.-J. Rousseau i È. Claparède. Entre les aportacions documentals que ha fet destaquen les bibliografies crítiques sobre l'educació a Catalunya al segle XIX i al primer terç del segle XX. És assessor de col·leccions com ara «Textos Pedagògics» i «Clásicos de la Educación». Ha estat membre del Consell Escolar de Catalunya i del Consell de la Informació de Catalunya. És un dels membres fundadors de la Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana i de la Sociedad Española de Historia de la Educación.

La irradiació de la Mancomunitat fora de la província de Barcelona

JOSEP M. ROIG ROSICH
Universitat Rovira i Virgili

Resum

La tasca de modernització descentralitzada que féu la Mancomunitat, fou propera al territori i al ciutadà, en els diversos àmbits geogràfics i sectors socials. El món provincial i municipal estigué sempre molt present en la tasca de la Mancomunitat. Per vertebrar Catalunya i equilibrar-la calia actuar sobretot fora de Barcelona, una gran capital que, per les dimensions i la industrialització que tenia, vivia una mica d'esquena al món rural. La Mancomunitat ho va procurar compensar no solament amb la teoria o el plantejament, sinó també amb l'obra projectada i realitzada. L'article analitza aquesta tesi en tres àmbits. En primer lloc, l'àmbit polític o de representació de províncies en els òrgans de govern; en segon lloc, l'àmbit ideològic o teòric en relació amb la planificació pensada per al món rural de les petites i mitjanes poblacions, amb possibles connexions amb l'entramat social i cultural d'aquestes, i, en tercer lloc, l'àmbit de l'obra cultural i infraestructural feta fora de Barcelona. La Mancomunitat es va ubicar a Barcelona, però no fou centralista; fou, en certa mesura, dirigista, però amatent a les necessitats de les classes populars i mitjanes, i va pensar i actuar en clau de país afavorint les poblacions interiors. Finalment, i atesa la curta durada de la Mancomunitat, cal analitzar tot això més com a projecte que no pas com a obra consolidada i acabada. Però les comarques menys desenvolupades i les tres províncies amb menys recursos, que eren les de Girona, Lleida i Tarragona, reberen proporcionalment més inversions que la de Barcelona, com quedà demostrat en fer la distribució de l'actiu i del passiu entre les quatre diputacions provincials el 1925, després de la liquidació de la Mancomunitat.

Abstract

The decentralising modernisation efforts made by the Mancomunitat, were close to both the region and its citizens, in the different geographic regions and social sectors. The provincial and municipal worlds were always a key part of the Mancomunitat's efforts. To organise and balance Catalonia, action outside of Barcelona was needed; it was a major capital, but because of its size and industrialisation it had somewhat turned its back on the rural world. The Mancomunitat tried to offset this not only in theory or approach but also

through the projects it planned and carried out. This paper analyses this thesis in three fields: first, in politics or the representation of the provinces in the governing bodies; secondly, in the ideological or theoretical sphere in relation to the planning of the rural world of small and medium-sized towns, with possible connections between their social and cultural associations; and thirdly, in the sphere of cultural projects and infrastructures outside of Barcelona. The Mancomunitat was located in Barcelona, but it was not centralist; it was interventionist to some extent, but always bearing in mind the needs of the working and middle classes, and it thought and acted on behalf of the country by favouring the inland areas as well. Finally, given the brief life of the Mancomunitat, we should analyse it more as a project than as a consolidated, finished effort. However, the less-developed regions and the three provinces with the fewest resources, Girona, Lleida and Tarragona, received proportionally more investment than Barcelona, as proven in the distribution of the assets and liabilities among the four provincial councils in 1925, after the Mancomunitat was liquidated.

La Mancomunitat va estar centralitzada i localitzada a Barcelona, però no fou una institució centralista.

No ho podia ser pel seu origen en les quatre diputacions i per la vinculació d'aquestes amb el món municipal. Crec que aquest és un tret destacable que va comportar que la gent la sentís propera; per això i perquè va constatar millores ben perceptibles i molt descentralitzades.

Tampoc no ho podia ser ni en tenia la voluntat, ja que la seva política pretenia vertebrar tot un país i aconseguir un model urbà per a tot Catalunya: la Catalunya-ciutat.

Igualment hi devia ajudar l'origen rural del seu primer president, Enric Prat de la Riba. Rovira i Virgili en diu: «Prat de la Riba, predominantment home de la terra, dugué al tresor espiritual de la col·lectivitat les virtuts pageses depurades i sublimades. Sortit de la ruralia, estimà també la ciutat i la mar.»¹

La Mancomunitat apareix en un moment de molt desigual desenvolupament de Barcelona respecte a la resta del país. Equilibrar aquest desequilibri significava mirar molt cap al món rural, cap a les comarques. De fet, es tractava d'aprofitar els recursos que generava Barcelona, utilitzar el seu potencial econòmic i humà per revertir-lo a tot Catalunya.

I que aquesta descentralització no era especulativa o no fou conjuntural ho prova d'una manera contundent el projecte d'estatut d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya de l'any 1919, imbuït d'un alt grau de municipalisme i que, en el seu títol setè, estableix «dues Cambres iguals en facultats», una d'elegida per

1. Antoni ROVIRA I VIRGILI, «Virtuts de governant», a *Àlbum record a Enric Prat de la Riba*, Barcelona, Gràfiques Ribera, 1935, p. 39.

sufragi universal i una altra de votada pels regidors dels ajuntaments de Catalunya. Qualsevol resolució havia de ser votada per ambdues cambres perquè, segons es deia a la Declaració Preliminar, «el Municipi és, avui per avui, entre les Corporacions catalanes, l'única perfectament organitzada, estesa arreu del territori, i que ens pot donar, per tant, una representació total del país».

La Mancomunitat catalana —no n'hi va haver cap altra a tot l'Estat— pròpiament dita va durar de 1914 a 1923 (de 1923 a 1925 fou només un miratge). Només deu anys. I les seves competències (únicament administratives), segons el Decret del 18 de desembre de 1913, li provenien dels traspassos de les quatre diputacions (no acomplerts fins al 1920) i de les transferències de l'Estat amb els recursos fiscals corresponents. El segon àmbit —la descentralització provinent de l'Estat— no es va produir mai, ni en un sol aspecte.

Aquesta voluntat descentralitzadora, de pensar i mirar més enllà de Barcelona, la podem constatar en tres nivells:

- 1) Estructural, és a dir, en l'estructura política interna i constitutiva.
- 2) Teòric: el seu plantejament i la seva concepció van ser pensats molt per al món local.
- 3) En l'àmbit de l'obra feta, cultural i infraestructural, o sigui, pel que fa a realitzacions concretes fora de Barcelona.

ESTRUCTURA POLÍTICA

L'Assemblea de la Mancomunitat tenia noranta-sis diputats, trenta-sis per Barcelona i vint per cada una de les altres diputacions. Barcelona sola no podia tenir mai majoria en termes territorials.

Estava estructurada per un Consell Permanent constituït pel president i vuit consellers —tots elegits per l'Assemblea—. En aquest Consell, hi havia d'haver representants de totes i cadascuna de les províncies catalanes. Albert Balcells parla del «caràcter confederal originari» de la Mancomunitat.²

També sempre fou plural pel que fa a forces polítiques representades. A la primera assemblea, hi havia trenta-quatre monàrquics, vint-i-nou republicans, vint regionalistes, deu jaumins i tres reformistes. Els consellers cobraven una remuneració, però, a part, hi havia unes compensacions per les despeses de desplaçament i allotjament dels qui vivien fora de Barcelona. I això era un fet relativament nou.

Qualsevol reforma de l'Estatut intern havia de ser aprovada primer per cada diputació per separat, després es creava una comissió amb quatre delegats, un per

2. Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, Proa, 1996, p. 295.

cada província, i finalment havia de ser aprovada per majoria absoluta de l'Assemblea i, per últim, aprovada pel Govern.

MARC DE PREPARACIÓ TEÒRICA. UN PLANTEJAMENT CONCEPTUAL DESCENTRALITZAT

Segons Puig i Cadafalch, l'obra de la Mancomunitat havia de procurar generar «una terra estructurada»;³ per tant, amb uns serveis públics que afavorissin la comunicació, el benestar i la producció entre tots els indrets. I és que fins aleshores Catalunya era un territori desvertebrat, divorciats l'interior de la costa, l'agricultura de la indústria; sense ferrocarril, carreteres ni telèfon. Modernitzar el país volia dir interconnectar-lo, educar-lo, distribuir millor la població, les activitats i els serveis; desconcentrar-lo respecte a Barcelona. Calia «urbanitzar» altres sectors de Catalunya per aconseguir la integració i l'equilibri de tot el territori català.

Sovint, els ensenyaments, les diferents escoles i centres, es van localitzar a Barcelona, però també a fora. De fet, si es volia millorar el nivell cultural i els rendiments tècnics d'arreu, calia crear escoles i biblioteques, centres d'experimentació i de recerca, i també generar cooperatives i sindicats agrícoles, i això s'havia de fer sobre el terreny.

És cert que des de finals del segle XIX a les nostres viles i ciutats existia un entramat social i cultural a diferents nivells que funcionava amb eficàcia desigual, però que hi era present. Hi havia associacions, entitats i iniciatives de tota mena, grups teatrals, orfeons, ateneus, grups excursionistes, revistes...⁴ En definitiva, ja hi havia energia i vitalitat cultural en algunes ciutats mitjanes. Hi confluïa la tasca d'intel·lectuals polititzats i intervencionistes (molt evident a Barcelona) i gent local preparada de molts sectors socials. Era una cultura transversal, catalanista, pluralista, que va saber fer el pas cap a un catalanisme polític. Aquesta realitat prèvia, la Mancomunitat la va saber vertebrar i institucionalitzar. Es va creure i constatar que, si es feia en sintonia amb Barcelona, guanyava en eficàcia. I la Mancomunitat va procurar fer més d'administració i de preparació a fons, fer més obra de govern, que no pas de subvencionadora o de repartidora d'ajuts. Alhora, va entendre la cultura i les infraestructures com un factor cohesionador del territori i conscienciador entorn del sentiment nacional.

Vist des d'un angle territorial, podem afirmar que fou per a tot Catalunya que va institucionalitzar i normalitzar la llengua, o que va enfortir l'Institut d'Estudis Catalans (amb el Servei d'Excavacions, de Conservació i Catalogació de Monuments,

3. Francesc ROCA, *Política econòmica i territori a Catalunya, 1901-1939*, Barcelona, Ketres, 1979, p. 87.

4. El llibre de Montserrat COMAS, *De la Mancomunitat a la República*, Valls, Cossetània, 2013, és ben eloqüent pel que fa a Vilanova i la Geltrú.

de Foment de Museus Locals...); fou Prat de la Riba qui va establir el programa d'«escola amb Biblioteca Pública i carretera són tres elements que no han de faltar a cap poble per humil i arraconat que sigui», per afegir-hi després el telèfon. Pragmatisme, si es vol, però elements bàsics per a qualsevol desenvolupament total. És per a tot el país que estava pensada l'Escola de Bibliotecàries, la política d'Arxius i Museus (no completada), la Xarxa de Biblioteques Populars i la construcció d'edificis escolars; també la formació de mestres i la renovació pedagògica engegada per arribar a aconseguir una pedagogia innovadora aplicable a un futur model escolar català; així com les escoles locals d'indústries, l'ensenyament per correspondència, etc. No hi ha centralisme, hi ha projecció territorial.

La creació de la Caixa de Crèdit Comunal també respon a la voluntat de poder oferir crèdits als ajuntaments, sobretot als petits i mitjans, els quals d'una altra manera no podrien comptar mai amb recursos suficients per a fer planificacions ambicioses. Aquesta caixa de crèdit els oferia préstecs en bones condicions per a sanejar el municipi. Així es volien reforçar zones com les rurals de Tarragona o Lleida, endarrerides en certs aspectes.

Un signe —marginal, si és vol— de l'arrelament aconseguit per la Mancomunitat s'observa en la venda o la distribució de les seves obligacions: a més de Barcelona, se'n troben també, i moltes, a diversos indrets de Catalunya.

Tanmateix una mostra clara d'aquesta preocupació descentralitzadora, diguem-ne localista, crec que es troba molt reflectida en la voluntat de reformar els ajuntaments per tal de fer-los més eficaços, alliberar-los del caciquisme i dotar-los de recursos propis. Els municipis eren i són allò que el ciutadà té més proper, el que més li interessa i el punt de partida per a equilibrar i relligar Catalunya. Aquest fou el motor de dues noves institucions: l'Oficina d'Orientació Municipal (creada amb la voluntat d'interconnectar diversos municipis i oferir serveis públics regionals per a satisfer demandes originades als municipis) i l'Escola d'Administració Pública o l'Escola de Funcionaris de l'Administració Local. Ambdues havien de ser un instrument eficaç per a la nova política territorial de la Mancomunitat.

A les bases de creació s'especifica clarament que «l'objecte d'aquesta Escola serà el preparar degudament els futurs empleats dels Ajuntaments i de les Diputacions».

Pérez Nespereira,⁵ entre d'altres, ha estudiat bé aquesta Escola de Funcionaris que pretenia dotar de gent preparada els municipis partint de la realitat evident de l'enorme poder polític i administratiu que tenien els secretaris, així com alhora la seva manca de preparació, que els feia instruments dòcils al servei dels cacics locals.

5. Manuel PÉREZ NESPEREIRA, 1912-2012. *Escola d'Administració Pública de Catalunya. Cent anys*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Escola d'Administració Pública de Catalunya, 2012.

S'hi donaven cursos de dret administratiu, d'hisenda local, de legislació electoral, etc. L'any 1922, l'Escola de Funcionaris va passar a denominar-se Escola d'Administració Pública de la Mancomunitat de Catalunya, amb l'ambició de crear un funcionariat apte administrativament, però també coneixedor de la llengua i la cultura del país. Fou la primera de l'Estat espanyol i la segona d'Europa (la primera, en la qual es va inspirar, era la de Düsseldorf). Més endavant, a l'apartat «Obra feta», veurem algunes de les seves aportacions descentralitzadores.

Agustí Colomines i Aurora Madaula afirmen, respecte a tota aquesta tasca: «Era evident que el catalanisme intentava impulsar, des de la Diputació de Barcelona, un municipalisme “amb consciència cívica” per posar fi a la dinàmica corrupta i caciquista de l'Administració espanyola.»⁶

OBRA FETA

Fins ara hem parlat de la intencionalitat o de la filosofia d'una actuació. Parlem ara de l'obra feta fora de Barcelona. Aquí m'hauria de limitar a presentar una llista de realitzacions (i, en part, no podré deixar de fer-ho), però això en bona mesura ja s'ha fet; per tant, el que crec que més em pertoca és limitar-me a donar una localització geogràfica de les realitzacions fora de la capital i procurar fer-ne una anàlisi.

L'obra feta arreu girà entorn dels eixos bàsics que altres autors han plantejat: ensenyament i cultura (escoles, biblioteques), xarxa viària per a arribar a pobles aïllats, xarxa telefònica per a comunicar aquests mateixos pobles, beneficència i sanitat i modernització de l'agricultura i de la indústria, tant en el terreny educatiu com en l'experimental.

Les diputacions eren i són provincials; per tant, haurem de seguir aquestes demarcacions a l'hora de descriure els resultats pràctics. És clar que alguns també els podem agrupar de manera, diguem-ne, temàtica.

Hem parlat de l'Escola de Funcionaris pensada per a tot Catalunya. Les seves activitats estaven obertes a tots els membres de l'Administració municipal. Aquesta escola va generar la *Revista de la Vida Municipal* per tal de mantenir una formació permanent i de tenir connectats funcionaris, alumnes i exalumnes. Sortia mensualment, explicava aspectes teòrics i experiències pràctiques i pretenia arribar a alcaldes, regidors, secretaris, etc.

Una altra activitat destacable promoguda des de l'Escola foren les Setmanes Municipals, que es van desenvolupar cada any des de 1915 fins a 1921 i van aconseguir un gran nombre d'inscrits, des dels 611 de l'any 1915 fins als 1.155 de l'any 1921, o sigui, que quasi van duplicar els assistents en set anys. Eren trobades amb

6. Agustí COLOMINES i Aurora MADAULA, *Pàtria i progrés: La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1924*, Barcelona, Comanegra, 2014, p. 163.

voluntat renovadora i oferien cursos, debats, lliçons pràctiques i visites a municipis concrets per a conèixer noves experiències. Fonamentalment, pretenien reformar la vida municipal i acabar amb les influències de les oligarquies locals. Les seves conclusions van ser sempre molt útils i gens protocol·làries. Una mostra d'aquesta voluntat de fer-se present arreu fou l'assistència del director de l'Escola de Funcionaris, Isidre Lloret, a l'assemblea de municipis de la província de Girona el 1915, o el 1917 a la dels tarragonins.

De la Quarta Setmana Municipal de 1918, en va sorgir la reivindicació d'un estatut d'autonomia per a Catalunya que va desembocar en una mena de plebiscit municipal per l'autonomia i que va ser el germen de l'Estatut de 1918.

És, en definitiva, allò que Xavier Forcadell defineix com «construir la nació catalana des del municipalisme».⁷

Continuant amb els aspectes educatius i culturals, cal dir que, per arribar als mestres de fora de Barcelona, es van organitzar les Escoles d'Estiu, es van multiplicar les conferències, es van distribuir àmpliament els *Quaderns d'Estudi* i es va crear el *Butlletí dels Mestres*, que arribava a tots els educadors de Catalunya i les Balears, dins d'aquell esperit de renovació pedagògica esmentat.

Amb la voluntat d'oferir un nou model escolar es van construir quatre escoles rurals, una per cada província: la Masó (Alt Camp), Sant Llorenç Savall (Vallès Occidental), Palau-saverdera (Empordà) i els Torms (Garrigues); model no solament pedagògic, sinó també arquitectònic. Eren escoles senzilles, clàssiques, lluminoses i obertes a l'aire lliure, lluny dels pisos o locals inadequats, petits, bruts i vells que caracteritzaven les escoles públiques.

També es van aprofitar centres i escoles industrials ja existents en indrets de llarga tradició, per incloure'ls dins d'un ampli pla d'escoles locals d'indústries (1917), tal com es va fer amb les escoles municipals d'arts i oficis de Terrassa, Martaré i Badalona, amb l'Escola Industrial d'Arts i Oficis de Sabadell, amb la d'Arts, Oficis, Agricultura i Indústries de Manresa, i amb l'Escola Industrial de Vilanova i la Geltrú. La incorporació d'aquests centres locals a un pla global va permetre la seva agilitació i que adquirissin un nou sentit. També es van crear escoles noves, com la de gènere de punt a Canet de Mar, o l'Escola Superior d'Agricultura a Caldes de Montbui. Es va idear igualment un Pla d'Estudis Comercials (1916), amb escoles de comerç a Tarragona, Lleida, Reus i Sabadell, que no es va poder enllestir del tot.

Un equilibri territorial semblant, el trobem en la construcció de biblioteques populars a les Borges Blanques, Valls, Sallent, Olot, Canet de Mar, el Vendrell, Figueres i Pineda, i en les inacabades de Badalona, Vic i Terrassa. Eren edificis nous,

7. Xavier FORCADELL, «La Mancomunitat de Catalunya. Un primer pas», *Revista de Catalunya*, núm. extraordinari 2014/1, p. 143.

que responien a un pla vertebrador de tot Catalunya, i amb bibliotecàries joves i preparades. Una xifra, només: els usuaris de biblioteques a Catalunya van passar de 4.634 el 1914 a 43.797 el 1922.

Si fem un repàs superficial per províncies, començant per la de Tarragona, trobem les excavacions arqueològiques a Tivissa, Valls i Rojals o les restauracions parcials de Vallbona de les Monges i Santes Creus. També a la província de Tarragona, l'any 1923 es va concedir una beca a mossèn Higini Anglès, de Maspujols, per ampliar estudis a Alemanya, o l'aplicació del mètode de Montessori a la Casa de Beneficència Provincial de Tarragona, o bé els assaigs d'antipaludisme al delta de l'Ebre, un dispensari a Amposta... per esmentar aspectes ben diversos.

A Girona es va cuidar l'entramat de carrers de la part antiga de la ciutat, es van protegir els palaus dels Agullana i Caramany i es van endegar amb empenta les excavacions d'Empúries així com la urbanització de la Rambla de Figueres. Una gran inversió en aquesta província fou igualment l'Hospital Psiquiàtric de Salt. A Girona i Barcelona es va iniciar un projecte de parcs nacionals amb l'estudi i transformació del Montseny en Parc Nacional de Catalunya (no acabat).

A Lleida, la Mancomunitat va impedir l'enderrocament de l'antic Hospital de Santa Maria, d'estil gòtic i que encara avui funciona amb altres finalitats; es va crear l'Escola d'Agricultura i la biblioteca de les Borges Blanques; es va inaugurar una escola de sordmuts, es va potenciar l'antiga Banda Provincial de Música i es va portar a terme la renovació pedagògica a l'escola de la Casa de Maternitat. També es va fer un estudi sobre la falta de iode en l'alimentació de les zones pirinenques com a causa del cretinisme i es van recuperar les pintures romàniques del Pirineu.

Es pot dir que, en cultura, la Mancomunitat va dur a terme una tasca dirigista, des de dalt, i és cert perquè sobretot va orientar-la a crear unes infraestructures bàsiques, però tampoc no va oblidar —en la mesura de les seves possibilitats— la col·laboració amb les entitats civils populars que ja funcionaven. Albert Balcells⁸ ha calculat que, a través de la Comissió d'Educació General, només entre 1921 i 1923 es va promoure l'educació musical per mitjà de la Germanor d'Orfeons, que agrupava vuitanta-dues entitats de tot Catalunya, es va donar suport a nombrosos concerts populars i es van impartir 203 conferències en setanta-sis poblacions sobre història, folklore, higiene i sanitat.

En aquest afany per elevar el nivell cultural de la població treballadora, cal esmentar també l'Extensió d'Ensenyament Tècnic, centrada en els cursos per correspondència, la modernització de l'agricultura (beques per a enginyers agrícoles per anar a l'estranger, conferències, cursos i assessorament a la pagesia) i el foment

8. Albert BALCELLS, *La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1925: El primer pas vers l'autogovern des de la desfeta de 1714*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2014, p. 81.

del cooperativisme. Cal sumar-hi els centres d'experimentació (trenta-quatre camps d'experimentació hi va haver a tot Catalunya), els serveis tècnics i l'Acció Social Agrària. Entre 1918 i 1923 es van impartir més de seixanta-sis cursos que van arribar a milers de pagesos.

A l'hora de fer balanç de l'àmbit cultural, podem constatar que es van afavorir més les poblacions mitjanes i petites que no pas les tres capitals provincials. Es va treballar per als pobles, però es va pensar en clau de tot el país i es va buscar un equilibri i un progrés global. Era un progrés interessat, sens dubte, adreçat a unes persones i a unes finalitats ben concretes, però comportava unes mesures culturals que beneficiaven una bona part de la població i que, si més no, trencaven amb l'oblit i/o la marginació de l'Estat envers aquests aspectes.

La política cultural és difícilment quantificable; es pot parlar de nombre d'escoles, de biblioteques, etc., però la difusió de la cultura i la llengua entre la gent no és gaire mesurable (l'analfabetisme va baixar, però poc, i això no era competència de la Mancomunitat). El que sí que és cert és que la recepció d'aquesta política cultural no fou ni cridanera, ni entusiasta, ni estrident, perquè arribava a poca gent (pocs mestres, poques escoles, poques biblioteques), gairebé tots eren ja grups alfabetitzats (estudiants de les escoles i de la Universitat Industrial) o bé eren grups marginals (cases de beneficència, grups de sordmuts, etc.); i és que la Mancomunitat mai no va poder superar el caràcter subsidiari respecte a la tasca pública que corresponia a l'Estat. Malgrat tot, és veritat que, en aquestes propostes culturals i educatives, molts sectors populars hi van veure una via de millora personal i de promoció social. I ben segur que sense el suport decidit de la Mancomunitat a la normativització fabriana de la llengua difícilment aquesta s'hauria estès i s'hauria acceptat de manera tan generalitzada, i no s'hauria aconseguit la projecció interna i internacional que va tenir l'Institut d'Estudis Catalans. En definitiva, el que vull dir és que tota aquesta proposta cultural i política de la Mancomunitat, malgrat les seves mancances i quasi nul·les competències, va aconseguir una bona difusió i acceptació entre la majoria dels sectors socials.

Hi ha un altre aspecte, si es vol més pragmàtic, a destacar d'aquesta política cultural de la Mancomunitat i és la voluntat, conscient o no, de crear un «mercat cultural català».⁹ Sempre, però més en aquells inicis, la cultura catalana ha viscut en condicions de desigualtat —d'inferioritat— respecte a la cultura espanyola; per tant, ha de ser una cultura ajudada, protegida, i això és el que va fer la Mancomunitat amb els ajuts a l'edició, a la política bibliotecària i, sobretot, amb l'assumpció de la reforma fabriana: crear nous lectors, posar les bases del que s'ha anomenat mercat cultural català. Això es va veure amb clarividència quan va faltar

9. Enric UCELAY DA CAL, «La Diputació i la Mancomunitat: 1914-1923», a Borja de RIQUER (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, p. 67.

aquest estímul per la llengua i la cultura catalanes, és a dir, durant la dictadura de Primo de Rivera. Davant del perill que es pogués estroncar aquest consum de cultura, va aparèixer una reacció privada de suport i un mecenatge privat (Patxot, Cambó) per tal de continuar amb aquella vitalitat.

Passant a un altre àmbit com són els aspectes infraestructurals, és a dir, sanitat, construcció de carreteres, camins veïnals o xarxa telefònica, també observem aquesta preocupació pel rerepaís i per comunicar els llocs més aïllats o allunyats.

L'àmbit sanitari, com explica el doctor Ferran Sabaté, també es va planificar d'una manera molt descentralitzada, amb voluntat d'arribar a tot el país. Esmen-tem-ne només uns exemples: la mobilitat de molts laboratoris; els curssets per a metges fets a Reus i a Figueres, llocs ben extrems; les accions antipalúdiques, de sanejament o contra altres malalties a l'Ebre, al Pirineu, a Salou o a Almacelles, entre d'altres, etcètera.

Pel que fa a comunicacions terrestres, al començament del segle xx, més de la meitat del territori estava incomunicat. El 1910, a Catalunya, hi havia 551 municipis sense accés per carretera (representaven el 55 % del total; a la província de Lleida eren el 76 %). El 1914 es van crear una sèrie de juntes comarcals que van elaborar propostes que van fer arribar a una Junta Central integrada per diputats provincials, tècnics d'obres públiques, representants de comerç, de centres excursionistes, societats agrícoles i d'altres, que va elaborar un pla de vies de comunicació per Catalunya. Es va optar per fer arribar camins o carreteres al màxim de llocs aïllats, encara que no fossin de gaire bona qualitat. Així, la xarxa viària de la Mancomunitat va passar dels 805 km el 1914 als 1.911 el 1923; a més, es van construir 540 km de camins de muntanya. Els 551 municipis aïllats es van reduir a 331 el 1919. La carretera de Lleida a la Seu d'Urgell es va obrir el 1914 i la de Lleida a la Vall d'Aran el 1923. A tota aquesta acció de xarxa viària s'hi va dedicar a l'entorn d'un 30 % del pressupost de la Mancomunitat de mitjana.

Pel que fa als ferrocarrils, la xarxa existent era absolutament insuficient, però era una obra cara, de realització difícil i que corresponia a l'Estat. Malgrat tot, en un pla sexennal es va decidir projectar i construir uns 230 km dels mil que es creien necessaris en ferrocarrils secundaris. Eren les línies Reus-Mont-roig (15 km), Balaguer-Tàrraga (50 km), Tarragona-Cervera-Ponts (125 km) i Lleida-Fraga (40 km). Com observa Francesc Roca, «és perfectament visible la voluntat de reforçar ciutats mitjanes com Reus, Valls, Cervera, Balaguer i establir un eix vertical (Ponts-Tarragona) que trenqui la radialitat que s'estableix a partir de Barcelona».¹⁰

Pel que fa a la xarxa telefònica, cal dir que estava en els seus inicis. La voluntat de la Mancomunitat fou portar el telèfon als municipis petits, rurals, als quals les companyies no tenien interès a arribar perquè no era rendible. Només trenta-vuit

10. Francesc ROCA, *Política econòmica...*, p. 90.

municipis, els més grans (Catalunya tenia 1.063 municipis), tenien centraleta telefònica. Per començar, la Mancomunitat va adquirir les centrals de Lleida, Granollers i Figueres. A finals de 1919 s'havien posat 1.100 km de línies i el 1923 ja eren 5.500 km que donaven servei a 450 municipis i uns 2.500 abonats. El 1923 es va inaugurar a Balaguer la primera central telefònica automàtica d'Espanya. El criteri fou portar el telèfon públic a les zones rurals i a algunes de turístiques, però primer a les zones considerades no rendibles, és a dir, com diu la *Memòria*, «dotar de comunicació els pobles que no en posseïen», amb línies que fossin tècnicament estables i avançades i popularitzar-les amb un tarifatge adequat. La xarxa planificada es basava en dues línies principals: de Barcelona a la Seu d'Urgell i de Barcelona a Lleida, amb bifurcació a Tarragona per Santa Coloma de Queralt, i també posteriorment de Barcelona a Portbou i la Jonquera amb ramificacions des de Figueres. Sens dubte, les comarques lleidatanes foren les més beneficiades, però la distribució final resultava força equilibrada territorialment. Inclouïa zones rurals (Lleida), zones industrials (eix del Llobregat) i zones turístiques (balnearis).

El 1924, el directori militar va crear la Compañía Telefónica Nacional de España, que va aconseguir el monopoli de totes les línies telefòniques de l'Estat. Així, la xarxa de la Mancomunitat, després de les inversions fetes, hi va quedar integrada obligatòriament.

També es va crear el 1921 el Servei Meteorològic de Catalunya, pensat sobretot per a donar una previsió del temps als pagesos des de la ràdio.

En un altre ordre de coses i gairebé fent només inventari, podríem esmentar la promoció dels sindicats agrícoles (a Lleida, el 1915, hi havia només catorze sindicats; en canvi, l'any 1926 n'hi havia 187, amb un creixement de vint-i-un sindicats per any entre 1919 i 1923)¹¹ als quals cal sumar l'ajut a la construcció de nous cellers, magatzems, molins d'oli, sindicats agrícoles, etcètera.

I pel que fa a la Caixa de Crèdit Comunal, destaquen trenta-sis ajuntaments beneficiats: disset eren de la província de Barcelona, onze de Lleida (cinc dels quals eren sindicats agrícoles), set de Tarragona (cinc sindicats) i un de Girona.¹²

Van créixer, doncs, les tres províncies catalanes amb la Mancomunitat? Al marge del que hem dit, ho podem intentar resumir amb xifres o dades econòmiques; només n'oferirem algunes per no enfarfegar ni complicar l'exposició.

El primer any, el 1914, els ingressos foren gairebé simbòlics: unes 340.000 pessetes provinents de les quatre diputacions amb aquestes quantitats: Barcelona, 250.000; Girona, 35.000, i Tarragona i Lleida, 20.000 cadascuna. Els anys posteriors, hi hagué els emprèstits (entre 1915 i 1919 representaven el 32,6 % del total) i això

11. Jaume BARRULL (ed.), *L'obra de la Mancomunitat de Catalunya a les terres de Lleida (1914-1923)*, Lleida, Pagès, p. 63.

12. Albert BALCELLS, ENRIC PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat...*, p. 342.

desvirtua bastant l'origen territorial dels ingressos. A l'hora de repartir el deute amb la liquidació de Primo de Rivera, es va fer segons l'aportació de cada diputació al pressupost i això va donar un 79,4 % que va haver d'assumir Barcelona, un 8,4 % Lleida, un 6,7 % Girona i un 5,8 % Tarragona, cosa que va significar un càrrec important per a Barcelona, que va protestar. Simplificant una mica, podem dir que Barcelona va aportar molt més i es va haver de fer càrrec d'un deute molt superior al que proporcionalment li pertocava.

Finalment, una última dada indicativa: la despesa per habitant a la Diputació de Barcelona el 1914 era de 6,4 pessetes; a la resta de diputacions de Catalunya, unes 2,2 (més o menys un terç). El 1925 era de 13,2 pessetes per a Barcelona i de 7,9 per a la resta; havia crescut, doncs, fins a més de la meitat,¹³ xifres ben eloqüents per elles mateixes. Amb raó, Puig i Cadafalch va poder dir: «El diner concentrat a Barcelona s'estén per tot Catalunya.»

Com a conclusió provisional, doncs, es pot dir que, analitzant balanços i projectes, les majors inversions fetes per la Mancomunitat foren, d'una manera destacada, en les comunicacions: xarxa de carreteres, camins i telèfons, i que en bona proporció tot això fou fet fora de Barcelona.¹⁴ I que l'obra de la Mancomunitat va començar a conscienciar, vertebrar i nacionalitzar el país beneficiant tot Catalunya.

Tanmateix, atesa la seva curta durada, potser cal valorar la Mancomunitat més pel que tenia de projecte que no pas per les realitzacions acabades. Però, sens dubte, tot el país se'n va beneficiar i, en certa manera, es pot dir que tot el país hi va participar.

Referent a aquest últim aspecte (el de la participació), voldria donar notícia que hi ha en marxa un estudi, promogut per la Diputació de Barcelona, l'Institut Ramon Muntaner i la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, destinat a analitzar l'origen geogràfic i electoral de tots els diputats de la Mancomunitat (naixement, districte electoral pel qual es van presentar, diputació a la qual pertanyien, llocs on van viure, filiació política, etc.); en definitiva, dels qui van fer de corretja de transmissió entre el territori i la Mancomunitat, entre l'àmbit local i el supraprovincial. Com que tot just s'està iniciant i no té resultats concrets, ho apuntem en espera de les seves aportacions. Amb aquest estudi sabrem en quina mesura la població de fora de Barcelona va participar en tota aquesta actuació. Malgrat tot, creiem que també hauria d'incloure persones que van ocupar càrrecs tècnics o administratius importants, de direcció de centres i institucions, etc., per saber més exactament la proporció de gent del país, però de fora de la capital, que va col·laborar amb la institució.

13. Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat...*, p. 323.

14. Francesc ROCA, *Política econòmica...*, p. 99.

NOTA BIOGRÀFICA

Josep M. Roig Rosich (Alcover, Alt Camp, 1947) és professor emèrit d'història contemporània a la Universitat Rovira i Virgili, ha estat director del Centre d'Història Contemporània de Catalunya (2008-2011) i, actualment, és director de la *Revista de Catalunya*. Ha centrat la seva investigació en la història del segle xx català i té publicats diversos llibres com ara *L'Estatut de Catalunya a les Corts constituents (1932)* (1978), *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural* (1992), *Història de l'Orfeó Català. Moments cabdals del seu passat* (1993), *Josep Irla, president de la Generalitat a l'exili* (coautor amb Felip Calvet, 1981), *La guerra que han provocat* (estudi i selecció d'articles de Rovira i Virgili publicats durant la Guerra Civil, 1998) i *Francesc Macià. De militar espanyol a independentista català* (2006), entre altres. També ha estat editor i curador de l'obra de Joan Alavedra *Francesc Macià, el camí cap a la presidència de la Generalitat (1859-1926)*, comissari de l'exposició «Fotografies de la memòria. El segle xx en imatges» i redactor del catàleg. Ha participat igualment en diverses obres col·lectives com *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, *Història de la cultura catalana*, *Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents*, *Història de la Catalunya contemporània*, *Grans moments de la Història de Catalunya* i *Quatre líders tarragonins de la república i de l'exili*. Així mateix ha col·laborat en les publicacions periòdiques *L'Avenç*, *Serra d'Or*, *Revista de Catalunya*, entre altres. Ha rebut el VII Premi Fundació Congrés de Cultura Catalana de Biografies i Estudis Històrics per l'obra *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, l'any 1990, i el Premi Antoni Rovira i Virgili, que concedeix la Diputació de Tarragona, pel treball «Rovira i Virgili, republicà i lluitador», publicat a la *Revista del Centre de Lectura de Reus*, el 1999.

La Mancomunitat, la intel·lectualitat i el Noucentisme. Assaig d'interpretació

JORDI CASASSAS
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

Resum

L'article analitza quin va ser el paper que va tenir el sector intel·lectual en l'acció de govern desenvolupada per la Mancomunitat de Catalunya. Així mateix, s'analitza la composició d'aquest sector social buscant els orígens de la seva constitució i la presa de consciència col·lectiva de la necessitat d'intervenció en els afers públics. Es parteix de la premissa que aquest intervencionisme intel·lectual estigué lligat a l'hegemonia del Noucentisme i, més genèricament, a la consolidació política del catalanisme. Es fan alguns apunts sobre possibles coincidències entre el cas català i el d'altres àrees del món mediterrani nord-occidental. Finalment, a partir de l'evolució general del país en el context de la Gran Guerra i de la postguerra, s'analitza la deriva política del sector i, en funció d'aquesta, les raons del denominat *cas Ors*, del 1920.

Abstract

This paper analyses the role played by intellectualism in the government actions undertaken by the Mancomunitat de Catalunya. It also analyses the composition of this social sector, seeking the origins of its genesis and its burgeoning collective awareness of the need for intervention in public affairs. It starts with the premise that this intellectual interventionism was linked to the hegemony of Noucentisme and, more generically, to the political consolidation of Catalanism. Casassas offered a few remarks on the possible convergences between Catalonia and other areas within the north-western Mediterranean. Finally, based on the general evolution of the country in the context of the Great War and the post-war years, it analyses the political leanings of the intellectual sector and consequently the reasons behind the 1920 "*cas Ors*".

Ningú no dubta de la continuïtat que es produí entre l'acció de la Diputació de Barcelona de 1907 a 1914 i la subsegüent obra de la Mancomunitat de Catalunya a partir de l'abril d'aquest darrer any. Com és evident, el nexa d'unió, l'impuls, la

inspiració o el sentit dels projectes i les realitzacions es deuen a la figura d'Enric Prat de la Riba. És tan clar aquest sentit de continuïtat personalitzada que no acostumem a destacar prou la rapidesa i la naturalitat amb què l'organisme regional es posà en marxa, un fet ben poc habitual en les nostres latituds, més acostumades a les grans sotragades. La unanimitat amb la qual la intel·lectualitat catalana es posà al servei del nou organisme no deixa de sorprendre'ns.

Aquest factor de continuïtat ens obliga a mirar les coses amb una mica més de perspectiva, sobretot pel que fa al protagonisme del sector intel·lectual i professional català que centra aquesta intervenció. I en aquest sentit, hem d'avançar, com una primera hipòtesi, que aquest protagonisme es concretà en aquell «intervencionisme actiu» (segons expressió de Josep Pla en l'«homenot» que dedica a Eugeni d'Ors, 1987, p. 116) que els intel·lectuals catalans compartiren amb la resta de la intel·lectualitat sud-europea, amb diferències d'intensitat segons les contrades, ja sigui en fase de desig o aspiració o en la de consumació. Les tradicions culturals i les distintes dinàmiques polítiques de cada àrea són les que ens expliquen aquestes arítmies de temps i d'intensitat.

L'intervencionisme dels intel·lectuals de l'àrea meridional europea té, però, unes motivacions i una rel força comunes; i, consegüentment, una cronologia similar. A major distància hem de parlar de l'impacte (desconcert) que provocà el resultat de la guerra francoprussiana de 1870 i dels fets de la Commune parisenc de l'any següent. L'imperatiu intervencionista es va concretar a mig camí del pessimisme regeneracionista espantat per la constatació de la distància que els separava del nord i de l'optimisme llatínic (una mica impostat) amb el qual volien personalitzar el seu renaixement dins el context prepotent de les potències que marcaven el sentit de la història en aquell final de segle.

En una segona fase, quasi vint anys més tard, la intel·lectualitat sud-europea reactivava el compromís intervencionista fruit de la comprovació dels pobres resultats de l'anterior projecte regenerador i de fins a quin punt les disfuncions podien esdevenir fatals en societats constituïdes sobre grans debilitats polítiques, culturals, institucionals, econòmiques, burocràtiques o socials: el perillós i incert horitzó democràtic convertia la gran disfunció meridional en una vertadera emergència, i l'intel·lectual es presentava davant la seva societat com un clarividenc qualificat, al marge dels interessos egoistes de les classes. El fet d'autoconferir-se aquest protagonisme era afavorit pel desprestigi que tenia el sistema liberal parlamentari.

El cas català no difereix gaire d'aquest esquema general, tot i que acostant-nos a finals del Vuit-cents hi sumava la «complicació» derivada dels efectes del plet que enfrontava Catalunya amb l'Estat, cada cop amb una projecció política més clara, especialment des dels anys 1886-1892. Com que aquesta reivindicació no es podia situar al marge de la legalitat i l'horitzó polítics de l'època, si no volia separar-se

de les classes mitjanes en què esperava tenir major ressò, el seu intervencionisme fou decididament liberal i parlamentari (amb diferents gradacions democràtiques), abocat a tractar dels temes de l'època. Així doncs, des d'aquesta perspectiva, varen diferir força de les orientacions doctrinals i del camí antiparlamentari que prenia l'intervencionisme de bona part dels seus corresponents meridionals.

Resumint. La fase de llarga durada de la qual parlàvem, i referits en concret al cas català, podem dir que abastaria un període que va de 1876 a 1906, uns trenta anys amb una frontissa el 1890, quan es comença a fer evident la necessitat de completar aquest intervencionisme amb una acció política electoral concreta. És el que afirmàvem suara: la participació política dels catalans segons les regles liberals acabaria essent definitiva i definitiva. En això, l'aposta intel·lectual no deixava de ser arriscada donat el desprestigi força generalitzat de la «vella política». Però la veritat és que, al capdavant, amb la irrupció catalanista la vida pública catalana faria un gir copernicà de dimensions insospitades a la primeria. Cal precisar, però, que la integració de la intel·lectualitat catalana a la política es féu d'una manera esgraonada i que restà quasi acomplerta cap a 1910.

A l'àrea catalana, en aquesta fase prèvia hem de destacar la constitució de la Unión de Corporaciones Científicas, Literarias y Económicas de Barcelona, que perllongà les activitats entre 1876 i 1886, sota el lideratge inicial i la impulsió de Manuel Duran i Bas. La finalitat principal d'aquesta plataforma era l'impuls i fins i tot la creació de corporacions que mirassin pel bon desenvolupament, sempre dins la legalitat, dels interessos morals i materials de Catalunya. Cal destacar que aquesta finalitat, expressada en l'article primer de la Unión (1876), coincidiria literalment i significativa amb l'article primer de la futura Lliga Regionalista (1901). Però, subsidiàriament, la plataforma va servir per a concretar l'intervencionisme intel·lectual en confluència amb els interessos de la burgesia local, fet que animà aquests intel·lectuals acostumats a una acció sense gaire o cap repercussió en la vida pública. El gran debat sobre la conveniència o no de fer l'Exposició Universal de 1888 (iniciativa gestada al si de la Unión) dóna fe del que estem dient.

És molt significatiu que aquest procés inicial tan determinant coincidís amb un dels grans moments d'institucionalització de la vida civil catalana; es tractà d'una tendència que ja no pararia de créixer i que conformà una societat civil organitzada que diferenciava radicalment l'experiència catalana de la de la resta de la Península.

LA IRRUPCIÓ NOUCENTISTA

Voldria referir-me a aquest corrent cultural més enllà de la dinàmica interna de la història de la literatura, l'arquitectura, l'art o el pensament català contemporanis. El ja mencionat Josep Pla parlava del Noucentisme d'inspiració orsiana com del

corrent que va facilitar la conjunció inèdita dels intel·lectuals amb els polítics i els comerciants en un bloc que per força havia de despertar emocions i grans expectatives en un país acostumat al fraccionisme i les desqualificacions. Des d'aquesta òptica, el Noucentisme era una mena de continuació encara més disciplinada de l'esforç intervencionista iniciat trenta anys abans per la Unió de Corporaciones.

No hi ha dubte que el *Glosari* que Xènius publicà des de 1906 a *La Veu de Catalunya* va despertar interès i fins entusiasme entre amplis sectors de la intel·lectualitat catalana; aviat es va vendre als principals quioscos de la Rambla en uns fascicles que a la portada portaven un dibuix de Feliu Elias representant el David del Verrocchio, amb la fona a la mà i el cap de Goliat als peus. Ors va voler aconseguir la vida espiritual catalana amb mà de ferro, amb un creixent deliri de grandesa alimentat per l'èxit més aviat ràpid de la seva feina de neteja del llast vuitcentista, imposant el triomf de la voluntat sobre la raó, donant a les joves promocions consignes ben clares i taxatives i repartint patents de noucentista a tort i a dret a persones i institucions. Com a mínim en teoria, es va poder dir que en pocs anys existia una intel·lectualitat noucentista que vibrava amb «mots d'ordre» precisos i que volia representar les «palpitacions del temps», tot sentint-se una elit, i formar part d'una vertadera aristocràcia. Entre aquests mots sobresortien el classicisme, la ciutat, el civilisme, l'arbitrarietat, la norma, la «mediterraneïtat», la mesura, etc., en un conjunt en què es respirava la cultura francesa *fin de siècle*. Davant el *Glosari*, la seva rèplica progressista era la sèrie «Spòrtula» signada per Fòsfor (Gabriel Alomar) i que apareixia a *El Poble Català*, com també els articles del metge psiquiatre i escriptor Dídac Ruiz; però que mai feren ni ombra a la influència de la columna diària de Xènius.

No és aquest el lloc per a aprofundir en la definició cultural ni en l'abast filològic del Noucentisme. De voluntat definitòria i exigència d'unitat no en mancaren; tot i així, crec que caldrà matisar molt a l'hora de fer un balanç dels resultats, força irregulars, en el món de la literatura, les arts o el pensament. Ara bé, el major èxit d'Ors penso que va ser indirecte i que es va deure a la seva conjunció amb la persona i l'obra de Prat de la Riba. El procés de politització del catalanisme i el global de la societat catalana (dins el conjunt europeu occidental) varen forçar aquesta conjunció que a la curta esdevindria una oberta supeditació del Pantarca envers el líder regionalista. Sembla que Ors va estar relacionat, a una major distància, amb el grup que va impulsar que Prat ultimés el que seria *La nacionalitat catalana* (maig de 1906) per fer-lo coincidir amb la celebració de la Festa de l'Home natge del 20 de maig. No hi arribà a temps per pocs dies, però el resultat fou el mateix: el llibre de Prat es convertia en el llibre de «capçalera» de tot nacionalista i fixava la història del corrent i la seva doctrina, amb la qual cosa se superaven les divisions internes per raons teòriques i es deixava el terreny lliure per a la política (l'estratègia).

L'èxit de Solidaritat Catalana seria decisiu en la història del catalanisme polític, ja que per primer cop s'assolia la sinergia amb un gruix important de la població urbana catalana. I, coincidint amb això, el Prat de *La nacionalitat catalana* atreia els intel·lectuals noucentistes amb una consigna d'acció clara i definida que exposa al final del llibre sota l'epítet «Imperialisme». Pel seu cantó, la Lliga Regionalista s'adaptava al «Catalunya endins» (Prat de la Riba) o al «catalanisme constructiu» (segons afirmació de Cambó el 1908) reestructurant el partit: creant la Comissió d'Acció Política com a òrgan suprem decisor i posant en marxa la secció Joventut Nacionalista de la Lliga (1907) per integrar fonamentalment els intel·lectuals i els professionals que giraven al voltant del catalanisme sense que molts tinguessin una militància política totalment perfilada, però que se sentien impulsats per aquesta renovada febre intervencionista.

Per acabar d'aglutinar aquests sectors es va crear un setmanari escrit en castellà, *La Cataluña*, perquè es volia mantenir la voluntat finisecular d'intervenció redemptora d'Espanya. L'èxit esclatant d'aquesta reunió de voluntats i d'oportunitats polítiques va culminar amb l'elecció el mateix 1907 de Prat de la Riba com a president de la Diputació de Barcelona. De cop, l'intervencionisme dels intel·lectuals professionals va passar de tenir un lloc secundari en la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona a albirar un horitzó provincial. Però fins i tot a l'Ajuntament el salt qualitatiu va ser molt gran, com ho demostrà la planificació i execució del denominat Congrés de Govern Municipal de 1909, estudiat ja fa uns anys per Francesc Roca.

Així doncs, quan parlem dels intel·lectuals professionals noucentistes en relació amb la Mancomunitat de Catalunya, el més encertat és referir-nos a la generació de 1907 i situar-hi com a eix central la figura de Prat de la Riba. A partir d'aquesta data i en funció d'aquesta «generació» (també podríem parlar d'un aplec o banda d'edat més transversal), va ser claríssim que la rellevància pública s'adquiria en funció del grau d'adscripció a aquest projecte de país que confonien sense fissures amb la globalitat del catalanisme i entenien com la primera possibilitat real de nacionalització de Catalunya. A França amb Acció Francesa o a Itàlia amb els grups que giraven al voltant de les revistes florentines, es va assajar una cosa similar entre 1905 i 1908, però ni en un lloc ni en l'altre els intel·lectuals assoliren un grau de cohesió interna i d'intervenció tan grans com els desenvolupats a Catalunya. Sense aquest grau elevat d'intervencionisme (de seguida es va parlar de la constitució de la moderna burocràcia adaptada als principis nacionalistes) seria molt difícil parlar de la gran significació del Noucentisme en la història de la Catalunya del segle xx. El Noucentisme fou, per sobre de tot, un corrent cultural al servei d'una política i, en aquest sentit, aviat va començar a superar les divisions partidistes.

Per entendre l'abast d'aquesta cultura política, cal repassar les planes de la revista *La Cataluña* (1907-1914). Hi trobem un primer període dirigit pel grup de

tècnics estatistes seguidors de Cambó i, a partir de 1911, la incorporació en llocs directius del sector noucentista pratià. S'hi troben tots els articles, els projectes, les enquestes i els debats que inspiraren l'intervencionisme «burocràtic» dels intel·lectuals al servei del «Catalunya endins».

LA CAMPANYA «PRO MANCOMUNITAT», EL PRECIPITANT DEFINITIU

La constitució definitiva dels equips intel·lectuals del Noucentisme es va precipitar arran dels fets de la Setmana Tràgica. Fins allà on la proposta orsiana havia volgut representar una eufòria, una injecció d'autoconfiança i un acte de definitiva independització cultural respecte d'Espanya, la Setmana Tràgica va esdevenir un gran xoc amb la realitat: pensàvem tenir la ciutat a les nostres mans i de cop...; no va cremar Barcelona, va cremar tot un ideal, són algunes de les exclamacions anguiades amb les quals aixecaren acta del reconeixement de la debilitat social que s'havia volgut oblidar amb el primer optimisme. No n'hi havia prou amb l'enunciat d'una vocació intervencionista; el projecte s'havia de lligar realment a una política i materialitzar amb accions concretes i de gran abast.

Bona part de l'any 1910 va presenciar un clar retrocés electoral del regionalisme conservador, de la Lliga, i un cop personal molt dur tant per a Prat com per a Cambó. L'avenç de l'esquerra aplegada a la UFNR de Pere Coromines va ser real, però mai no va omplir el buit conservador, perquè qui es va refer fou el lerrouxisme. La caiguda en fals del Govern de Maura va representar un cop molt fort donat el compromís adquirit pel grup estatista noucentista que donava suport a l'acció parlamentària de Cambó, especialment en l'horitzó de la discussió del projecte de llei maurista de reforma de l'Administració local. Tot l'entusiasme i la projecció del temps de la Solidaritat semblaven definitivament esvaïts. El desembre d'aquest 1910 es va organitzar un gran acte d'homenatge a Prat de la Riba amb l'excusa d'oferir-li la segona edició revisada de *La nacionalitat catalana*. De fet, tant com l'homenatge, el que s'estava fent era l'escenificació de la recuperació regionalista a base de cercar una nova cohesió cultural i política del catalanisme noucentista i de la reivindicació de l'intervencionisme tot exaltant l'obra feta i planificada a la Diputació sota la direcció de Prat de la Riba, que no discuteix ningú.

Aquest acte de finals de 1910 marca un punt d'inflexió en la història de la Lliga, del catalanisme i del sector intel·lectual noucentista català. En relació amb ell, l'inici de la campanya pro Mancomunitat adquiria tot el sentit i es convertia en el col·fó natural del procés obert el 1907. A nosaltres, més que el procés polític en si, el que ens interessa és comprovar com l'evolució del Noucentisme va transcórrer en paral·lel a la dinàmica política. Així, la definitiva fixació noucentista es produí al principi de 1911 en estreta relació amb l'evolució política del període i, especialment, en coincidència amb l'inici oficial de la campanya pro Mancomunitat.

El 1911 resulta essencial: després del moment inicial de 1906-1907, serà ara el moment en què s'acabarà de tancar la definició del Noucentisme: la publicació per Joaquim Horta de l'*Almanach dels noucentistes* reafirma els principals inspiradors (tot i col·laborar-hi, Pijoan ja s'havia «desarrelat» en aquelles dates) i els temes essencials, l'estètica del moviment. El mateix any, Prat impulsà la creació, dins l'Institut d'Estudis Catalans, de la Secció Filològica per fixar definitivament el català modern, en una acció decisiva per al procés de nacionalització interior de Catalunya. Al gener, la revista portaveu *La Cataluña* (a partir d'ara, *Cataluña*) publicava un monogràfic en què col·laborà la plana major noucentista i que titularen «El ideal y la actividad de la juventud catalana en el momento presente»; l'obria i el tancava Ors, amb el missatge explícit que el moviment seguia sota el mestratge i la direcció de Prat de la Riba. L'any següent, Cambó reblarà el clau amb la conferència de títol tan precís com significatiu «Missió de la joventut en l'actual moment polític». El corrent intel·lectual havia de contribuir a la política del regionalisme constituint-se en una burocràcia moderna.

El novembre de 1913, el catalanisme noucentista mourà una nova fitxa en guanyar les eleccions municipals a Barcelona. És la primera manifestació oberta de l'entrada dels noucentistes (de la Joventut Nacionalista de la Lliga, fonamentalment) en política: Xènius ho certificarà en la glosa del dia 10, «Els Nous», en què afirma que es tracta dels seus, dels noucentistes. Després, l'esclat de la Gran Guerra farà inevitable i accelerarà un pas dels noucentistes cap a la política directa iniciat en la post Setmana Tràgica, alimentat per la campanya pro Mancomunitat i portat a primer pla per la gravetat de la crisi parlamentària de l'Estat espanyol de 1913.

LA GRAN GUERRA I L'ACCIÓ POLÍTICA DELS NOU CENTISTES

A l'ara citada crisi espanyola de 1913, tant Prat com Cambó varen reaccionar ple-gats denunciant el perill que representava ensorrar des de dins el sistema de la Restauració, ja que d'allò només en podia sortir un «govern d'autoritat» (eufemisme d'una dictadura) sota la tutela reial. Amb l'esclat de la Gran Guerra, els dos líders regionalistes, com a mínim externament, es varen moure en esferes distintes. Cambó va assolir reunir els principals grups econòmics de pressió per a elevar al monarca un manifest en què s'avisava de les conseqüències nefastes de mantenir l'economia espanyola aïllada de la internacional.

Per la seva part, Prat es mantingué en una neutralitat girada lleugerament cap a la germanofília com a director de *La Veu* i absolutament dedicat a l'acció de la Mancomunitat i a la tasca de nacionalització interior de Catalunya; seguia comptant amb una renovada «escola de la Lliga». I la intel·lectualitat noucentista res-pongué a la sobtada politització extrema buscant una forma d'organització pròpia. El desembre de 1914 es presentà una plataforma titulada Junta d'Afirmació Cata-

lana, impulsada per Josep Carner, Rovira i Virgili, Puig i Ferrater i Francesc Culí i Verdaguer; afirmaren estar en molta relació amb el CADCI i amb la seva mobilització popular d'un catalanisme radical. El missatge que donaren fou la defensa d'un nacionalisme extrem, el mestratge de Prat de la Riba, el compromís amb la nacionalització de Catalunya i la resposta a la situació generada per la guerra amb una atenció especial a la qüestió social. S'adreçaven al «literat, al tècnic, al professor», volien situar-se entre el renaixement dels plets nacionals a Europa i es consideraven la força viva que podia promoure la indispensable adequació dels partits a la nova situació generada per la Guerra.

El 1916, el manifest «Per Catalunya i l'Espanya Gran» redactat per Prat significarà el darrer intent del nucli del «Catalunya endins» en favor de la contribució a la regeneració moderna d'Espanya. Però la incomprensió i el tancament de l'Estat (com es veurà l'any següent de manera definitiva amb el tracte dispensat a l'Assemblea de Parlamentaris) impulsaran la bel·ligerància dels noucentistes. La resistència electoral de la Lliga malgrat la pressió estatal havia fet parlar del 1916 com de l'any heroic de la Lliga. Al mateix moment i amb Bofill i Mates com a portaveu, els noucentistes promouran la declaració del català com a llengua oficial i única a l'Ajuntament de Barcelona.

El 1917, la intel·lectualitat noucentista va tenir la idea de quedar-se força sola en la defensa dels seus objectius, que resumiríem com la nacionalització interior. Entre 1916 i 1918 morien grans referents: Torras i Bages, Martí i Julià, Prat de la Riba i Verdaguer i Callís. A partir d'aquest moment, a més, Cambó semblava molt més interessat en la política de salvament de la monarquia que en la reivindicativa del catalanisme, que quedava d'aquesta manera assimilat a tota mena de radicalisme desestabilitzador. La gran onada de vagues i tensions iniciada el 1919 acabarà de servir de teló de fons a les inquietuds i necessitats de mobilització dels noucentistes (de dretes i d'esquerres, progressivament units). Ataquen obertament l'esforç de radicalització promogut (parlen d'intencions ocultes) per les dretes, l'espanyolisme, la Federació Patronal, el radicalisme socialista o el sindicalisme.

El juliol de 1919 s'organitzà un homenatge a Jaume Bofill i Mates, nou diputat i vicepresident quart de la Mancomunitat, i reconegut com el principal seguidor de Prat de la Riba. Significativament, oferí l'homenatge el noucentista socialista Rafael Campalans i Cambó ni tan sols hi envià un missatge d'adhesió. El seu parlament, Bofill el titulà «Les joventuts catalanes. Política. Nacionalisme. Socialisme. En Prat de la Riba» i hi féu declaració de «nacionalisme incondicionat», amb voluntat de mediació social: Bofill afirmà que «si la qüestió social s'enverinés podria postposar-nos». El periòdic madrileny *El Sol*, potser influït per Carner, parlà obertament del primer acte del toc d'atenció «velado aún» a la política dirigida per Cambó. A la Mancomunitat, els noucentistes (amb el suport de Puig i Cadafalch) imposaren una línia destinada a «socialitzar la cultura i nacionalitzar la producció».

En un ambient enrarinat i de gran crispació social, aquest grup noucentista reaccionà a l'una davant una proposició presentada a l'Assemblea de la Mancomunitat pels diputats Quintana, Pérez de Rozas i Casanovas en què es recusava el president Puig per practicar una política massa de dretes. Els noucentistes assoliren que es retirés la proposició, que aviat se sabia que havia estat inspirada per Ors mateix. I anaren més endavant, en crear una comissió per analitzar el conjunt de la trajectòria del Pantarca a les institucions catalanes, amb un judici molt crític envers un funcionari públic que havia actuat amb un personalisme exagerat i amb total manca de rigor, ja que encara funcionava —deien— «a règim de paperet de butxaca» i dictant els pressupostos de memòria sense cap preocupació pel dèficit. En el fons hi havia la reacció contra un dels grans referents a qui es recordaria, però, que tan sols havia estat determinant a l'ombra de Prat i que ara exaltava l'anarquisme desestabilitzador com un fet més de personalisme intel·lectual i elitista i s'atrevia a intentar desestabilitzar la gran institució del Noucentisme.

La «defenestració» de Xènius, la va consumir políticament Jaume Bofill amb retrets molt significatius. Així, per exemple, que hagués arribat a pensar que el que creava era de la seva propietat, que caigués en la immoralitat de només premiar els «addictes», l'obstruccionisme envers projectes d'altri o que no acceptés el criteri dels col·laboradors. Li alaba algunes realitzacions, però matisa que, per exemple, els *Quaderns d'Estudi* s'havien orientat cap a l'alta cultura, lluny dels interessos dels mestres i dels problemes pràctics de la docència.

Encara amb Ors a Barcelona (en marxarà l'estiu del 1921), els noucentistes es dedicaren a reestructurar el projecte d'institucionalització cultural endegat per Prat de la Riba entre 1911 i 1916 i en el qual havien col·laborat amb entusiasme. L'abril de 1920, el vell Consell de Pedagogia passà a dependre directament del Consell de la Mancomunitat i a denominar-se Direcció d'Instrucció Pública. D'aquest organisme, en dependrà l'Institut d'Educació Nacional ideat per Prat i aprovat tot just el maig de 1914, com el tercer nivell de la política cultural orientat a la difusió cultural entre el poble. Aquesta significativa recuperació dels orígens nacionalitzadors resultava molt complex de concretar i per això es creà una comissió tècnica integrada per Puig i Cadafalch, Ors (prova que tan sols pretenien posar-lo en son lloc, no foragitar-lo com al final ocorregué pel desmesurat orgull del Pantarca), L. Millet, Francesca Bonnemaison, Francesc Ripoll (cooperativisme), Francesc Layret (de l'Ateneu Enciclopèdic Popular), Gustavo Pittaluga (prestigiós en el camp de la higiene i la sanitat), J. Puig i Esteve (CADCI), M. Folguera i Duran (APEC) i el tècnic en polítiques socials R. Rucabado. Fins a 1923, la tasca d'aquesta comissió va ser força important i organitzà cicles de conferències, seminaris, cursos, exposicions, campanyes, repartiment de fulletons i cartells, etcètera.

EPÍLEG. LA NECESSITAT DE LA DIRECCIÓ POLÍTICA

Als intel·lectuals del Noucentisme polític, el control de la burocràcia els quedà ràpidament curt en la tensa postguerra. El panorama polític i social dels anys 1920-1921 no podia ser més alarmant. La línia moderada del governador civil Carles Bas aviat va ser substituïda per la brutal i repressiva de Martínez Anido i del seu cap de policia, Arlegui, per la utilització contrarevolucionària dels Sindicats Lliures, del pistolerisme blanc i del sometent; el FTN prenia clar partit en organitzar un homenatge a Martínez Anido; l'acció directa sindical acabava de tensar l'ambient en què es produïen un o més assassinats polítics socials diaris; la corrupció electoral no parava de créixer i provocava un abstencionisme que s'acostava al 50 %. El març de 1921, l'assassinat del cap de Govern, Eduardo Dato, decapitava les restes del Partit Conservador històric i accentuava la crisi del sistema. El gran desastre d'Annual del mes de juny reblava el clau i deixava la porta oberta a experiments clarament antiparlamentaris. Com a pedaç, es produïen els governs de concentració nacional amb la participació oberta de la Lliga de Cambó. Es tractava, doncs, del pitjor escenari per a uns intel·lectuals que fonamentaven la seva raó de ser en la defensa d'un nacionalisme radical i volien protagonitzar una política de «concòrdia de classes» i obertament modernitzadora.

El 27 de juny de 1920 s'havia celebrat una assemblea de diputats provincials a Corts i senadors catalans per tractar del retard dels traspassos de serveis a la Mancomunitat, de l'entorpidiment per part de l'Estat del procés autonòmic de 1919 i de la publicació de la reial ordre que retallava el capítol d'Hisenda de la Mancomunitat. Però es féu servir la reunió per a declarar la definitiva impossibilitat de mantenir l'esperança en el regeneracionisme imperialista hispànic de primera hora i proclamar la inutilitat d'esperar quelcom positiu de la dinastia borbònica: es digué explícitament que la «joventut nacionalista» havia perdut tota esperança en aquesta política. *La Veu* va fer una àmplia difusió de l'episodi.

Dins el Noucentisme circulà el novembre de 1921 un document (el primer esborrany és de Ramon d'Abadal i de Vinyals) en què es demanava endegar una campanya de sensibilització per concórrer a un «congrés de joventuts» més enllà dels partits. És de destacar el manteniment de la denominació de «joventut» aplicat al grup cada cop més nombrós d'intel·lectuals noucentistes, pratians i nacionalistes: una denominació perfectament noucentista, d'altra banda, que els havia agrupat des de la «militància» inicial dins la Joventut Nacionalista de la Lliga. Es va proposar el primer deixeble de Prat, Jaume Bofill, com a coordinador d'un procés estructurat en cinc àmbits: doctrina nacionalista, organització de les Joventuts Nacionalistes (posat així, en majúscules, com una forma organitzativa o d'identificació coral), propaganda, actuació en les corporacions catalanes i actuació política envers i dins de l'Estat.

L'abril del 1922 es convocava l'assemblea amb el nom de Conferència Nacional Catalana, i en el full de convocatòria es concretava el fracàs de la Lliga i del catalanisme intervencionista (cambonià); també la gravetat del moment, que obligava a la revisió a fons de les tàctiques sense perdre de vista el mestratge inicial de Prat de la Riba. Així i tot, en aquest acte de refundació es cuidaren d'afirmar que el «Catalunya endins» s'havia d'entendre desmarcat oficialment d'aquell conservadorisme i imperialisme amb què l'havia connotat el mestre i primer president Prat de la Riba. Ara, els centres d'interès es posaven en l'«ànima endins» o esforç nacionalitzador (llibertat d'esperit) i en l'assoliment de la llibertat política (solució autònoma), i declaraven que no podien compartir que tota l'activitat nacionalista es reduís a fer una campanya electoral intermitent.

Dos anys abans s'havien distanciat del director espiritual dels anys anteriors a la Gran Guerra. Ara les distàncies es marcaven respecte a Cambó, el vell referent en el seu pas cap a la politització (subordinada) de la seva acció burocràtica, esdevingut líder polític màxim de la Lliga. Si en un principi es pretenia crear un grup d'influència encara sota disciplina regionalista, fou la Comissió d'Acció Política de la Lliga (segurament per inspiració de Cambó mateix) qui va excloure del partit els adherits a la conferència. Prenent com a base l'ideari i l'estratègia discutits en la conferència es creà poc després Acció Catalana. En el directori inicial d'aquesta formació hi trobem Bofill, que presideix, Nicolau d'Olwer, Rovira i Virgili, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Carles Jordà i Leandre Cervera. La «joventut noucentista» constituïa així la seva alternativa política diferenciada. En tractar-se de la culminació directa del procés obert el 1919, Cambó se sentí al·ludit directament i es convertí, directament i indirecta, en el màxim crític bel·ligerant d'aquesta iniciativa.

NOTA BIOGRÀFICA

Jordi Casassas Ymbert (Barcelona, 1948) es va doctorar a la Universitat de Barcelona (1977). És catedràtic d'Història Contemporània des del 1989, investigador principal del Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals des del 1990 i director de *Cercles. Revista d'Història Cultural* (1998). Va ser director del Departament d'Història Contemporània de la UB del 1999 al 2005 i ha estat investigador principal de la xarxa temàtica Història cultural comparada de l'espai mediterrani (1998-2011). És membre del comitè assessor del Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la UB (1999), membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC (2012), president de l'Ateneu Barcelonès (2014) i investigador principal de projectes de recerca competitius (1997-2012). Va ser codirector de la «Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català» (30 v., 1983-1993), assessor d'Ariel-Història (1996-2005) i assessor principal i subdirector de l'obra en dotze volums *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans* (1995-1999). Ha escrit una extensa obra sobre la vida política, social i institucional de la Catalunya contemporània.

MONOGRAFIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

Títols publicats

- 1/1 Núria de DALMASES, *Orfebreria catalana medieval: Barcelona 1200-1500: (Aproximació a l'estudi)*, vol. I, *Consideracions generals i catalogació d'obra* (1992)
- 1/2 Núria de DALMASES, *Orfebreria catalana medieval: Barcelona 1200-1500: (Aproximació a l'estudi)*, vol. II, *Argenters i documents* (1992)
- 2 *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica* (1994)
- 3 Xavier DUPRÉ, *L'arc romà de Berà: ('Hispania Citerior')* (1994)
- 4 *IV Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica = IV Reunião de Arqueologia Cristã Hispânica* (1995)
- 5 Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia* (1996)
- 6/1 Enric PRAT DE LA RIBA, *Obra completa*, vol. I, 1887-1898 (1998)
- 6/2 Enric PRAT DE LA RIBA, *Obra completa*, vol. II, 1898-1905 (1998)
- 6/3 Enric PRAT DE LA RIBA, *Obra completa*, vol. III, 1906-1917 (2000)
- 7 *V Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica = V Reunión de Arqueología Cristiana Hispánica* (2000)
- 8 Núria RAFEL, *Les necròpolis tumulàries de tipus baixaragonès: les campanyes de l'Institut d'Estudis Catalans al Matarranya* (2003)
- 9 *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica: Les ciutats tardoantigues d'Hispania': cristianització i topografia* (2005)
- 10/1 *XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae: Provinciae Imperii Romani inscriptionibus descriptae*, vol. 1 (2007)
- 10/2 *XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae: Provinciae Imperii Romani inscriptionibus descriptae*, vol. 2 (2007)
- 10 *XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae: Provinciae Imperii Romani inscriptionibus descriptae* [recurs electrònic], 1 disc òptic (2007)
- 11/1 Valentí ALMIRALL, *Obra completa*, vol. I, 1867-1879 (2009)
- 12 Albert BALCELLS, *Els Estudis Universitaris Catalans (1903-1985): Per una Universitat Catalana* (2011)
- 13 Maria Teresa FERRER (dir.), *Història de la Generalitat de Catalunya: Dels orígens medievals a l'actualitat, 650 anys* (2011)
- 14 Albert BALCELLS (cur.), *La Mancomunitat de Catalunya (1914)* (2015)

MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

Títols publicats

- 1/1 Pere PUJOL, *L'urna d'argent de sant Ermengol, bisbe d'Urgell* (1927)
- 1/2 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Paquimeres i Muntaner* (1927)
- 1/3 Josep M. MILLÀS, *Documents hebraics de jueus catalans* (1927)
- 1/4 Josep de Calassanç SERRA-RÀFOLS, *Forma conventus Tarraconensis*, vol. I, *Baetulo-Blanda* (1928)
- 2/1 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, 1a part (1926-1950)
- 2/2 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, 2a part (1952)
- 3 Josep PUIG I CADAFALCH, *La geografia i els orígens del primer art romànic* (1930)
- 4 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *La població de la Grècia catalana en el XIVè segle* (1933)
- 5 Joan BERGÓS, *L'escultura a la Seu Vella de Lleida* (1935)
- 6 Manuel TRENS, *Ferrer Bassa i les pintures de Pedralbes* (1936)
- 7 Francesc PRAT, *Laqüeducte romà de Pineda* (1936)
- 8 Ernest J. MARTÍNEZ-FERRANDO, *Pere de Portugal, «rei dels catalans». Vist a través dels registres de la seva cancelleria* (1936)
- 9 Josep PUIG I CADAFALCH, *Noves descobertes a la catedral d'Egara* (1948)
- 10 Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'epistolari d'Arnau de Vilanova* (1950)
- 11 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant*, vol. I (1950)
- 12 Marià RIBAS, *El poblament d'Ilduro. Estudi arqueològic i topogràfic des dels temps prehistòrics fins a la destrucció d'Iluro* (1952)
- 13 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant*, vol. II (1952)
- 14 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 1a part (1955)
- 15 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 2a part (1955)
- 16 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant*, vol. III (1956)
- 17 Emili VIGO, *La política catalana del Gran Comitè de Salut Pública* (1956)
- 18 Joaquim MIRET I SANS, *El forassenyat primogènit de Jaume II* (1957)
- 19 Josep MASCARÓ, *Els monuments megalítics a l'illa de Menorca* (1958)
- 20 Enric MOREU-REY, *Els immigrants francesos a Barcelona (Segles XVI al XVIII)* (1959)
- 21 Lluís G. CONSTANS, *Francesc de Montpalau, abat de Banyoles, ambaixador del General de Catalunya* (1960)
- 22 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 2a part, *El regnat fins a l'any 1282*, vol. I (1962)
- 23 Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica* (1963)
- 24 Àngel MARTÍNEZ i Joan VICENTE, *El poblat ibèric de Puig Castellar. Excavacions dels anys 1954-1958* (1966)
- 25 Enric MOREU-REY, *Revolució a Barcelona el 1789* (1967)
- 26 Eufemià FORT, *El Llibre de Valldossera* (1968)
- 27 Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I* (1968)
- 28 Josep LLADONOSA, *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524* (1970)
- 29 Gaspar FELIU, *La clerecia catalana durant el Trienni Liberal* (1972)

- 30 Rafael BASTARDES, *La representació del Sant Crist al Taller d'Erill* (1977)
- 31 Manuel SEGRET, *Aportacions a la història de la vila de Sant Llorenç de Morunys i comarca* (1978; reimpr., 2005)
- 32 Pere FREIXAS, *L'art gòtic a Girona. Segles XIII-XV* (1983)
- 33 Montserrat PAGÈS, *Les esglésies pre-romàniques a la comarca del Baix Llobregat* (1983)
- 34 Josep BAUCELLS, *El fons «Cisma d'Occident» de l'Arxiu Capítular de la catedral de Barcelona. Catàleg de còdexs i pergamins* (1985)
- 35 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. I, *El domini carolíngi a Catalunya*, 1a part (1986)
- 36 Mercè VILADRICH, *El «Kitaḇ al-ʿAmal Bi-l-ast ʿurlaḇ» (Llibre de l'ús de l'astrolabi) d'Ibn al-Samh. Estudi i traducció* (1986)
- 37 Josep M. MARQUÈS, *El cartoral de Santa Maria de Roses (Segles X-XIII)* (1986)
- 38 Ramon d'ABADAL, *Els temps i el regiment del comte Guifred el Pilós* (1989)
- 39 Miquel COLL I ALENTORN, *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda* (1990)
- 40 Mercè VIDAL, *Teoria i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres* (1991)
- 41 Isidra MARANGES, *La indumentària civil catalana. Segles XIII-XV* (1991)
- 42/1 Ignasi M. PUIG I FERRETÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri. Segles XI-XV*, vol. I, *Estudi històric* (1991)
- 42/2 Ignasi M. PUIG I FERRETÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri. Segles XI-XV*, vol. II, *Col·lecció diplomàtica* (1991)
- 43 Francesc AMORÓS, *Correspondència diplomàtica de Joan Francesc Rossell, 1616-1617. Una crònica de la cort de Felip III* (1992)
- 44 Eduard JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba* (1992)
- 45 Ramon PLANES, *La descripció dels arxius municipals catalans fins a la fi del segle XIX: l'Arxiu de la Ciutat de Solsona* (1993)
- 46 Constantin MARINESCU, *La politique orientale d'Alfonse V d'Aragon, roi de Naples (1416-1458)* (1994)
- 47 Manuel MILÀ I FONTANALS, *Epistolari de M. Milà i Fontanals*, vol. III, *Anys 1881-1884* (1995)
- 48/1 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant* (ed. facsímil, 1995)
- 48/2 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 2a part, *El regnat fins a l'any 1282* (ed. facsímil, 1995)
- 49 Ignasi M. PUIG I FERRETÉ i M. Assumpta GINER MOLINA, *Índex codicològic del 'Viage literario' de Jaume Villanueva* (1998)
- 50 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. I, *Barcelona. Arxiu Històric i Biblioteca de Catalunya* (1998)
- 51 Francesc FONTBONA (dir.), *Repertori d'exposicions individuals d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)* (1999)
- 52 Josep M. FIGUERES, *El primer diari en llengua catalana. 'Diari català' (1789-1881)* (1999)
- 53/1 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. IV, Ramon ORDEIG (cur.), *Els comtats d'Osona i Manresa*, 1a part, *Prefaci. Introducció. Diplomatari (docs. 1-698)* (1999)
- 53/2 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. IV, Ramon ORDEIG (cur.), *Els comtats d'Osona i Manresa*, 2a part, *Diplomatari (docs. 699-1478)* (1999)

- 53/3 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. iv, Ramon ORDEIG (cur.), *Els comtats d'Osona i Manresa, 3a part, Diplomatarium (docs. 1479-1873). Mapes. Índex* (1999)
- 54/1 Antoni RUBIÓ I LLUCH (ed.), *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, vol. 1 (1908; ed. facsímil, 2000)
- 54/2 Antoni RUBIÓ I LLUCH (ed.), *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, vol. 2 (1921; ed. facsímil, 2000)
- 55 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. II.1, *Barcelona: Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat* (2000)
- 56 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatarium de l'Orient català (1301-1409). Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria* (1947; ed. facsímil, 2001)
- 57 Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. i, 1907-1942 (2002)
- 58 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. II.2, *Barcelona: Biblioteca de la Universitat (II)* (2001)
- 59 Francesc FONTBONA (dir.), *Repertori de catàlegs d'exposicions col·lectives d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)* (2002)
- 60 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. III, *Barcelona: Arxiu Capitular, Arxiu de la Corona d'Aragó, Arxiu de les Carmelites Descalces, Arxiu del Monestir de Sant Pere de les Puel·les, Arxiu Històric de Protocols, Arxiu Històric Provincial dels Franciscans de Catalunya, Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya, Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats, Biblioteca de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Biblioteca de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, Apèndix* (2003)
- 61/1 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. v, Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA (cur.), *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada, 1a part, Prefaci. Introducció. Diplomatarium (docs. 1-386)* (2003)
- 61/2 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. v, Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA (cur.), *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada, 2a part, Diplomatarium (docs. 387-630). Mapes. Índex* (2003)
- 62 Josep PUIG I CADAFALCH, *Josep Puig i Cadafalch. Escrits d'arquitectura, art i política* (2003)
- 63 Isabel SÁNCHEZ DE MOVELLÁN, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)* (2004)
- 64 Jordi BOLÒS, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya* (2004)
- 65 Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor* (1908; ed. facsímil, 2004)
- 66 Jaume RIBALTA, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània* (2005)
- 67 Elisabet FERRAN, *El jurista Pere Albert i les 'Commemoracions'* (2006)
- 68 Stefano Maria CINGOLANI, *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica* (2006)
- 69 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Epistolari grec*, vol. 1, *Anys 1880-1888* (2006)
- 70/1 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. vi, Pere

- PONSICH (cur.), *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, 1a part, *Prefaci. Introducció. Diplomataris (docs. 1-328)* (2006)
- 70/2 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. VI, Pere PONSICH (cur.), *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, 2a part, *Diplomataris (docs. 329-649). Mapes. Índex* (2006)
- 71 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1620-1714)*, vol. I, *Barcelona: Biblioteca de Catalunya* (2006)
- 72 Albert BALCELLS, Santiago IZQUIERDO i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. II, *De 1942 als temps recents* (2007)
- 73 Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume* (2007)
- 74 Lluís NICOLAU D'OLWER, *Democràcia contra dictadura. Escrits polítics, 1915-1960* (2007)
- 75/1 Ramon d'ABADAL (ed.), *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, 1a part (1926-1950; ed. facsimil, 2007)
- 75/2 Ramon d'ABADAL (ed.), *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, 2a part (1952; ed. facsimil, 2007)
- 76/1 Ramon d'ABADAL (ed.), *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 1a part (1955; ed. facsimil, 2007)
- 76/2 Ramon d'ABADAL (ed.), *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 2a part (1955; ed. facsimil, 2007)
- 77 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Epistolari grec*, vol. 2, *Anys 1889-1900* (2008)
- 78 *Discursos inaugurals de les institucions científiques catalanes a cavall dels segles XVIII i XIX* (2007)
- 79 Louis BARRAU i Jaume MASSÓ, *Cròniques catalanes*, vol. II, *Gesta comitum Barcinonensium* (1925; ed. facsimil, 2007)
- 80 Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans Cròniques. II. Crònica de Bernat Desclot* (2008)
- 81 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. IV (2008)
- 82 *El costumari del monestir de Sant Cugat del Vallès* (2009)
- 83 M. Teresa FERRER i Manuel RIU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, vol. I.1, *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213* (2009)
- 84 Eulàlia MIRALLES, *Sobre Jeroni Pujades* (2010)
- 85 Noemí MONCUNILL, *Els noms personals ibèrics en l'epigrafia antiga de Catalunya* (2010)
- 86 Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans Cròniques. III. Crònica de Ramon Muntaner* (2011)
- 87 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Epistolari grec*, vol. 3, *Anys 1901-1915* (2011)
- 88 Josep TRENCHS ODENA, *Documents de cancelleria i de mestre racional sobre la cultura catalana medieval* (2011)
- 89 Rosa Maria ASENSI, *Inventari dels materials etruscs procedents de col·leccions dels museus catalans* (2011)
- 90 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Epistolari grec*, vol. 4, *Anys 1916-1936* (2012)
- 91 M. Teresa FERRER (cur.), *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. I, *El poder reial i les institucions. La política internacional. La família reial i la política successòria. La figura de Jaume I. El món cultural i artístic* (2011)

- 92 M. Teresa FERRER (cur.), *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. II, *L'economia rural. L'articulació urbana. Les institucions eclesiàstiques. L'expansió territorial. El comerç* (2013)
- 93 Albert BALCELLS, *La Universitat de Barcelona i el Parlament de Catalunya durant la Guerra Civil de 1936* (2013)
- 94 Antoni RIERA (coord.), *Crisis frumentàries, iniciatives privades i polítiques públiques de proveïment a les ciutats catalanes durant la baixa edat mitjana* (2013)
- 95 Albert BALCELLS, *Jaume Massó i Torrents i la modernitat, 1863-1943. De 'L'Avenç' a l'Institut d'Estudis Catalans* (2013)
- 96 Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans Cròniques. IV. Crònica de Pere III el Cerimoniós* (2014)
- 97 Enric PUJOL (ed.), *Antologia de memòries i dietaris personals catalans sobre la Guerra de Successió* (2014)
- 98 M. Teresa FERRER (cur.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el compromís de Casp* (2015)

La Mancomunitat de Catalunya (1914)

SIMPOSI DEL CENTENARI

L'abril de 1914, fa cent anys, es constituí la Mancomunitat de Catalunya, federació de les quatre diputacions catalanes. Va ser el primer pas vers l'autogovern. S'inaugurà quan justament feia dos-cents anys de la desfeta de 1714 i de la pèrdua de les institucions polítiques autònomes de Catalunya per la força de les armes. La Mancomunitat de Catalunya fou la precursora de la Generalitat de 1931 i de la de 1977; per tant, és l'origen de l'actual Generalitat. La Mancomunitat va ser producte de la col·laboració dels partits de Catalunya en un projecte de construcció nacional. Amb pocs recursos va portar a terme, al llarg del decenni que va durar, una obra de vertebració del país desenvolupant línies telefòniques, carreteres, serveis sanitaris, escoles tècniques i biblioteques, alhora que posava les bases de la normalització lingüística. La Catalunya actual és hereva de l'obra feta per la Mancomunitat. Aquest llibre conté les ponències del simposi celebrat per l'Institut d'Estudis Catalans l'octubre de 2014 per a commemorar el centenari de la Mancomunitat.

Institut
d'Estudis
Catalans

Diputació
Barcelona

